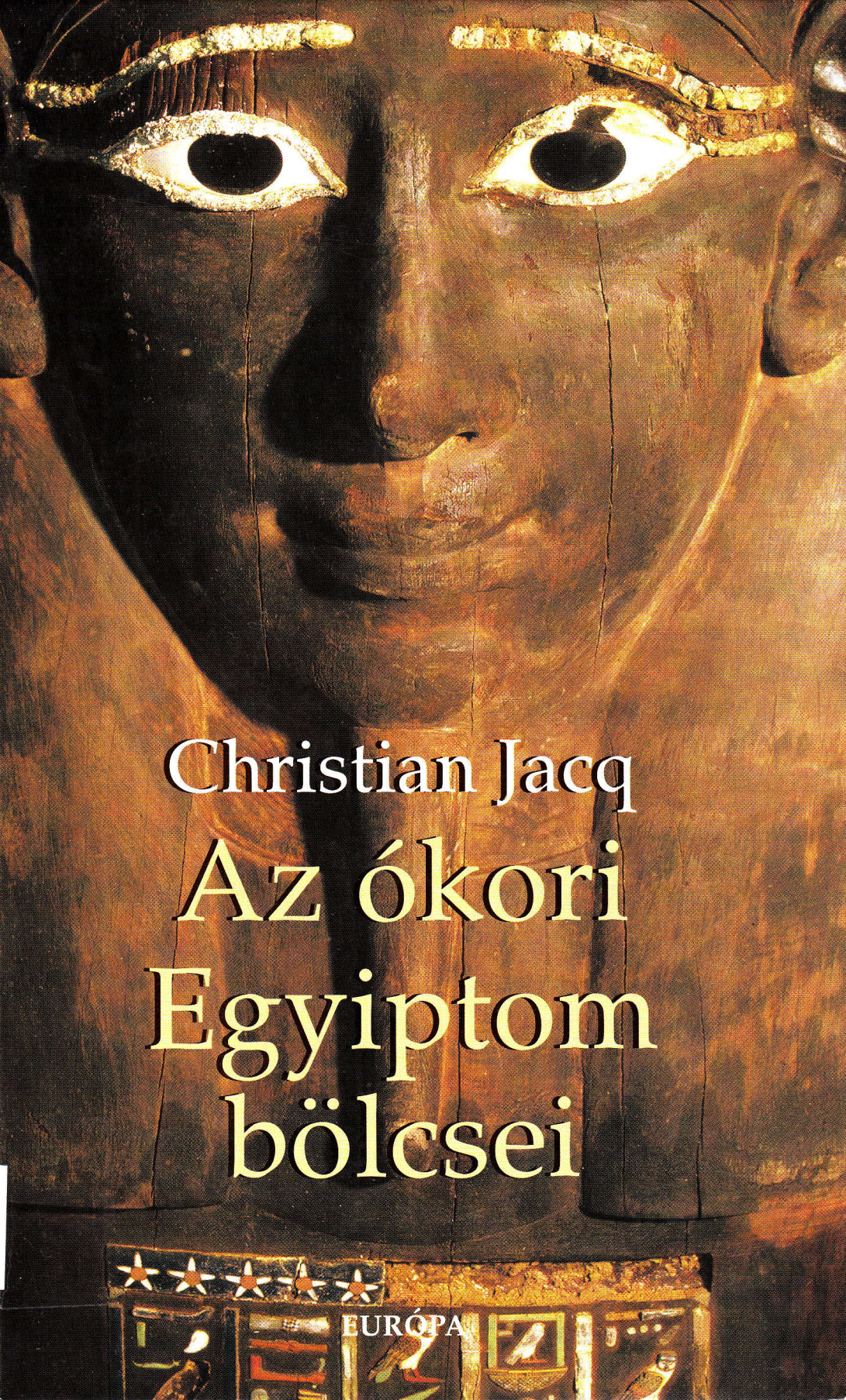

Christian Jacq

Az ókori Egyiptom bölcsei

EURÓPA

Ki volt Ehnaton, a híres Naphimusz alkotója? Bölcs vagy bolond? És a varázslatos szépségű Nefertari, akinek arcmása évezredek óta foglalkoztatja az emberek képzeletét? S vajon milyen ember lehetett a legendás Imhotep, az írnok, mágus és gyógyító?

A múlt ködéből egyszer csak elénk tűnnek ezek az alakok, mert Christian Jacq e művében tudósi jártasságát is csillogtatja ugyan, de nem tagadja meg önmagát: olyan szenvedéllyel mesél az ókori bölcsekről, hogy nemcsak az a messzi múlt elevenedik meg előttünk, melyben éltek, hanem alakjuk, személyiségük, szellemük, amint megidézi sorsukat, tetteiket, gondolataikat, melyek áthatották korukat, s melyeken eltűnődni a ma emberének sem haszontalan.

Fáraó, királynő, építész, írnok, pap és papnő követik egymást, ismertek, ismeretlenek: III. Szeszósztrisz, Hatsepszut, I. Széthi, Horemheb, Ptahhotep… mindannyiukat látjuk abban az isteni magasságban, hová népük vallása helyezte őket, de egyúttal hús-vér emberként, felelős uralkodóként, vagy épp szerelmes férjként vagy feleségként is.

Christian Jacq, a nagyszerű ókorkutató és regényíró, aki már számos izgalmas történetet mesélt el nekünk Egyiptom nagy fáraóiról, most tudós kutatóként, ám a lehető legélvezetesebb stílusban tárja elénk a Nílus mentén több ezer éven át virágzó, hallatlanul sokrétű kultúrát.

ISBN 978 963 07 8763 5

2500 Ft

Christian Jacq

AZ ÓKORI EGYIPTOM BÖLCSEI

Imhoteptől Hermészig

Európa Könyvkiadó
Budapest, 2009

Fordította

Sajó Tamás

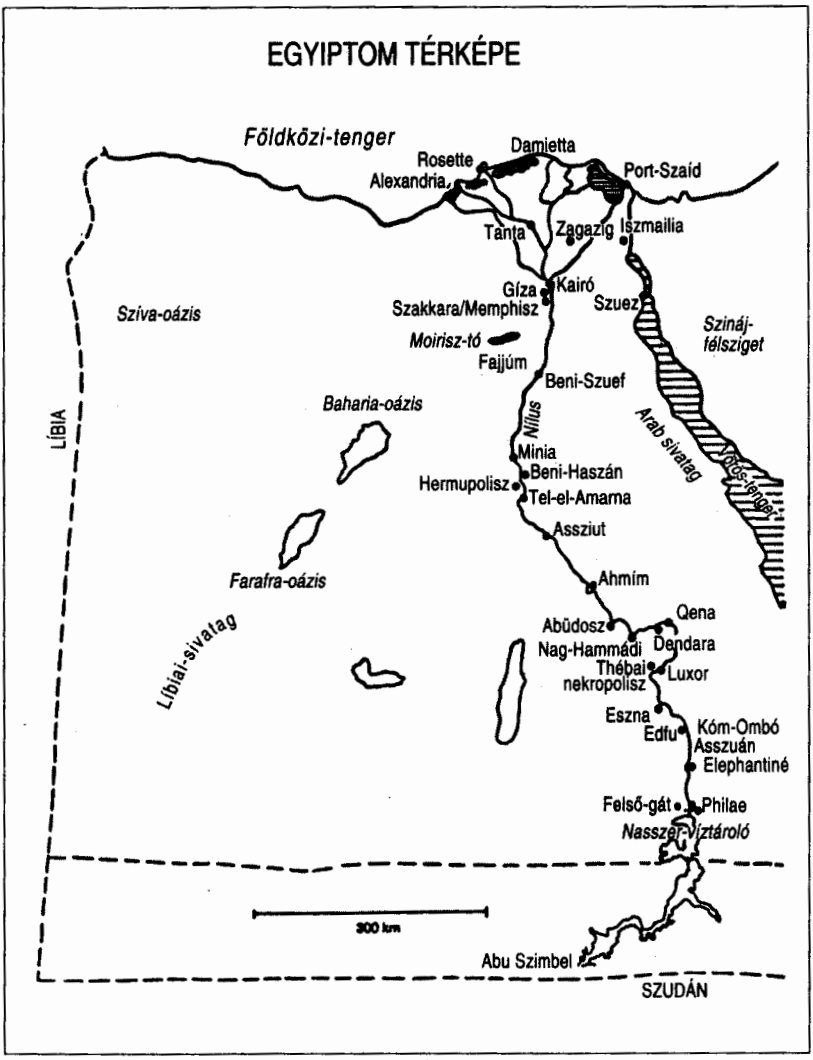
A fordítás az alábbi kiadás alapján készült:
Christian Jacq: Les grands sages de l'Égypte ancienne
Copyright © Perrin, 2007.

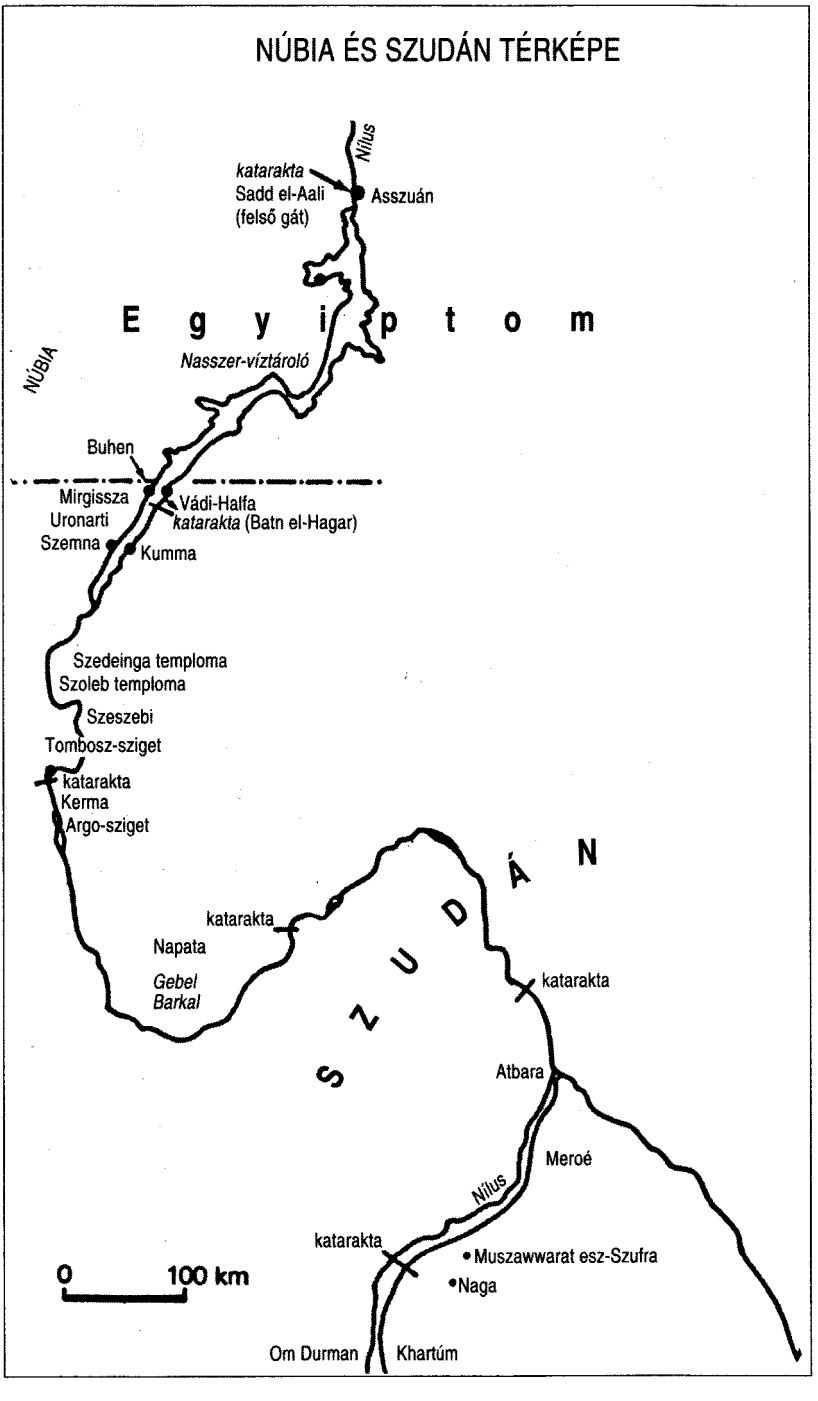
Hungarian translation © Sajó Tamás, 2009

A szerzőtől az Európa Könyvkiadónál megjelent:

Champollion, az Egyiptomi
A fekete fáraó
Az istenek bosszúja 1. Az embervadászat
A meggyilkolt piramis 1. Az egyiptomi bíró
A meggyilkolt piramis 2. A sivatag törvénye
A meggyilkolt piramis 3. A vezír igazsága
Milyen édes az élet a pálmafák árnyékában
Ozirisz titkai I. Az élet fája
Ozirisz titkai II. A gonosz szövetsége
Ozirisz titkai III. A tűz útja
Ozirisz titkai IV. A nagy titok
Ramszesz
1. A fény fia
2. Évmilliók temploma
3. A kadesi csata
4. Abu Szimbel úrnője
5. A Nyugat akáciája alatt
A Tutanhamon-ügy
Mozart I.
Mozart II.
A Nagy Mágus

TÉRKÉPEK

EGYIPTOM TÉRKÉPE
Földközi-tenger
Damietta
Rosette
Alexandria
Port-Szaíd
Tanta
Zagazig
Iszmailia
Gíza
Kairó
Szuez
Szakkara/Memphisz
Szíva-oázis
Szinái-félsziget
Moirisz-tó
Fajjúm
Beni-Szuef
Baharia-oázis
Nílus
Arab sivatag
LÍBIA
Minia
Beni-Haszán
Hermupolisz
Tel-el-Amarna
Vörös-tenger
Assziut
Farafra-oázis
Ahmím
Qena
Líbiai-sivatag
Abüdosz
Dendara
Nag-Hammádi
Thébai nekropolisz
Luxor
Eszna
Edfu
Kóm-Ombó
Asszuán
Elephantiné
Felső-gát
Philae
Nasszer-víztároló
300 km
Abu Szimbel
SZUDÁN

NÚBIA ÉS SZUDÁN TÉRKÉPE
Nílus
katarakta
Sadd el-Aali
(felső gát)
Asszuán
E g y i p t o m
Nasszer-víztároló
NÚBIA
Buhen
Mirgissza
Uronarti
Szemna
Vádi-Halfa
katarakta (Batn el-Hagar)
Kumma
Szedeinga temploma
Szoleb temploma
Szeszebi
Tombosz-sziget
katarakta
Kerma
Argo-sziget
katarakta
Napata
Gebel
Barkal
S Z U D Á N
katarakta
Atbara
Meroé
Nílus
katarakta
Muszawwarat esz-Szufra
Naga
0
100 km
Om Durman
Khartúm

BEVEZETŐ

AZ ÓKORI EGYIPTOM MÁSFAJTA TÖRTÉNETE

Champollion 1822-ben megfejtette a hieroglifákat, s ekkor kimeríthetetlen kincstár tárult fel a kutatók előtt: a kőfaragványokon, papiruszokon és más emlékeken fennmaradt egyiptomi szövegek sokasága. E hatalmas írott anyag révén vált lehetségessé az ókori Egyiptom többé-kevésbé hiteles évszámokon és eseményeken alapuló történetének megismerése.

Ez a nézőpont azonban más volt, mint az ókori egyiptomiaké, akik egyetlen alapvető értékre alapozták civilizációjukat: a bölcsességre.

Ez a kifejezés ma már üresen cseng a kortárs filozófusok számára.[1] Mégis a legfőbb kulcsot jelenti ama piramisok, templomok és síremlékek építőinek korszakához, amelyeknek szépsége még ma is lenyűgözi a világot.

Az ókori egyiptomiak bölcsességeszménye több mint háromezer éven át változatlan maradt. A bölcsek sorban követték egymást Imhoteptől, a szakkarai lépcsős piramisok építtetőjétől Hermész Triszmegisztoszig, az elrejtett tudás utolsó mesteréig, s nemzedékről nemzedékre átadták tanításukat.[2]

[1] Így találjuk ezt a *Nouvel Observateur* „La Sagesse aujourd'hui" (A bölcsesség ma) című különszámában (2002/47): „Manapság bölcsnek mutatkozni nem egyéb, mint puszta póz, vagy narcisztikus és elitista illúzió." (A. Boyer, 70.); „Az utálatos bölcsesség" (E. Roudinesco, 88.); „Nincs többé szükségünk erre a szóra, amely áporodottságtól és hagyománytól bűzlik." (J. Gayon, 95.); „Minden intellektuális irányzatunk tudatosan, türelmesen és határozottan elutasítja a bölcsességet." (R. Girard, 22.). Az ilyen megállapítások csak még inkább fontossá teszik az egyiptomi bölcsek történetének megírását.

[2] Lásd H. Brunner: *Die Weisheitsbücher der Ägypter. Lehren für das Leben,* München, 1991; C. Jacq: *La Sagesse vivante de l'Égypte ancienne,* Párizs, 2001; P. Vernus: *Sagesses de l'Égypte pharaonique,* Párizs, 2001; J. Quagebeur: „Les »Saints« égyptiens préchrétiens", *Orientalia Lovaniensia Periodica,* Louvain 8 (1977) 129–143.

Némelyikük fáraó volt, mások nem, ám valamennyien magukénak vallották a „sólyom"[1] tudását, azaz a valóság mély átlátására, a teremtés titkainak intuitív felfogására és a megismerésre való képességet. Hiszen a bölcs az, aki „megtalálja a hiányzó szót",[2] azt az elveszett szót, amelynek híján a világ érthetetlenné, az emberi sors abszurddá válik.

A bölcsek a fáraónak, a nagytemplom jelképének[3] társaságában igazgatták a királyság ügyeit.[4] Magának a fáraónak a szerepköre sem korlátozódott csupán a hatalom és a politika területére, hanem egyszersmind bölcs is volt, akinek tevékenysége összhangban kellett álljon a kozmosz harmóniájával. Az isteneket és népét szolgálta, s ez utóbbinak spirituális vezetője is volt. Az „igaz szavúnak" nyilvánított királyok lelke az egekben lakozott, a csillagok társaságában, ott mutatva az örökkévalóság felé vezető utat.

Ez a bölcsesség elválaszthatatlan volt a Maat, az isteni fény által teremtett Törvény tiszteletétől és követésétől. A Maat[5] azt az igazságot, egyenességet, és harmóniát jelentette, amelyek nélkül a földi lét pokollá válik. S a Maat szorosan kötődött a királyi hatalomhoz, amely a kezdetek fényét fenntartva lehetővé tette az isteneknek, hogy e világban lakozzanak.

A Maat törvénye nem tűrte a fanatizmust, a dogmákat és a szentnek tartott könyvek abszolút és örök érvényű igazságát. Az egyiptomi bölcsek folyamatosan újjáalkották a vallási eszméket és szertartásokat, hogy megőrizzék a teremtő hatalmakkal fenntartott eleven kapcsolatot.

A mi számunkra, mondja Pierre Nora, az emlékezet, azaz a történelem foglalta el a szent helyét. A fáraók Egyip-

[1] *Dzseszu.*

[2] Lásd M. Lichtheim: *Maat in Egyptian Autobiographies and Related Studies*, Fribourg, 1192, 95.

[3] A „fáraó" szó az egyiptomi *per âa*, „a nagy templom" kifejezésből ered.

[4] Lásd J. C. Moreno Garcia: *Études sur l'administration, le pouvoir et l'idéologie en Égypte, de l'Ancien au Moyen Empire*, Liège, 1997, 95.

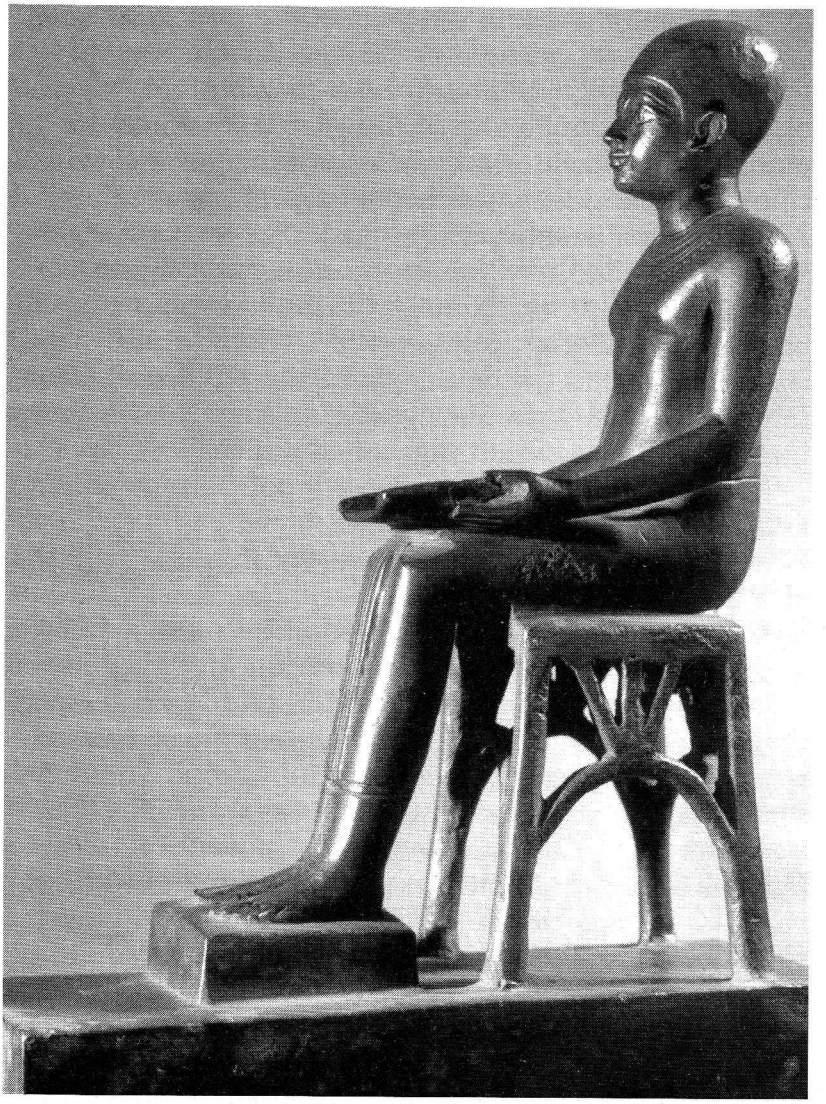
[5] Lásd J. Assmann: *Maat, l'Égypte pharaonique et l'idée de justice sociale*, Fuveau, 1999; M. Karenga: *Maat, the Moral Ideal in Ancient Egypt*, New York és London, 2004; B. Menu: *Maat, l'ordre juste du monde*, Párizs, 2005.

toma viszont eltörölte a történelmet, az esetlegest és egyszerit, s a mítoszt és a szentet élte meg. „A mindennapi élet, még annak legegyszerűbb és legköznapibb mozzanatai is olyan mély kozmikus jelentőséggel telítődtek, amit a mi modern, urbanizált és erőteljesen közvetetté vált civilizációnk már elgondolni sem képes", írja François Daumas.[1] A templomok szentélyétől a gazdasági tevékenységekig szétsugárzó rituális világkép az ősök tiszteletét, a Maat követését és az ünnepek megtartását állította a profán idő helyébe. „E világkép folytonosan a teremtés első napját igyekezett fellelni minden napkeltében, minden új évben, minden új uralkodó trónra lépésében, s a király valamennyi megjelenésében a trónon vagy a harcmezőn."[2]

Minden egyes fáraó koronázása a teremtés első évének kezdetét jelentette. Egyiptomban az időszámítást nem kötötték egy történelmi eseményhez „Krisztus születése előtt", illetve „után" módjára, mivel számukra csakis a teremtés mítosza volt fontos, ez adott jelentést a valóság minden elemének, a leginkább szellemiektől a leginkább anyagiakig. Szűkebb értelemben történelmi jellegű egyiptomi szöveg nem is létezik, minthogy a mítosz dimenziója mindenben jelen volt. Így például a kései fáraók szó szerint vették át az évszázadokkal korábban keletkezett csataleírásokat. Csak a szimbolikus előkép számított, a fénynek a sötétség fölött aratott győzelme.

„Tekintsétek az isteni szót, és az istenek terveit követve váltok bölcsekké",[3] hangoztatta a kor. A fennmaradt írások a fáraók civilizációjának kezdeteitől hanyatlásáig számos bölcs emlékét őrizték meg. Hasznosnak találtuk ezért e civilizáció történetén végigtekintve, ha felelevenítjük közülük a legjelentősebbek alakját és legfontosabb tanításaikat. Talán ezáltal közelebb kerülünk annak megértéséhez, hogyan tekintettek az egyiptomiak saját ragyogó szellemi fejlődésükre.

[1] F. Daumas: *La Vie dans l'Égypte ancienne*, Párizs, 1968, 11.
[2] H. Frankfort: *La Royauté et les dieux*, Párizs, 1951, 7.
[3] J. Vandier: *Le Papyrus Jumilhac*, Párizs, é. n. 130.

© akg-images

1. IMHOTEP

FELÜGYELŐ, ÍRNOK, MÁGUS ÉS GYÓGYÍTÓ

Krisztus előtt 2670 tájékán egy kiemelkedő fáraó, Dzsószer, aki „a szent" és „akinek megtestesülése istenibb az istenekénél" címeket viselte, megalapította a III. dinasztiát. Ezzel vette kezdetét az a hosszú folyamat, amely a Két Föld, az Északi (a Delta) és a Déli (a Nílus völgye) egyesülése révén Egyiptom kialakulásához vezetett.

Ez a kemény természetű és ellentmondást nem tűrő fáraó kivételes személyiséget választott ki terveinek végrehajtására, Imhotepet, „aki teljességben érkezik".[1] Káprázatos kegyben részesítette őt, amennyiben engedélyezte, hogy felvésethesse nevét és címeit ama szobor talapzatára, amely valószínűleg írnok képében ábrázolta őt a szakkarai szent kerület belsejében, ahol a fáraó lelke örökké újjászületett. Imhotep ezáltal valamiképpen maga is részesévé vált a királyi örökkévalóságnak.

Ez a szobor, amely az örökkévalóság e hatalmas templomának bejárati oszlopcsarnoka körötti kápolnák egyikében áll, arról a mély barátságról tanúskodik, amely a fáraót testvérének és alteregójának tartott főminiszteréhez fűzte.[2]

Mit mondanak számunkra e meglepő emlékmű[3] feliratai Imhotep pályafutásáról? Mindenekelőtt mesterember volt, a kőedények fáradságos előállításának mestere, valamint egy hagyományos munkaszervezet kötelékében dolgozó ács,[4] aki szakemberek sokaságának parancsolt, s

[1] A név másik értelmezése: „aki a teljesség birodalmából jön". (*Annales du Service des Antiquités de l'Égypte* 66 (1987) 125 skk.

[2] Lásd J.-P. Lauer: *Studies Simpson*, 1996, 493. sk.

[3] A szobortalapzatot ma a kairói múzeumban őrzik (JE 49889). Imhotep bizonyos címeinek jelentését még nem sikerült megfejteni.

[4] Lásd *Études Lauer*, 1997, 351. sk.

a királyi palotának szánt termények szállítását irányította. Az uralkodó az építészek és építőanyagok felelőseként figyelt fel rá, s a munkák legfőbb felügyelőjének méltóságába emelte. „A király után az első" címet adta neki, s a Nagy Ház intézőjévé tette. Imhotep beavatást nyert Héliupolisznak, az ország legősibb szent városának misztériumaiba, s elnyerte „a nézők legnagyobbja" címet.

E fényes pályafutás egyik legzseniálisabb találmánya a faragott kövekből való építkezés volt. Természetesen már Imhotep előttről is ismerünk részben vagy egészben kőből készült épületeket, ám ezek eltörpülnek a monumentális szakkarai épületegyüttes mellett. Imhotep olyan szintre emelte az egyiptomi építészetet, hogy az utókor őt tekintette minden építőmesterek ősatyjának és valamennyi templom terve megalkotójának. Lauer kifejezésével a „beavatottak papi kasztjának" élén állva összeállította „a templomok elrendezésének könyvét", amelynek az épületekre vonatkozó szabályai egyszerre voltak jelképes és gyakorlati jelentőségűek.

Noha a könyv elveszett, Imhotep nagy műve túlélte a századokat, s a lépcsős piramis,[1] minden más piramis anyja máig Szakkara, a memphiszi nekropolisz, az Óbirodalom fővárosa fölött trónol, nem messze Kairótól.

Szakkara volt Imhotep kőből készült könyve, amely az anyag nyelvére fordította le Dzsószer, az istenkirály gondolatát. „E helyre eljön az ég", hirdeti egy szöveg, „rajta pihen meg az isteni fény".

Szakkara terepét teljes egészében az építők keze alakította ki mai formájában, akárcsak később Gizeh síkját. Tizenöt hektáron terül el 227 × 544 méteres, észak–déli tájolású kettős vagy „hosszú" négyzet alaprajzzal, amely a teremtés terét jelképezi. A szent körzetbe meglepő módon egyetlen,

[1] Hét kis lépcsős piramist is ismerünk, amelyeket a III. dinasztia idején építettek a Középső-Egyiptom és Elephantiné déli nagyvárosa közötti területen. Nem tudjuk, mi lehetett eredeti céljuk: a királyi hatalom szimbólumai, kisméretű építészeti modellek, a teremtés pillanatában az ősi óceánból kibukkanó legelső hegyek jelképei voltak?

örökké zárt kőkapun át vezet az út, egyetlen bejáraton keresztül a 211 bástya alkotta gigászi épületegyüttesbe. Tíz méter magas fal zárja el a profán szemek elől az itt zajló misztériumot.

Csak a fáraó szellemi lénye, teremtő ereje, a *ka* léphet be ezen a kapun. Kápolnákkal szegélyezett szűk úton végighaladva jut el a széles udvarra: ez az ősi mocsár jelképe, amelyből az élet valamennyi formája a világra jött. A nappal azonosított király széles léptekkel szeli át a teret, birtokba véve az eget és a földet, egyesítve északot és délt, s összegyűjtve valamennyi istenséget újjászületésének megünneplésére. A teremtő fényt kőből készült lajtorja, a lépcsős piramis formájában szemléli, amelyen felhatolhat a másik világba, majd aláereszkedhet, hogy megszentelje emezt.

Számos szerző állításával ellentétben Imhotep nem találomra rakatta egymásra a kőlépcsőket, anélkül hogy tudta volna, hová fog kilyukadni. Mint Rainer Stadelmann állítja, a hatlépcsős piramist pontosan ilyennek tervezte el a munkák kezdetétől fogva.

Modern értelemben vett síremlék lenne ez? Biztosan nem. Szakkara föld alatti lakosztályait a királyi *ka* palotájának, nem pedig egy halott sírjának szánták. Dzsószer fényteste, úgy tartották, itt éli örök életét, s itt halad előre az újjászületés felé vezető útján, amely fogyhatatlan erejéről tanúskodik. A király a láthatatlannal fenntartott folytonos kapcsolat közepette e rítusból született újjá a kék mázas pillérek között, amelyek Ozirisznak, a halál legyőzőjének feltámadását jelképezték.

A föld alatti palota galériáiban sokezernyi korsót, tálat és csészét raktároztak az örök lakoma számára. Az ételeket a királynak az időn és téren túl vándorló lelke számára tartogatták. Itt már megszűnt minden határ és minden akadály, nem maradt más, mint az örök élet ünneplésének öröme.

Szakkara volt Imhotep életének nagy műve. Nem áll rendelkezésünkre semmilyen dokumentum arról, miként kormányozta a békés és hatalmas Egyiptomot, csupán egy

különös faragott sztélé az Asszuántól délre fekvő Szehelsziget legdélebbi pontján, amely kétségkívül a ptolemaioszi korban, tehát jóval a bölcs halála után keletkezett. E szöveg szerint Dzsószer uralkodásának 18. évében hét egymást követő szűk esztendő folytán éhínség fenyegette Egyiptomot. A népe jólétéért aggódó király azt a bölcset hívta segítségül, aki egyedül volt képes megoldást találni a helyzetre: Imhotepet.[1]

Imhotep első kérdése az volt: hol a Nílus forrása? Az Élet Házának egész levéltárát átkutatták, míg rá nem találtak az egyértelmű válaszra: a tápláló folyó Elephantiné egy barlangjában ered. Itt lakik Hnum isten, a kosfejű fazekas, akit az uralkodó álmában látott. Itt van „a kezdetek kezdete, az isteni fény székhelye. Lakhelyének neve »az élet édessége«." A megoldás tehát abban áll: áldozni kell Hnumnak, hogy saruját felemelve szabaddá tegye az utat a bőséges termés előtt. Egyiptomnak így Imhotepnek köszönhetően bőséges áradásban volt része.

Az Imhotep halálát követő évezredben nem feledkeztek meg géniuszáról, s ránk maradtak tiszteletének dokumentumai. Egy III. Amenhotep (1386–1349) idejéből származó szöveg arról tanúskodik, hogy az írnokok, mielőtt munkához láttak volna, egyfajta ádozatot mutattak be Imhotepnek: egy csepp vizet loccsintottak ki íróedényükből Imhotep, az írástudók pártfogója *ká*-jának tiszteletére. Dzsószer építésze tehát a szertartás- és írástudók szellemi mesterének rangjára emelkedett, s a templomokban használatos könyvek őrzőjévé vált.

A XXVI. dinasztiától (672–525) kezdődően számos bronzszobrocska ábrázolja az ülő Imhotepet, amint a térdére kiterített papirusztekercset olvassa. Fején a szavával teremtő Ptah istennek, a kézművesek pártfogójának kis sapkáját viseli, minthogy gondolatai immár nem emberhez, hanem ezen istenség fiához méltóak.

Imhotep, aki ismerte „Isten égből küldött könyvét" és az Arany Lakóhely titkait, igen népszerűvé vált a ptole-

[1] Vagy talán az istenné emelt Imhotep papjainak elöljáróját.

maioszi korban. Úgy tartották, képes helyreállítani azt, ami elpusztult, és megvilágítani tanítványai számára a titkos szövegek értelmét. Thothoz hasonló képességekkel ruházták fel, s a bölcsesség istene az alkímia segítségével újította meg tanítványainak ifjúságát.

A núbiai Debod templomában talált feliratok szerint Imhotepnek, a világrend és harmónia őrének mint legfőbb mágusnak tulajdonították, hogy képes újjáalkotni a fáraó tagjait, s ezáltal visszavezetni a kozmikus létet minden élet forrásához. Szakkarában a mágusoknak külön iskolája létezett, amelynek pártfogója az egyszerre csillagásznak és asztrológusnak tekintett bölcs volt. Wildung kifejezésével „a kozmosz építészének" tartották, aki leírta a csillagok járását és a dekánok jelentését.

A XXVI. dinasztia idején Imhotepet az Egyiptom-szerte tisztelt istenek – vagy mások szerint „szentek" – rangjára emelték. Minthogy az isteni fényhez, Rához hasonlóan képes volt életet ajándékozni, ezért madár-lelkének (a *bá*-nak) mennybe szállását és halandó személyének fénylénnyé való átalakulását ünnepként ülték meg. Memphiszben, Ptah templomától délnyugatra egy „Imhotep-falu" állt, s Szakkarában, a lépcsős piramisoktól nem messze templom is épült számára, amelynek helyét azonban nem ismerjük. Számos papnak volt feladata, hogy elevenen tartsa a bölcs emlékét, naponta áldozatot mutatva be *ká*-jának.

A ramszeszi kort követően Haemuaszet, II. Ramszesz egyik fia arra kéri Dél és Nyugat isteneit, hogy egybegyűlve tisztelettel adózzanak a nagy Imhotep, Ptah fia emlékének, hiszen mindama nagy tettek, amelyeket őértük tett, megelégedésükre szolgálnak.

Imhotep sírjának holléte azonban örök titok marad. Egyesek az 56 × 25 méteres 3517. számú masztabában vélik fellelni, amelynek tájolása megegyezik a lépcsős piramiséval. Ezen a meglehetősen lepusztult emléken azonban nincs semmilyen felirat, s így kételkednünk kell meghatározásában. Imhotep örök nyughelye, amely talán sértetlenül rejtőzik a homok alatt, az egyiptológia nagy rejtélye marad.

Memphisz és Szakkara nem az egyedüli helyszínei voltak Imhotep tiszteletének, hiszen jelen volt Karnakban is – ahol Hathorral és a két eget egyesítő Hórusszal alkotott istenháromságot, s a védőistenek „csodás kinyilatkoztatásának" tekintették –; Deir el-Medinében,[1] az építőmunkások templomában; Edfuban, ahol ő volt a templom alapítója; Elephantinében, ahol az ő pártfogása alá helyezték az Élet Házát; s Philaeben, az utolsó olyan egyiptomi szentélyben, ahol a legtovább fennmaradt a teremtő istenség, Hnum-Ré kultusza. Itt tömjénnel áldoztak Imhotepnek, aki sólyom módjára szállt fel az égbe. Tiszteletre méltó lelke a test nehézkedését legyőzve elvegyült a bolygókkal, s a mennyei bárkában utazott a romolhatatlan csillagok társaságában.

A XIII. dinasztiától, a Kr. e. XVIII. századtól kezdve a hagyomány gyógyító erőt is tulajdonít Imhotepnek. Minthogy tőle nyerte egészségét valamennyi létező, a legalacsonyabb sorúak is, ezért az orvosok pártfogójává lett. Az emberek és istenek közötti közbenjáróként tisztelték őt a templomok kapujában, a szent és a profán világ határán. A szenvedések enyhítőjeként könyvvel a kezében jelent meg egyes betegek ágyánál, s feltárta nekik a megfelelő orvosság mibenlétét. Mint „az élet mestere és adományozója, az egészség ura, a holtak feltámasztója, a tojás megformálója, a könyörgők megsegítője, a fájdalom enyhítője" az istenek igazságát közvetítette és az ő meghagyásukból gyógyított. Ezáltal megújítva atyja, Ptah teremtő művét, helyreállította a kezdetek harmóniáját, fenntartotta a Maat törvényét, s továbbvitte az isteni tervet.

Deir el-Bahariban, a Hatsepszut fáraónő által alapított utolsó szentélyben Imhotepet, a gyógyítót egy másik tanácsadó bölcs társaságában tisztelték, akiről később még beszélni fogunk.[2] Imhotep, aki „nem alszik sem éjjel, sem

[1] Itt elsőként tűnik fel kíséretében anyja, Hereduah és felesége, Rempet-neferet, „a jó esztendő". Apját itt Ka-nefer, „a tökéletesen végbevitt teremtés ereje" néven említik. Egy Deir el-Bahar-i felirat szerint Imhotep a *semu* (nyár) évszak harmadik hónapjának 16. napján, tehát körülbelül június 6-án született Memphiszben.

[2] Lásd a 17. fejezetben.

nappal, hogy megerősítse hívei testét", „felvirágoztatta a szíveket", amelyek „új életet nyertek látásától". Hatalma egész Egyiptomra kiterjedt, s szüntelenül őrködött fölötte.

A gyógyító Imhotep utóélete különösen hosszú volt, minthogy a görögök is róla mintázták a maguk Aszklépioszát, az élet és az egészség mesterét, akinek csodás gyógyításokat tulajdonítottak. Ez a csodatevő, mágus és gyógyító figura a hermészi szövegekben is megjelenik, sőt az arab alkímiai traktátusokban is tovább él. A reneszánsznak emiatt még az alkimista Imhotepről is tudomása volt, akinek emléke ilyenformán elevenen élte túl a fáraók Egyiptomának letűnte és a hieroglifák kulcsának felfedezése közötti századokat.

Imhotepet még a francia forradalomnak sem sikerült elpusztítania. A saint-denis-i apátság kincstárában őrizték szobrát, amely az „Imhotep életet ad" feliratot viselte, s amelyet a forradalmárok be akartak olvasztatni. Ez azonban csodás módon kisiklott kezeik közül, s az ókor titkait kutató tudós Alexandre Lenoir őrizte meg az általa alapított Musée des Monuments français-ben. Innen vásárolta meg egy magyar gyűjtő, aki aztán a budapesti múzeumnak adományozta.[1]

Imhotep az egyiptomiak számára minden korban a bölcs mintaképe volt: mint építész, író, államférfi, mágus, asztrológus, gyógyító, alkimista. Valamennyi szent tudományt egyforma tökéllyel művelte, s a legmagasabb fokon testesítette meg a harmónia törvényét, amely a piramisok korát az utolérhetetlen aranykorrá tette számukra. A történelem nélküli civilizáció építőjeként határozottan túllépett a történelmen, s önmagában is olyan mítosszá vált, amelynek a teremtés és a közvetítés volt legfőbb jellemzője.

[1] Lásd E. Varga: *Bulletin de la Société Française d'Égyptologie*, 131 (1994) 29 és 31.

AUFRÈRE, S. H.: „Imhotep et Djoser dans la région de la cataracte. De Memphis à Éléphantine", *Bulletin de l'Institut Français d'Archéologie Orientale*, 104 (2004), 1–20

BARGUET, P.: *La Stèle de la famine à Séhel*, Kairó, 1953.

BAUD, M.: *Djéser et la IIIe dynastie*, Párizs, 2002, 119–122 és 125–128.

HURRY, J. B.: *Imhotep. The Vizier and Physician of King Zoser and afterwards the Egyptian God of Medicine*, Oxford, 1926.

JACQ, C.: *Le Voyage aux pyramides*, Párizs, 1989, 9–28.

LASKOWSKA-KUSZTAL, E.: *Le Sanctuaire ptolémaïque de Deir el-Bahari*, Varsó, 1984.

LAUER, J.-P.: „À propos de l'invention de la pierre de taille par Imhotep pour la demeure d'éternité du roi Djoser", *Mélanges Mokhtar* II, Kairó, 1985, 61–67.

WILDUNG, D.: „Imhotep", *Lexikon der Ägyptologie* III (1977), 145–148.

WILDUNG, D.: *Egyptian Saints, Deification in Pharaonic Egypt*, New York, 1977, 31–81.

2. SZNOFRU

A JÓTEVŐ ÉPÍTŐ

Ama fáraók között, akiket méltán tarthatunk bölcsnek, több is a dinasztiák előtti korban, illetve az első három dinasztia időszakában élt. Így például Dzsószer, akinek neve elválaszthatatlan Imhotepétől, hiszen, mint láttuk, együtt hozták létre az első monumentális építészeti együttest.

A legelső sima falú piramisokat viszont egy olyan fáraó nevéhez köthetjük, akit az utókor meglehetősen kevéssé ismer. Sznofru, aki Kr. e. 2613 körül alapította a IV. dinasztiát, talán a Menat-Sznofru, „Sznofru táplálója" nevű helységben született, Felső-Egyiptom tizenhatodik tartományában. Uralkodásának időtartama máig vitatott: a kutatók véleménye szerint huszonnégy és negyvennyolc év között lehetséges. Trónra lépésekor ő írta nevét először ovális cartouche-ba, amely „a Ré által körbevettet", azaz a világegyetem körét jelképezi.

Sznofru nevét több módon is fordíthatjuk: „Aki tökéletessé tesz", „a tökéletesség embere", „a tökéletesség testvére" vagy „aki megvalósítja a tökéletességet".[1] Sólyomként ábrázolva – mindenekelőtt a sínai feliratokon – megtestesíti Hórusz istenség valamennyi tulajdonságát: a mindenen áthatoló látást, a mennyei törvények ismeretét s a változó világ fölébe emelkedést.

Miután a déli núbiaiak és az északi líbiaiak megtizedelésével helyreállította az ország békéjét, erődítményeket emelt a Két Föld védelmére, elrendelte a népesség és állatállomány számbavételét, számos új teherhajót épít-

[1] A *nefer*, „tökéletesség" szó a „jó, szép, tökéletes megvalósítás" jelentéseket is hordozza. Sznofru, „a Maat mestere" az „aki örökké tökéletességben létezik" *(unen-neferu)* címet is viselte, amely egyben „az örökké újjászületető" Ozirisz legfőbb címe is.

© akg. images / François Guénet.

tetett, s a szobrászoktól nagy mennyiségű sztélét és szobrot rendelt az Arany Lakóhely számára.

Sznofru oldalán egy kivételes királyi hitves állt, Hotepheresz, Kheopsz szülőanyja. Az ő sírja, amelyet 1925-ben fedeztek fel Gízában, megőrizte fényűző berendezését, amely a kor gazdagságáról és kifinomultságáról tanúskodik: az alabástromból készült szarkofágot és figurális díszítésű koporsót, a hordszéket és az arannyal borított karosszékeket, az illatszerekkel és kenőcsökkel telt alabástromedényeket, az arany- és ezüstkancsókat és -kupákat, réztálakat és ezüst karkötőket.

Sznofru sosem látott építői program szolgálatába állította országa gazdagságát és virágzását. Legalább két, de valószínűleg három óriási piramist emelt, valamint számos templomot Alsó- és Felső-Egyiptomban. Körülbelül száz teherhajóra volt szüksége az építőanyagok szállításához. Az építőmunkások szállásául szolgáló „piramisfalvakat" örök időkre mentesítették minden adó alól.

Sznofru első alkotása talán a Szeilában, Fajjúm körzetében álló, belül kifestetlenül maradt lépcsős piramis volt.[1] Déli oldalánál sztélék állnak, míg az északinál egy alabástromoltár. Itt tehát szertartásokat is végeztek, s az épület a király hatalmát jelképezte.

A Kairótól nyolcvan kilométerre délre álló médumi piramissal veszi kezdetét az egyiptomi történelem legfönségesebb építészeti korszaka. Ez az első sima falú piramis, Atum lakóhelye és az Egység megtestesítője a fáraó lelke előtt álló túlvilági utat jelképezi. Az alsó templomból egyenes út visz fel a fölsőbe, ahol egy kis labirintus található, az újjászületés kamrájához vezető belső ösvény. Sznofru ezzel megalkotta a piramisegyüttesnek azt a mintáját, amelyet később a Memphisztől délre fekvő Dahsurban is alkalmaz. Itt két 105 méter magas óriás piramist építtetett, amelyek neve „A ragyogó" (vagy más néven „a vörös") és „A déli ragyogó" vagy „kettős lejtésű" (más néven „a rombusz alakú") volt.

[1] Lásd I. E. S. Edwards: *Chief of Seers. Studies Aldred*, 1997, 88–96.

Két piramis, az egyik kétféle lejtéssel, két bejárattal és az újjászületés két kamrájával: Dahsurban minden ama teremtő dualitás monumentális jelképéül szolgál, amelyet Sznofru nevében is hordoz.[1]

Az elterjedt téves vélekedéssel szemben Sznofru építőmestere nem hibás számítás folytán tervezett kétféle lejtőt a második piramis számára. Épp ellenkezőleg, az építkezés a legszigorúbb tervek és számítások szerint folyt, hogy a teremtésnek azt a pillanatát testesítse meg, amikor az Egyből Kettő lesz, s ebből aztán létrejön az élet valamennyi formája.

Sznofru három piramisa annak az ősi kősziklának három formáját jelképezi, amely a teremtés hajnalán kiemelkedett az óceánból. A mű méretei, pontossága és hatalmas dimenziói ma is ámulatba ejtenek. A megkövült fénysugárnak e jelképeit szemlélve és területüket bejárva ma is érezhetjük Sznofru szellemi üzenetét, amelynek intenzitása nem csökkent az idők folyamán.

Kagemni vezír *Intelmei* Sznofrut „az egész ország jótevő királyának" nevezik. Kagemni, akit Sznofru vezírjeként említenek, valójában legalább kétszázötven évvel később élt nála. A memphiszi nekropolisz védelmezőjének rangjára emelkedve állította össze *Intelmei*-nek szövegét, amelyből csak töredékek maradtak ránk. A bölcsesség útja, mondja Kagemni, az elbizakodottság, a torkosság és iszákosság kerülése s az előírások megtartása.

Sznofru maga is szívesen találkozott bölcsekkel és mágusokkal, mindenekelőtt Nefertivel, aki feltárta előtte a múlt és a jövő titkait. Az uralkodó alázatosan papiruszt és íróeszközt kért, s feljegyezte a látnok kinyilatkoztatásait. Megrázó látomások voltak ezek: négyszáz évvel Sznofru halála után szörnyű eseményekre kerül sor, Egyiptomot elözönlik az ázsiai seregek. A templomokat megszentség-

[1] Sznofru két nagy piramisának térfogata összesen körülbelül 3 682 500 köbmétert tesz ki, míg Kheopsz nagypiramisáé 2 600 000 köbmétert.

telenítik és a népet kardélre hányják, ám egy bölcs, az égi és földi harmóniát jelképező Maat törvénye szerint élő új fáraó előzi a betolakodókat, s helyreállítja az ország szabadságát és virágzását.

Egy másik mágus, „Az élet feje" tanácsára Sznofru körutat tett egy hajón Hathor gyönyörű papnőinek társaságában, akiknek fonott haja és feszes melle a szerelem istennőjének képét idézte. E csodálatos evezősök főnöknője egy ponton a vízbe ejtett egy hal formájú türkiz ékszert. A főnöknő annak az arany istennőnek a megtestesülése volt, aki a mennyei fénybárka orrában állva a bárkát a túlvilági paradicsom felé vezérli, míg a király a Hathor társaságában örök útját járó Rét testesítette meg. Ha a rituális ékszert, az újjászületés szimbólumát nem sikerül megtalálni, az egyszersmind a mennyei ékszer eltűnésével is fenyegetett. Ekkor azonban csoda történt: a mágus a megfelelő igéket kimondva a tó egyik felét felemelte és a másikra helyezte. A tó fenekén megtalált ékszert átadták az evezősök főnöknőjének. A mágus visszahelyezte a vizet korábbi helyére, s a fény mennyei útja tovább folytatódhatott.

Az uralkodó népszerűségéről tanúskodik a több mint húsz, Sznofru nevét viselő helység. A későbbi uralkodók az isteni tiszteletre méltó dicsőséges őst látták benne. A XII. dinasztia (Kr. e. 1991–1785 között) idején, jóval e bölcs és jótevő uralkodó halála után elrendelték tiszteletét, s helyreállították *ká*-jának, változhatatlan teremtőerejének templomát. Az Óbirodalom korát lezáró súlyos válságot követően a Középbirodalom uralkodói az aranykort megtestesítő fáraót, a Maat törvénye, az igazság és harmónia garanciáját látták Sznofruban.

Memphisz és a Sínai vidékén Sznofru tisztelete egészen kései időkig elevenen élt. A Kr. u. VII. században Jóannész, Nikiu püspöke egy bölcs és erényes királyról beszél, akinek negyvennyolc éven át tartó uralkodását a fáradhatatlan tettrekészség és mindenre kiterjedő éberség jellemezte. A király, akinek neve, „Senufi" annyit tesz, mint „jó

hír", újjáépíttette Egyiptom falvait és városait, helyreállította az egész országot, s jólétet teremtett. A könnyen felismerhető név Sznofru fáraót rejti, aki ilyenformán még egy keresztény méltóságnál is tetszésre lelt.

IRODALOM

DERCHAIN, P.: „Snéfrou et les rameuses", *Révue d'Égyptologie* 21 (1969), 19–25.

DOBREV, V.: „Snéfrou, le roi bienfaisant", *Égypte* 15 (1999), 6–13.

GRAEFE, E.: „Die gute Reputation des Königs »Snofru«", *Studies Lichtheim* I, Jeruzsálem, 1990, 257–263.

JACQ, C.: *Le Voyage aux pyramides*, Párizs, 1989, 30–59.

LUPO DE FERRIOL, S.: „Snefru en la tradición egipcia", *Revista de Estudios de Egiptología*, Buenos Aires 4 (1995), 67–93.

STADELMANN, R.: „Snofru", *Lexikon der Ägyptologie* V, 1984, 992–994.

3. DZSEDEFHÓR

KHEOPSZ FIA, AZ ŐSI SZÖVEGEK FELFEDEZŐJE ÉS ÍRNOK

Kheopsz néhány kiváltságos kortársa még megérte a fáraó által Gizeh fennsíkján építtetett nagy piramis befejezését.[1] Közéjük tartozott a fáraó fia is, Dzsedefhór, akinek „Hórusz megmarad" jelentésű neve arra utalt, hogy a mennyei uralkodó a Két Föld urának személyében ölt testet.

Dzsedefhór, a Maat szolgálója, az igazság istene, az írnokok pártfogója, a titkok őrzője, Ré prófétája az egyiptomiak számára a piramisok korának egyik legfontosabb alakja volt. A memphiszi nekropolisz szent helyeinek felügyelői hivatalát is betöltötte, s ennélfogva a bölcsek között tartották számon. Híre és tisztelete olyan nagy volt, hogy a tartomány számos tisztségviselője felvette nevét, ilyenformán mágikusan azonosulva vele.[2]

Egy elbeszélés szerint Dzsedefhór fontos szerepet játszott a nagy piramis építése idején. Apja, Kheopsz azt kívánta megtudni leendő fő műve tervének kialakításához, hány titkos kamrája van Thot szentélyének. Dzsedefhór kutatta fel számára a száztíz éves Dzsedi mágust, aki korához képest igen jó étvággyal bírt: naponta fél ökröt evett meg ötszáz kenyérrel, s száz korsó sörrel öblítette le. Dzsedefhórnak nagy nehézségbe került meggyőznie, hogy elhagyja kényelmes lakóhelyét, szolgáit és masszőrjét, s felmenjen az udvarba, ám vérbeli diplomataként sikerrel teljesítette ezt a kényes megbízatást.

[1] Kr. e. 2589–2566 körül.

[2] Dzsedefhór, úgy tűnik, nem volt fáraó, annak ellenére, hogy nevét cartouche-ba írva találjuk Vadi Hammamat egy feliratán. A bostoni művészeti múzeum egy „álajtóként" számon tartott sztéléje (29-2-37) úgy ábrázolja Dzsedefhórt, amint épp beszívja a lótuszvirág illatát: ezt a rítust többnyire papnők végezték. Az ábrázolás felirata így szól: „Szálljon fel hozzád a szó minden ünnepen és minden napon."

Dzsedi feltárta Kheopsz előtt, hogy Héliupoliszban, az ősi szent városban, ahol a fényt tisztelik, egy kovakőből készült ládát őriznek, s az ebben lévő papiruszlapra van feljegyezve a Kheopsz által áhított titok. Azt is megjövendölte számára, hogy Ré egy papjának három fia születik, akiket az istenek fáraónak rendeltek. A legidősebb, aki majd „a nézők legnagyobbja" lesz, elhozza a páratlan értékű szöveget a nagy piramis építőjének. Dzsedefhór ezután palotájában fogadta Dzsedit, s fáradozása jutalmául ezer kenyeret, száz korsó sört, egy egész ökröt és száz köteg zöldséget adományozott neki.

Dzsedefhór a nagy piramistól keletre építtette fel saját örök nyughelyét.[1] A papság tisztelettel adózott e fáradhatatlan kutató emlékének, aki templomról templomra járva számos szent szöveget fedezett fel, s ezeket belefoglalta *A napfényre feljövetel könyvé*-be.[2] Így például Hermopoliszban, az istenek szentélyeit, falvait, birtokait és magaslatait végigjáró felügyelői körútja során felfedezett egy ládát, amely „a halottak országának titkait"[3] tartalmazta, s a túlvilági boldogságra eljutottak számára fényeskedő négy dicsőséges lángról szólt. E lángokon hatol át Hórusz pillantása, aki megmenti az igazakat, megsemmisíti ellenségeit, s uralkodik a romolhatatlan csillagok fölött.

Dzsedefhór ezen a Thotnak, a tudás istenének szentelt helyen egy lapis lazulival berakott kvarcittömbre is bukkant az isten lábai alatt.[4] „Különös erő vezette el ide", mondja erről forrásunk. A tömbön olvasható szöveg feltárta a beavatott előtt, hogy a szent szem birtokában újjászületve miként járhat a vízen. S Dzsedefhór felfedezései korántsem merültek ki ezzel. Ő hagyta az utókorra a

[1] Reisner 1902 és 1939 között tárta fel Dzsedefhór és felesége kettős masztabáját (G 7210-7220). Sajnos az emlék igen rossz állapotban volt, s kevés adattal szolgált Dzsedefhórról, „a király minden munkálatainak felügyelőjéről".

[2] A könyv szerencsétlen módon *A halottak könyve* címmel vált közismertté.

[3] *Halottak könyve*, 137A fejezet.

[4] *Halottak könyve*, 64. fejezet.

könyvet „a boldogok átváltozásáról az isteni fény (Ré) szívében, aki hatalmas a Teremtő (Atum) szemében és magasztaltatik Ozirisz előtt".[1] E szöveg ismeretében a beavatott előtt leomlanak a hegyek, megnyílnak a völgyek, s ő a fény által nyújtott szabadsággal változtathatja helyét. Kheopsz fia egy másik fontos varázsszövegre is rátalált, amely „megakadályozza, hogy egy lény szíve ellene forduljon a holtak birodalmában".[2] A túlvilági ítélet pillanatában ugyanis szívének tisztának kell lennie, hogy ne tanúskodjon tulajdonosa ellen, s ne legyen ellenséges vele szemben a mérlegeléskor. „Szíven" tehát nem pusztán az emberi szervet érti a szöveg, hanem a lelkiismeret székhelyét, amelyen nem fog a halál. Ezt a varázsszöveget azokra az elektrumból* készült szkarabeuszokra is felírták, amelyeket az elhunytak nyakába függesztettek.

Dzsedefhór híres írnok is volt, s *Intelmei*-t még Ramszesz utódainak idején is tanulmányozták, sőt egészen a római korig népszerűek voltak. A bölcsesség elnyerésére törekvők Imhoteppel egyenrangúnak tekintették őt. Sajnos ebből az oly nagyra tartott műből alig néhány töredék maradt ránk csupán.

Mi a boldogság? Ha az embernek van egy darabka öntözhető és művelhető földje, ha halászhat, ha keze munkájából eltarthatja magát, ha családot alapíthat. De ezek az anyagi feltételek önmagukban még nem elégségesek. Az embernek tudnia kell önvizsgálatot tartania, s még azelőtt javítania hibáján, mielőtt más tenné azt. Szíve így megtisztul, s cselekedetei olyanok lesznek, hogy senki sem vádolhatja majd az istenség színe előtt.

Dzsedefhór azt is tanácsolja, hogy az ember építsen örök lakást a nekropoliszban, s tegye tökéletessé azt Nyugaton, az újjászületés földjén, hiszen, írja megragadó módon, „a holtak háza az élet része".

[1] *Halottak könyve*, 148. fejezet.

[2] *Halottak könyve*, 30B fejezet.

* Elektrum: arany és ezüst kb. 3 : 1 arányú ötvözete, az egyiptomi ékszerek kedvelt alapanyaga. *(A fordító megjegyzése.)*

LEFEBVRE, G.: *Romans et contes égyptiens de l'époque pharaonique*, Párizs, 1976, 80. skk.

RITTER, V.: „Hordjédef ou le glorieux destin d'un prince oublié", *Égypte* 15 (1999), 41–50.

VERNUS, P.: *Sagesses de l'Égypte pharaonique*, Párizs, 2001, 47–54.

VAN DE WALLE, B.: „Deux monuments memphites au nom de Hordjedef Iteti", *Journal of Near Eastern Studies* 36/1 (1977), 17–24.

4. MERESZANH

KIRÁLYNŐ, SZERTARTÁSMESTER, BEAVATOTT

Gíza híres fennsíkja számos kevéssé ismert kincset őriz. Nemrégiben tártak fel a keleti nekropoliszban egy csodálatos sírkamrát, III. Mereszanh királynőét. Ő Khephrén fáraó felesége volt, akinek piramisa szinte egy magasságú Kheopszéval.

A királynő neve annyit tesz: „Szereti az életet", vagy „Az Élő szeret". Szinte érintetlenül fennmaradt sírkamráját csodálatos szépséggel alakították ki, s számos szöveg, dombormű és szobor állítja elénk e kivételes nő alakját, aki Hathor és Thot misztériumaiba is beavatást nyert.

Atum, a teremtő őselv egyszerre hím- és nőnemű. Ezért már az első dinasztiáktól kezdve nő is lehetett fáraó. Ezt a funkciót a mindenkori király és a Nagy Hitves együttesen töltik be. Ez utóbbi mindig maga Ízisz, aki a piramisok anyja és jegyese, s a trónus, amely az eljövendő fáraót is hordozza.

Mereszanh sírkamrájába lépve nem a halál, hanem az élet helyszínén találjuk magunkat. A királynőt nem földi életének jeleneteiben látjuk, hanem rituális szerepkörében és beavatásának egyes állomásain. Miután felfedezi az egymással ellenséges testvéreket, Hóruszt és Széthet egyazon létező, a fáraó alakjában, kibékíti őket egymással, helyreállítja egységüket, és társává lesz Hórusznak, az átható tekintetű sólyomnak, az isteni fény hordozójának.

Mereszanh beavatást nyert az akácfa-lakóhely misztériumába, ahol a halál újjászületésbe megy át. Mi pedig kiváltságos szemlélői lehetünk azoknak a jeleneteknek, amelyeket a királynő a megismerés felé vezető útján átélt.

Az első állomás a lótusz illatának belélegzése. Mereszanh előtt anyja tárja fel a titkot, hogy ez az ősi óceán színére feljövő virág a teremtést magát jelképezi. Illatát belélegezve a királynőt az első hajnal ereje tölti el.

Mereszanh ezután – ugyancsak anyja társaságában – az ősi mocsárnak, a különféle életformák forrásának mélyére hatol, s papirusznádat lenget Hathor istennő tiszteletére. A nádnak a szisztrumához hasonló hangja távol tartja az ártó hatást és a gonosz erőket. A sötétség szétfoszlik, s a királynő megpillantja „mindama nagyszerű dolgokat, amelyeket a mocsár őriz". A nád susogása elbűvöli Hathort, aki örömre deríti a földet. A mocsári növények közül előlépő istennő örök fiatalsággal ajándékozza meg híveit.

Hathor valójában *Hut-hor*, azaz „Hórusz temploma", a mennyei anya. Ő hinti szét a világegyetemben a smaragdot, a malachitot és a türkizt, s ezekből lesznek a csillagok. Mereszanh maga is Hathorrá válik, s így ismét jelen idejűvé teszi a világ teremtését.

A királynő Anubisz védelme alatt – aki megnyitja előtte a túlvilág útjait – két ijesztő állattal találkozik, a hiénával és az antiloppal. Ezek a sivatagból jönnek, s olyan ártó erővel rendelkeznek, amelyet a beavatott csupán minden rossztól megtisztított életereje révén képes legyőzni. Ezután „a balzsamozó által átváltoztatott" Mereszanh a magvetést felügyeli: a földbe vetett mag Oziriszhez hasonlóan látszólag meghal, mielőtt új életre kelne. S a nők és férfiak által jelképezett gazdag települések kimeríthetetlen adományokat hoznak a királynő elébe.

A királynő sírkamráját egy sor szobor teszi még kivételesebbé, tíz nőalak, amelyek mintha a falból lépnének elő. Nem merev figurák, hanem azoknak a fokozatoknak a megszemélyesítései, amelyeket a királynő a beavatás kezdetétől a mesterré válásig bejár. Ezért három közülük serdülő lány, egyre magasabbak, majd hat felnőtt következik, s végül a nővéreitől eltérő hajdíszt viselő beavatott zárja a sort.

Meglátásunk szerint ezek az alakok egyszerre jelképezik a papnők közösségét, illetve Mereszanh beavatásának állomásait, aki útja során bebocsátást nyer a fénylő megismerésbe.[1]

[1] A Mater Matuta templomából származó etruszk agyagszobrok (Róma, Museo Etrusco) az egyiptomi szimbolikát viszik tovább, amennyiben hét, egyre növekvő termetű papnőt ábrázolnak, a beavatás hét lépcsőfokának megszemélyesítőit.

„Járjon békében az úton, amelyre a mester lép, amikor eljön az ideje, s nyerje el a tökéletességet a nagy isten színe látásával."

Mereszanh királynő sírkamrája, az Óbirodalom egyik fő műve a női személyiség és szellemiség rendkívüli kibontakozásáról tanúskodik ebben a korban.

IRODALOM

DUNHAM D. és W. K. SIMPSON: *The Mastaba of Queen Mersyankh III, G 7530–7540*, Boston, 1974.

JACQ, C.: *Les Égyptiennes, portraits de femmes de l'Égypte pharaonique*, Párizs, 1996, 34–37.

JOHNSON, G. B.: „Queen Meresankh III, Her Tomb and Times", *KMT* 7/4 (1996), 44–59.

5. PTAHHOTEP

VEZÍR, BÖLCS ÉS NÉPSZERŰ SZERZŐ

A nagy piramisok kora lezárult. Az V. dinasztiától kezdve nem épülnek többé gigantikus létesítmények, ám az aranykor eszményei tovább élnek, s Dzsedkaré/Iszeszi fáraó idején[1] ismét egy bölcs foglalja el a vezír székét. Neve, Ptahhotep annyit tesz: „Ptah az ő teljességében". Ptah, Memphisz ősi városának isteni ura a kézművesek pártfogója, s ő az, aki szavával megindítja a teremtést. Ő támogatja sugallatával e főméltóságot, a király legfőbb munkatársát.

A vezír száztíz éves korában jónak látta a *Ptahhotep vezír intelmei* című könyvben összefoglalni hosszú életének tapasztalatát. A könyv igen népszerűvé vált, alapvető olvasmánnyá a bölcsesség kutatóinak sok nemzedéke számára. Még a keresztény Egyiptom is nagyra becsülte az ősi filozófust, akárcsak a hermetikusok. A XIX. században támadt új életre, amikor egy papiruszleleten ismét felfedezték szövegét.[2]

E szöveg révén bepillantást nyerhetünk egy bölcs világába, aki a Maat, azaz az igazság és a harmónia szolgálatának szenteli magát, amelyen a fáraók Egyiptoma alapult. Ptahhotep korán reggel kel, s kerüli az emberi zűrzavart, ehelyett Isten felé fordul, hiszen csak az valósul meg, amit Ő rendel, nem pedig az emberi nem hiábavaló igyekezete. Akit Ő vezet, nem tévedhet el, ám akit Ő nem enged bárkájába, az nem fog átkelni az élet folyóján.

[1] Kr. e. 2414–2375 között.

[2] Szövege és francia fordítása: C. Jacq: *Les Maximes de Ptah-Hotep. L'enseignement d'un sage au temps des pyramides*, 2004.

A bölcs igen nagy boldogságnak tartja, hogy vidám asszonyt vett feleségül. Forrón szerette őt, igyekezett egész élete folyamán boldoggá tenni, táplálni, ruházni, és kerülni, hogy felkeltse haragját. A jó feleség olyan, mint a termékeny és napos föld, megbecsülhetetlen kincs.

A könnyelműek, akik nem alapítanak otthont, nem ismerhetik meg a boldogságot. Az ember úgy védheti meg magát a bajoktól, ha nem viselkedik önző módon, s megosztja barátaival mindazokat a javakat, amelyekkel jó sorsa ellátta őt. A bajok idején csakis barátaitól várhat segítséget, s nem az idegenektől.

Ptahhotep meghökkentően modernnek mutatkozik, amikor azt tanácsolja: ne kárhoztassuk azokat, akiknek nincs gyermekük, s ne dicsekedjünk azzal, ha van. Sok boldogtalan apa és anya van, akinél számos gyermektelen nő boldogabb. Isten előmozdíthatja a magányosak lelki fejlődését, míg egy családfő aggódva könyörög utódért. A bölcsesség elérése nincs összefüggésben a testi leszármazással.

Aki békében akar élni, elégedjen meg azzal, amije van. Akkor majd az istenek is bőkezűnek mutatkoznak, s kegyeiket maguktól osztják a birtoklás vágyától megszabadult lélek számára. Mindenekelőtt ne dicsekedjen gazdagságával, ne panaszkodjék a szűkös idők eljöttével, ne versengjen senkivel, aki hasonló úton jár, s ne bízzon az anyagi javak halmozásában.

Mi az, ami minden rossz kútfeje? A fösvénység. Gyógyíthatatlan betegség ez, semmilyen orvossággal nem elűzhető. A balszerencse magvait veti el hordozójában és körülötte. Csak a szív állhatatossága révén kerülhető el, ha nem mulasztjuk el a helyes cselekvést és nem vesztegetjük el teremtőerőinket. Szívünket kell követnünk tehát, s nem szabad hasunkra hallgatni.

Amikor Ptahhotep vezír tanácsaival a fáraó rendelkezésére áll, szigorúan ügyel rá, mit tesz. A legnagyobb erény a hallgatás. A legfőbb vétek a fecsegés. Az ember csakis akkor szóljon, ha tudja a megoldást. A beszéd sokkal nehezebb, mint bármi más munka.

Ptahhotep mint vezető és irányító legfőbb feladata, hogy a magasrendű ügyekkel és következményeikkel törődjék, s el kell fordítania fülét a hízelgőktől. Megragad minden alkalmat, hogy hatékonynak és feddhetetlennek bizonyuljon. Legfőbb gondja az igazságosságon alapuló társadalmi rend megszilárdítása. Fontos feladata, hogy gondoskodjék a népesség alapvető szükségleteiről, mert a szűkölködők könnyen válnak erőszakosakká.

Ptahhotep a bírói testület elnökeként jól ismeri ennek az intézménynek a fontosságát. A tisztviselők magatartása a függő egyenességét kell, hogy kövesse, s mindenekelőtt arra kell törekedniük, hogy mindenkit meghallgassanak. Ha helyesen figyeltek, helyesen is ítélnek majd. Isten azt szereti, aki képes a megértésre.

Ptahhotep, a vezír és bíró a kérésekre is figyelemmel van. A könyörgő „hadd ürítse ki zsákját", s ne érezze, hogy elutasították. Az ostoba, aki nem képes meghallgatni őt, semmiben sem jár sikerrel. Úgy él, mint aki már halott: tápláléka a kifacsart, bűnös és gonosz szándékú beszéd.

Ptahhotep a pártatlanság híve. Gondosan mérlegel minden érvet és ellenérvet, s nem pusztán hangulata vagy előítéletei alapján dönt az ügyekben. Arra törekszik, hogy a rossz ne győzedelmeskedhessék, s hogy a jó megszilárduljon. „Büntess szigorúan, taníts teljesen", mondja, hiszen csupán a rossz megfékezése révén bontakozhat ki az igazság. S minden büntetést az elkövetett bűn mértékéhez kell igazítani. Ami pedig az irgalmasságot illeti, azt olyankor kell gyakorolni, ha a bűnös bizonyságot tesz őszinteségéről, azaz nem válik visszaesővé.

A kormányzó legfőbb kötelessége, hogy ne tegye egyik szót a másik helyére, s ne váljék következetlenné. A vita művészete gyakran egyetlen egyszerű dologban áll: hagyjuk beszélni a gőgösöket és tudatlanokat, akik ezáltal maguk járatják le magukat. A bölcs nem fordít figyelmet a rágalmazó beszédre, s nem is adja tovább. Rémlátomás az ilyen, amely majd eloszlik, de addig is őrizkednünk kell tőle.

A munka befejeztével kezdődhet az ünneplés, amely mozgásba hozza a *ká*-t, a teremtőerőt. Az ilyen ünnepi alkalmakkor mondott szavak, ha nem könnyelműek, és nem rejtik a csábítás csapdáját, felvidítják a szívet. A valódi boldogság az, ha az ember barátaival lehet. Ha a barátságra árny vetül, azt a legjobb késlekedés nélkül eloszlatni, és semmiféle képmutatást és kibúvót nem tűrve egyenesen a gyanúba keveredett baráthoz fordulni.

Ptahhotep földi élete alkonyán azt a megállapítást teszi, hogy a jó kormányzó jóságának emléke uralkodása után is hosszan fennmarad. Igyekszik az „öregek botja", az ősök iránymutatása szerint elrendezve továbbadni tapasztalatait. Ha valaki ettől eltérő úton jár és hitvány módon viseli magát, az olyantól tartsa távol magát az ember. Ha azonban meghallgatja a tanítást, és annak szellemében cselekszik, számos áldás éri majd.

„Szíved ne legyen gőgös tudásodra", ajánlja Ptahhotep szellemi gyermekének. „Éppúgy hallgasd meg a tudatlan, mint a bölcs tanácsát, hiszen senki sem merítette ki a tudás teljességét, és nincs mesterember, aki tökéletes mértékben gyakorolná mesterségét. A tökéletes szó mélyebben rejtőzik a drágakőnél: olykor az őrlőkő mellett dolgozó szolgálónál találni meg azt."

Ptahhotep kívánsága meghallgatásra talált. Könyve és bölcsessége nemzedékről nemzedékre hagyományozódott, s több mint négyezer évvel keletkezése után még ma is olvassák és tanulmányozzák. A piramisok korának csodálatos civilizációja letűnt, de az igazságosság szavai ellenálltak az időnek és a barbárságnak. „Hatalmas a Törvény", mondja Ptahhotep, „ereje és művei hosszan tartók. Sugárzó és éltető a Törvény. A legkisebb folt sem esett rajta Ozirisz ideje óta."

IRODALOM

JACQ, C.: *Les Maximes de Ptah-Hotep. L'enseignement d'un sage au temps des pyramides*, 2004.

JUNGE, F.: *Die Lehre Ptahhoteps und die Tugenden der ägyptischen Welt*, Fribourg/Göttingen, 2003.

KURTH, D.: *Altägyptische Maximen für Manager. Die Lehre des Ptahhotep*, Darmstadt, 1999.

VERNUS, P.: *Sagesses de l'Égypte pharaonique*, Párizs, 2001, 63–134.

ŽÁBA, Z.: *Les Maximes de Ptahhotep*, Prága, 1956.

6. UNISZ

A BESZÉLŐ PIRAMIS ALKOTÓJA

Unisz, az V. dinasztia utolsó fáraója körülbelül harminc éven át uralkodott.[1] Feladata – egyik neve szerint – az volt, hogy „zöldellővé tegye a Két Földet", s holta után istenként tisztelték hosszú időn át. A Kr. e. VIII. századi „fekete fáraók" utasították szobrászaikat, hogy az Unisz emlékművein látható jelenetek mintáit kövessék.

E népszerűség oka nem valamilyen történelmi „teljesítmény" volt, hanem egy kivételes épületegyüttes, amelynek számos eleme még ma is látható Szakkarában. A helyszín mai bejárata közelében állnak a völgytemplom maradványai, közöttük egy valaha fedett monumentális út, amelynek hossza 666 méter, szélessége 6,7 méter. Három méternél is magasabb mészkő falait valaha domborművek borították, amelyek mára már szinte teljesen eltűntek. Csupán néhány töredék maradt fenn, amelyeken fazekasok és aranyművesek munkáját látjuk, vásári jeleneteket vagy a királyi szentélybe szánt vörös asszuáni márvány szállítását. A nagytemplomhoz vezető útvonal mennyezetét valaha csillagok díszítették.

Az együttes koronája az Óbirodalom legkisebb piramisa,[2] amely Dzsószer lépcsős piramisának délnyugati sarkánál helyezkedik el. Unisz művét oly nagyra becsülték, hogy II. Ramszesz egyik fia helyreállíttatta azt.

A piramisba nem homlokzatán, hanem a burkolaton keresztül nyílt a bejárat. Innen folyosó indult lefelé, majd vízszintessé válva vezetett tovább az épület központjába. Ez három részből állt, s az újjászületés kamrája foglalta magában a szarkofágot.

[1] Kr. e. 2375–2345.

[2] Magassága 43 méter, szélessége 57 méter. Neve *Neferszut*, „a hely szépsége".

Ez utóbbi az uralkodó mennyei útjának igazi kiindulópontja. Bárka formájúra készítették, minthogy ez viszi át őt a halálból a kozmikus életbe.

Amióta csak Egyiptom fiai piramisokat építenek, itt először döntött úgy egy fáraó, hogy kőbe véseti a szóbeli hagyományt, feltárja a rítust, amely az újjászületés emez öntőformájában zajlik. Unisz királynak köszönhetően a piramis megszólal. Kékeszöld színnel bevont hieroglifák hosszú sorai tárják fel előttünk a fáraó alapító szándékát.

A szöveg legfőbb tanítása, hogy a piramis maga Ozirisznak, a megölt és feltámadt istennek kőből készült teste, akivel a fáraó is azonosítja magát. Egyszersmind az az ősi hegy, amely a teremtés hajnalán az erők óceánjának felszínére emelkedett.

E rendkívüli könyv, amelynek részletes tanulmányozása még hosszú időt vesz igénybe, a következő szavakkal kezdődik: „A fáraó nem holtan távozott el: élve távozott." Miután eltávozott, majd visszatér; miután elszenderült, majd felébred. A király „él, és az élet nem halhat halált". A halál, amely az időben született meg, majd meg is hal; de az élet, amely nem-született, képtelen a halálra. A fáraónak nincs apja és anyja az emberek között, s nem is hal meg közöttük a földön.

Az uralkodó és a teremtőerők univerzuma közötti kötelékek megszilárdításának alapvető eszköze a Hórusz szemének felajánlott adomány. E szem segítségével láthatja a fáraó az istenek cselekedeteit. A fáraónak minden tagját áthatja az istenség; testét az istenek építették, s ő viszonzásképpen hajlékot épít nekik, a templomokat.

Az Unisz-piramis szövegei szerint az élet titka a fényben rejlik. A fáraó is fénylő, tehát „hasznos"[1] lénnyé válik, s kelet felől ragyog, akár egy új nap. Sorsa az égre rendeli őt, ott futja be fénylő pályáját, akár egy ragyogó villám.

„A földön létezik: az égen él." A hieroglifák erejének köszönhetően, amelyek e rituális szöveget kivételes erővel ruházzák fel, a király biztonságban megérkezik a túlvilági

[1] Az *akh* kifejezés egyszerre jelent „fénylőt" és „hasznosat".

paradicsomba, s végeérhetetlen változások során át járja be a világegyetemet. Bárka, lépcső, láng, tömjénfüst, madarak, rovarok – mindezek rendelkezésére állnak, hogy felemelkedvén végül az örök mozgásban lakozzék.

A romolhatatlan és elpusztíthatatlan csillagok társaságában élve a fáraó maga is csillaggá válik, az isteni Szó társává. Csontjai immár mennyei fémből vannak, tagjai aranyból. Az alkímia sikeresen végbevitt Nagy Műveként a teremtés ragyogásának kifejezőjévé válik.

„Isten gyűlöli a beszéd hamisságát", s ezért a királynak „igaz szavúnak" kell lennie minden dolgában. A Törvényt kell felállítania a zűrzavar, az igazságot az igazságtalanság, a harmóniát a káosz, a fényt a sötétség helyén. Ilyenformán a fáraó válik a „nagy szóvá", az egész élet forrásává.

E szellemi látomásból következik az a valóság, amely számunkra, megszállott individualisták számára ugyancsak meglepő: hogy egyedül a csillagként fénylő fáraó van kapcsolatban az istenekkel. Az egyéni imádság nem ér semmit, mert a fáraó az egyedüli csatorna,[1] amelyen keresztül a mennyei szeretet áramlik.

Ki-ki számára alapvető fontosságú tehát, hogy kötődjék a királyi léthez. A piramisok körül valóságos városok épültek ama hívők számára, akiket a fáraó magával visz a túlvilágra. A fáraó nagylelkűsége nem korlátozódik csupán udvartartásának tagjaira: felelősséget érez egész népéért. Hiszen Ozirisz törvényszéke „igaz szavúnak" kell nyilvánítsa őt, mielőtt beszállna a királyi bárkába.

Unisz példája követőkre talált. A *Piramis-szövegek* az egyiptomi civilizáció legvégéig fennmaradtak, s a VI. dinasztia királyai és királynői ugyancsak felvésették őket saját piramisaik belsejébe, olykor változtatva rajtuk vagy új verseket fűzve hozzájuk. Később a főtisztviselőknek is engedélyezték, hogy felírassák őket sírjukba, s amikor már nem építettek többé piramisokat, az eredeti nagy könyv kivonatait újjáfogalmazva a szarkofágokra írták fel. Az Újbirodalom idején

[1] A *mer*, „piramis" szó egyszersmind „csatornát" és „szeretetet" is jelent.

született nevezetes *Halottak könyve* részleteket vesz át a *Piramis-szövegek*-ből, amelynek tiszteletét a Kr. e. VII–VI. századi szaiszi kor fáraói állították újra helyre. E szövegek különféle formában és értelmezésekkel még a ptolemaioszi templomok hatalmas kompozícióiban is jelen voltak.

„A nézők legnagyobbjával", a héliupoliszi beavatottak fejével egyetértésben Unisz úgy döntött, hogy a hieroglifák közvetítésével feltárja „az istenek szavait", amelyeket addig kizárólag az építészet tolmácsolt. Hiszen a korábbi piramisok is ugyanezt a nyelvet beszélték, ám a geometria, a számok és a formák eszközével.

A *Piramis-szövegek* tartalmának ismerete nélkül lehetetlen volna megértenünk a fáraók szellemiségét és civilizációjuk alapjait. Unisz örök lakóhelyének köszönhetjük, hogy bepillantást nyerhetünk az alapító bölcsek, így Imhotep gondolatvilágába, egy olyan aranykor teremtő lendületébe, amely legyőzte a halált.

IRODALOM

ALLEN, J. P.: *The Ancient Egyptian Pyramid Texts*, Atlanta, 2005.

BECKERATH, J. VON: „Unas", *Lexikon der Ägyptologie* VI (1985), 845–847.

BERTRAND, R.: *Les Textes de la pyramide d'Ounas*, Párizs, 2004.

FAULKNER, R. O.: *The Ancient Egyptian Pyramid Texts*, Oxford, 1969.

JACQ, C.: *La Tradition primordiale de l'Égypte ancienne selon les Textes des Pyramides*, Párizs, 1998.

JACQ, C.: *Le Voyage aux pyramides*, Párizs, 1989, 116–121.

LABROUSSE, A.: *L'Architecture des pyramides à textes*, I–III. Kairó, 1996.

MATHIEU, B.: „La signification du serdab dans la pyramide d'Ounas. L'architecture des appartements funéraires royaux à la lumière des *Textes des Pyramides*", *Études sur l'Ancien Empire et la nécropole de Saqqara dédiées à J.-P. Lauer*, Montpellier, 1997, II. 289–304.

PIANKOFF, A.: *The Pyramid of Unas*, New York, 1968.

7. AZ EDFUI ISZI

EGY VIDÉKI BÖLCS

Elérkeztünk Teti[1] uralkodásához, aki Unisz utódja és a VI. dinasztia első fáraója volt. Elődjének példájára ő is hieroglifaoszlopokkal tette elevenné halotti kamráját. Nyugodtan, említésre méltó esemény nélkül uralkodott boldog országa fölött lelkiismeretes vezírje, Iszi segítségével. Iszi, aki a Memphiszben székelő király legfőbb végrehajtója és elképzeléseinek megvalósítója volt, erősen kötődött a felső-egyiptomi Edfu városához, amelyet Hórusznak, a fáraók védelmezőjének és ihletőjének szenteltek. A kairói múzeumban Khephrén fáraó kifinomult szobrát csodálva láthatjuk, hogy tarkóján sólyom alakjában ott ül Hórusz, közvetítve számára az időn és téren túli mennyei látomást.

A „vezír" kifejezés nem adja vissza pontosan az egyiptomi *csati* jelentését: „a függöny őre", azaz, aki ismeri a királyi palota és az uralkodás „epéhez hasonlatosan keserű" művészetének titkait. A hieroglifírásban a kifejezést egy táplálék után tátongó madárfiókával jelzik. A vezír az állam kulcsfigurája volt, aki szüntelenül pontos és teljes körű beszámolókat várt beosztottjaitól a gazdaság, mezőgazdaság, biztonság és minden egyéb dolgában, amelyekért felelősséget viselt az uralkodó előtt.

Valóban irgalmatlan feladat! Ám Iszi oly tökéletesen látta el, s vezír, bíró, személyes barát és tartományfőnök szerepében egyaránt annyi dicséret érte, hogy halálával mindjárt kezdetét vette dicsőséges kultusza. A fővárostól távol eső Edfut rendelte örök nyughelyének. Hatalmas sírját a város lakóitól származó fogadalmi sztélék, apró bárkák és adományasztalok vették körül. A „szent vezír" és

[1] Kr. e. 2345–2333 k.

„élő isten" címekkel felruházott Iszit öt évszázadon át tisztelték itt.

Mi volt e tisztelet oka? Iszi igazságossága. Arra törekedvén, hogy nevét a nagy Isten után dicséret övezze, igazságos ítéleteket hozott, mindenki elégedettségére. Nemcsak kijelentette, de újra és újra megismételte, és hirdette azt, ami helyes, és soha rossz szót nem szólt senki ellen. Hazugsággal vagy lopással senki nem vádolhatta. A templom kapuja előtt a törvénykezésen elnökölve szigorúan ügyelt a Maat törvényének betartására, Isten akaratának teljesítésére, s az igazságosság tiszteletben tartására minden körülmények között.

Iszi, tartományának kormányzója a legapróbb részletekig betartotta a fáraó utasításait. Elvégeztette az uralkodó által megkövetelt munkákat, s gondozta a templomokat, az istenek lakóhelyeit, akiknek földi jelenléte garantálta a szellemi harmóniát és a társadalom összetartását.

Amikor az Unisz piramisának *ká*-ját szolgáló papság felügyelőjének nevezték ki, Iszi már a rítusokat teljes mértékben és alaposan ismerő királyi írnok volt. Edfuban, tartományának fővárosában ugyanilyen képességekről tett tanúságot. Hórusz szolgájaként ismerte az ég, Ozirisz bizalmasaként pedig az újjászületés titkait.

Iszi nem írt jeles elődjéhez, Ptahhotepéhez hasonló tanításokat. Mindazonáltal tökéletes példája volt a bölcsnek, aki teljes mértékben ismeri kötelességeit és korának jelentőségét.

Ezt a bölcsességet és felelősséget adta át fiának, Karnak, aki ugyancsak Edfu tartományi kormányzója lett. Kar, a fáraó barátja, titkainak tudója és Felső-Egyiptom felügyelője minden hivatalában egyaránt figyelmesnek és hatékonynak bizonyult. Apjához hasonlóan gondoskodott a királyi munkák végrehajtásáról, ellenőrizte a bárkák útját a Níluson, kereskedelmi expedíciókat szervezett a sivatagon át, és gyarapodást hozott az iparosok és földművesek számára.

Apjához hasonlóan ő is Memphiszben nevelkedett, majd visszatért Edfuba, amelyet felvirágoztatott. Kenyeret adott az éhezőknek, ruhát a nincsteleneknek, megtérítette adósságát az eladósodottnak, és méltó temetésről gondoskodott a fiú nélkül elhunytaknak. Edfu tartományának minden lakója számára biztosította legalább a mindennapi kenyeret és tejet.

Legfőbb feladatának a gyengék támogatását és a hatalmasokkal szembeni védelmét tartotta. Az Óbirodalom kori Egyiptom nem ismerte el az erősebb törvényét, és határozottan kiállt az igazságtalansággal és önkénnyel szemben. Csupán egyetlen sokatmondó adat, amely napjainkban is megérdemli a hatalomra vágyók figyelmét: Kar, a jómódú kormányzó nem az állam, hanem saját személyes vagyonából nyújtott segítséget anyagi nehézségekkel küszködő alárendeltjei számára. A gazdagság az ég adománya, ami birtokosát a Maat törvénye szerint nagylelkűségre és tisztánlátásra kötelezi.

Edfui Iszit és fiát, Kart azért tartották bölcseknek, mert igen nagy felelősségtudattal látták el kötelességeiket, s szüntelen figyelemmel voltak tartományuk lakóira. Ez a magatartás segít jobban megértenünk a társadalom összetartását az Óbirodalom idején, s a vitathatatlan anyagi jóléten is felülemelkedő törekvését a megélt, látható és hasznos bölcsességre.

IRODALOM

ALLIOT, M.: „Un nouvel exemple de vizir divinisé dans l'Égypte ancienne", *Bulletin de l'Institut Français d'Archéologie Orientale*, 37 (1937), 93–160.

GARCÍA, J. C. M.: „De l'Ancien Empire à la Première Période Intermédiaire: l'autobiographie de Qar d'Edfou, entre tradition et innovation", *Revue d'Égyptologie* 49 (1998), 151–160.

ROCCATI, A.: *La Littérature historique sous l'Ancien Empire égyptien*, Párizs, 1982, 177–179.

8. HEKA-IB

AZ ELEPHANTINÉI BÖLCS

Amikor II. Pepi Kr. e. 2278 táján trónra lépett, még hatéves sem volt. Ám a bölcsek nem ok nélkül választották őt fáraónak, mert kilencvennégy éven át ült a trónon, minden bizonnyal a leghosszabb ideig valamennyi király között.

A *Piramis-szövegek* hagyományát folytató király gazdag és békés ország fölött uralkodott, amelyet azonban egyre inkább fenyegettek a külső erők: a líbiaiak, az örök ellenség, a nagy erővel megleckéztetett palesztinaiak és délről a núbiaiak. A félelmetes harcosokból álló fekete törzsek talán Felső-Egyiptom első tartományának fővárosát, a mai Asszuánt is megtámadták.

II. Pepi azonban megtalálta a megfelelő embereket a Nagy Dél felderítésére, leigázására és gazdagságának kiaknázására. Núbia fokozatosan az egyiptomi civilizáció befolyása alá vont protektorátussá vált.

E kalandorként, diplomataként és ügyintézőként egyaránt tevékeny tisztviselők között kiemelkedő személyiség volt Heka-ib, „aki őrködik szíve fölött". Valószínűleg Elephantinéban született, s a tolmácsok – azaz a núbiai dialektusokat ismerő írnokok – főnökévé vált. Tábornoki rangra emelkedve maga is szembenézett a veszéllyel: a lázadó törzsekkel, akik felbátorodván gyilkos rablóhadjáratokat vezettek Egyiptom földjére.

Heka-ib feladata az volt, hogy kiterjessze Hórusz – azaz a fáraó – tiszteletét az idegen tartományokra, s megakadályozza őket ártó szándékukban. Núbiába és Ázsiába vezetett három hadjárata során felszámolta a lázadást, helyreállította a békét, s visszahozta Egyiptomba a foglyokat és állatokat.

A többi bölcshöz hasonlóan Heka-ib is csak jót szólt, semmi rosszat nem terjesztett, s arra vágyott, hogy nevét

a nagy Isten után dicsérjék. Ő is kenyeret adott az éhezőknek és ruhát a szűkölködőknek. Ő is gondot fordított a Maat törvényének tiszteletére, s II. Pepi piramisának halotti papjává nevezte ki őt. A fáraó barátjaként, kincstárnokként, az építőket és iparosokat összefogó piramisváros felügyelőjeként meghatározó szerepet játszott a fáraó örök lakóhelyének létrehozásában.

Áldásos működése végén Heka-ib, az elephantinéi tartomány főnöke visszavonult kedves városába, ahol örök nyughelyét is kijelölte. Ez a mágikus helyen, a Két Föld déli határán fekvő kereskedőváros Hnum isten temploma körül alakult ki. Hnum, a fazekas hozta létre az élőket. Ő állta útját sarujával a bőség áramlásának, és csak akkor engedte szabadon folyni, ha méltó adományban részesült.

Heka-ib halála után szinte azonnal az isteni védelmező rangjára emelkedett. A vidék számos lakója felvette nevét, és szobrokat, sztéléket és adományasztalokat szentelt neki. Még egy templomot is építettek tiszteletére, s a tartományon túl terjedő kultusza jóval az Óbirodalom után is fennmaradt.

A Heka-ib név önmagában is tanítást hordoz. A szív fölötti uralom a tiszta lelkiismeretet jelenti, amely képessé teszi az embert a hatékony cselekvésre. Az elephantinéi „jó géniusz" személyében olyan bölccsel van dolgunk, aki nem választotta el a cselekvést – sőt a katonai akciót – az ősi szellemiség tiszteletétől. Az Egyiptomot fenyegető súlyos válsággal szemben ama rendíthetetlen tisztségviselők egyik utolsó példájának bizonyult, akik a fáraót szolgálva jól tudták, hogy hozzájárulnak a harmónia fennmaradásához az égen és a földön.

Heka-ib szemében a Két Földet irányító e világi Hórusz sokkal több volt puszta politikusnál. A fáraó, a nagy Isten megtestesülése és az istenek számára készült templom a Maat jelenlétét erősítette az emberek között, akik maguktól oly hajlamosak voltak az igazságtalanságra. A királyt szolgálni annyit tett, mint továbbvinni a teremtés művét, s biztosítani az ország virágzását az anyagit a szellemivel egyesítő kötelékek fenntartása révén.

Hogyan is tudták volna elképzelni Elephantiné ragyogó napja és kék ege alatt, hogy Egyiptomra hamarosan sötétség borul?

IRODALOM

FRANKE, D.: *Das Heiligtum des Heqaib auf Elephantine*, Heidelberg, 1994

HABACHI, L.: „Heqaib", *Lexikon der Ägyptologie* II (1977), 1120–1122.

ROCCATI, A.: *La Littérature historique sous l'Ancien Empire égyptien*, Párizs, 1982, 208–211.

9. IPUWER

A PRÓFÉTA

Ipuwer *Intelmei* bonyolult problémát jelentenek az egyiptológusok számára, s mindmáig viták középpontjában áll. A mű a XIX. Ramszesz-dinasztia idejéből származó papiruszon maradt ránk, ám nyelve sokkal régebbi, a Középbirodalom idejéből való. Elfogadott tény, hogy a szöveget újra és újra átmásolták. De vajon mikor keletkezett? Minthogy eredetét homály fedi, ezért nem tudjuk, melyik uralkodó alatt élt a bölcs Ipuwer, akinek neve annyit tesz: „A nagy fogalmazó", vagy másként „A nagy, aki (fontos) szavakat szól", azaz olyasvalaki, akinek üzenete nagy figyelemre tarthat számot.

Némi útbaigazítást ad, hogy Ipuwer saját korának királyát „riadt tekintetűnek" nevezi, olyasvalakinek, aki képtelen a gonosz ellen harcolni és szembeszállni az ellenséggel, egyszóval gyenge uralkodónak. S a kor minden baja abból fakad, hogy a fáraó képtelen betölteni hivatását.

A tudósok többsége feltételezi, hogy az Ipuwer által említett bajok többsége az Első Átmeneti Korra tehető, amelyet épp azért neveznek így, mert ez a zavaros időszak vezetett át az Óbirodalom Kr. e. 2180 körüli végétől a Középbirodalom 2060 körüli kezdetéhez. Különösen keveset tudunk a VII. és VIII. dinasztiákról. Sok fáraó neve bizonytalan, s nem tudjuk megállapítani sorrendjüket és uralkodásuk időtartamát sem. Az a benyomásunk, mintha több helyi fejedelem uralkodna egyazon időben, s összeomlott volna az Óbirodalomnak a Két Földet uraló egyetlen fáraón alapuló szép hierarchiája.

Vajon miért ért véget a piramisok kora? Több feltételezést is felvetettek már: éghajlatváltozás, gazdasági válság, a tartományi főnökök túlzott megerősödése, a meggyen-

gült központi hatalom tekintélyének elvesztése. Valójában azonban semmi bizonyosat nem tudunk róla.

Ipuwer előre látta e sötét kor beköszöntét, s leírta, milyen zűrzavarba süllyed majd az egyetlen igazi fáraó bölcsességétől megfosztott egyiptomi társadalom. Vajon mit látott? A barbárok jelenléte miatt, mondja, a nap többé nem kel fel, s nem világítja be a földet sugaraival. Még délben is sötétség uralkodik majd.

A katasztrófát betetőzi, hogy a piramist, a fáraó örök lakóhelyét feltörik, s a királyságot néhány olyan ember keríti hatalmába, akik nem ismerik a teremtés örök tervét, és a rossz hatalmát növelik. Megszentségtelenítik a királyi múmiát, nyilvánosságra hozzák a balzsamozók titkait, s kifosztják a sírokat. Az isteni fény ellen fordulnak, s nem átallják elrabolni az írásokat a szent kamrákból. A varázsigék kézről kézre járnak majd, mindenki megtanulhatja őket, s így elveszítik erejüket. Többé nem mutatják be az áldozati szertartásokat.

A szentség köre megtörik, az egész társadalom széthullik. Az utca embere lábbal tiporja a bíróságok törvényeit. A politikai és kormányzati feladatokat nem látják el megfelelően, s a nemrég még nagyra becsült előkelők többé nem érintkeznek a néppel, amely pedig annyira örvendett közelségüknek. Egyetlen hivatal sem lesz a maga helyén, s az egyének vezető nélkül kóborló nyájhoz hasonlóvá válnak.

A bölcseket hitvány munkára ítélik, s szavukat meg sem hallják. Mindenki csak az anyagi javak hajszolásával lesz elfoglalva. Nem készítenek többé értékes termékeket, s a kézművesek híján lesznek a szükséges anyagoknak.

Az erőszak és a rettegés lesz úrrá mindenki felett, rablóbandák kaparintják kezükbe az országot és gazdagságát. Akiknek semmijük sem volt, most rablásból és fosztogatásból élnek, és senki részéről sem számítanak büntetésre. A Maat törvényét elfelejtik, a tolvajok úrként uralkodnak. Mindent eláraszt a bűn és a gonoszság, az erényesek lehajtott fővel járnak, s a nemtelenek diadalmaskodnak majd.

Az apák ellenségnek tekintik majd fiaikat. Kegyetlenség uralkodik, és senki sem segíti a megtámadott gyengét, még ha közvetlenül mellette gyilkolják is le. A nevetés elnémul, a szó hamissá válik. Zűrzavaros évek jönnek: a zaj és a mocsok uralkodnak majd. Elfeledkeznek a szükséges megtisztulásról és gyászszertartásokról, s a holttesteket a folyóba dobják. A fákat kivágják, az állatok szívébe sírás költözik, és az asszonyok terméketlenné válnak.

Gonosz tűz él az emberek szívében, mondja Ipuwer, a látnok. *Isten nem fordított rá figyelmet, s a gonoszság befurakodott a teremtésbe. Ha ez lenne az emberiség vége, ha nem létezne többé fogantatás, sem születés, akkor a föld többé nem kiáltozna a fájdalomtól, s véget érne minden háborgás.*

Ez a szomorú tény nem keseríti el a bölcset. A balsorssal szemben az egyetlen megoldás a tiszteletre méltó királyi ház ellenségeinek elpusztítása, s egy igazi fáraó eljövetelének siettetése, aki elszántan felveszi majd a harcot a sötétséggel. Hasonló lesz ő Hóruszhoz, a teremtő szóhoz és értelemhez. Rá vár a feladat, hogy helyreállítsa a Maatot abban az országban, amely nem több most száraz levélnél, s az erőszak és háborúság házánál. Ő majd elűzi a barbárokat, a bűnösöket és a rablókat.

A remény útja, hogy az ember feleleveníti emlékezetében az igazi értékeket, mindenekelőtt a szertartások helyes rendjét. Csak ezek révén ismerheti meg újra a boldogságot. A bölcs Ipuwer az egyiptomi irodalom legszebb oldalait írja erről:

Oly szép az, amikor a hajók folyón felfelé utaznak... és nincsenek rablók.

Oly szép az, amikor a sírokat gondozzák, amikor a múmiák odabent pihennek, amikor az utak tisztán várják a körmenetet.

Oly szép az, amikor az emberek karjai piramist építenek, amikor tavakat ásnak, hogy ligeteket telepítsenek fából az istenek számára.

Oly szép az, amikor ujjongás van a szájakban, a kerületek előkelői állnak, és nézik az ujjongókat a házukban. Finom vásznakba vannak öltözve, megtisztálkodva, megerősített szívvel.

*Oly szép az, amikor az ágyak ki vannak tömve, amikor az előkelők kerevetei védettek és kényelmesek, s mikor aki a szabadban alszik, mintha zárt ajtó mögött aludna.**

Ipuwer jóslata valóra vált. Egyiptom túlélte a súlyos csapásokat. S egy *Merikaré intelmei* címen ismert szövegnek köszönhetően azt is tudjuk, miként vetett véget egy kötelességeinek tudatában lévő fáraó a válságnak és zűrzavarnak.

IRODALOM

FERMAT, A. és LAPIDUS, M.: *Les Prophéties de l'Égypte ancienne*, Párizs, 1999, 11–55.

GARDINER, A. H.: *The Admonitions of an Egyptian Sage*, új kiadás Hildesheim, 1969.

HELCK, W.: *Die „Admonitions" Pap. Leiden I 344, recto*, Wiesbaden, 1995.

* Kákosy László fordítása.

10. HETI

EGY FÁRAÓ MEGTANÍTJA FIÁT AZ URALKODÁS CÉLJÁRA

Az Első Átmeneti Korban a felső-egyiptomi Hérakleopolisz városa vált a hatalom központjává. A helyi fejedelmek fáraó rangjára emelkedtek, s egyiküknek, Hetinek sikerült helyreállítania a Maat törvényét, miután a zavargások már a nekropoliszt is elérték, aminek számos emlék esett áldozatul.[1] A király legyőzte a lázadókat, békét teremtett az ország nyugati felében, hatalmát kiterjesztette Alsó-Egyiptomra, és elűzte az ázsiaiakat. Újra megindult a különféle fafajták importja, és számos különféle adó gazdagította a királyi udvart. Heti újjászervezte a tartományokat, s a hivatalnokokat munkára serkentve helyreállította a nagy városok közigazgatását. Az élelmiszer-tartalékok gondos felügyelete révén még rossz termés idején is távol tartotta az éhínséget az ország népétől.

Mindezek a sikerek az uralkodás helyes gyakorlatából fakadtak, amelyet Heti fiának, Merikarénak is át kívánt adni. Ebből a célból állította össze *Intelmei*-t, a fáraók valóságos uralkodói traktátusát.

Aki a fáraóhoz hűséges, az Istent követi, s hogy a bukást elkerülje, számos kötelességnek kell hibátlanul eleget tennie. A legfontosabb feladat az ország határainak védelme erődítmények építése és a hadkötelezettség bevezetésével megnövelt erejű hadsereg révén. A megfelelően fizetett és kellő időben bevetett csapatok a királyság hű támaszai.

A jó fáraó szeretettel fordul népe felé, mert csak így vethet véget a csapásoknak és így őrzi meg őt az emlékezet. Míg a nemtörődömség terméketlenné tesz, a sze-

[1] J. F. Quack szerint a *Merikaré intelmei* nem a hérakleopoliszi korból, hanem inkább a XII. dinasztia elejéről származik.

retet tartós emlékműveket emel. A hosszú élet alapja a Maat, az egység, harmónia és igazságosság gyakorlása. Ebből fakad a nélkülözhetetlen világosság a király elméje számára, s ez adja szavának igazságát Isten előtt. Alattvalói is felfogják mélyre hatoló és távolról is világosan látó tekintetét. Vajon nem a gáncstalan életmód jelenti-e az üdvösséget a létezők számára?

Az emberek Isten nyája, s jó pásztoruk számos jótéteménnyel halmozta el őket. Számukra teremtette az eget és a földet, s Ő hozta létre a levegőt, hogy lélegezzenek, miután megalkotta őket tulajdon képmására. A nap mintájára világossággal töltötte el őket, s táplálja őket a növényekkel, az állatokkal, madarakkal és halakkal. Isten meghallgatja a szenvedőt, s a fáraó uralkodása védelmezi a gyengét az igazságtalansággal szemben. A varázslás révén pedig még a sorscsapások is elkerülhetőek.

Az emberek azonban sajnálatos módon nem ismerik az isteni jótéteményeket, s ahelyett hogy tisztelnék Őt, fellázadnak Ellene. A gonosznak nincs helye a teremtésben, csupán a lázadók elvetemült fejében fogant meg, akik megérettek a megsemmisítésre.

Hogyan háríthatjuk el a rossz fenyegetését? Olyan fáraó megkoronázása révén, aki méltó erre a névre, akit Isten milliók közül előre kiválasztott. Ez a személy egyedülálló lény, nincs sem gyermeke, sem testvére: ehelyett a fáraói hivatás jelentőségének tudatában lévő szolgákból, s nem hízelgőkből kell udvart szerveznie maga körül. Kiemelkedő képességű tisztviselők nélkül a király nem képes építeni. Ezeket viszont gazdaggá kell tennie, hogy anyagi gondoktól nem nyomasztva csakis a köz javával törődjenek. A jómódúak akkor kerülik el a részrehajlást és a Maat törvényének elferdítését, ha igazságos király kormányozza őket, aki nem a saját érdekét tartja szem előtt.

Heti azt tanácsolja utódjának, hogy figyeljen az ősök üzenetére, olvassa írásaikat, s a tőlük nyert tudás révén váljon maga is bölccsé. Tanulja meg a szó alapvető fontosságú művészetét, mert ez lesz az ő erős karja, amely sokkal hatalmasabb minden fegyvernél.

A fáraónak azt kell tennie, ami hasznos a *ba*, a lélekmadár számára, mely a nap felé repül, hogy fénnyel táplálkozzék, majd visszatér a földre, hogy életet adjon minden létezőnek, mindenekelőtt a templomoknak és a szent szobroknak. Fehér szandált öltve vezeti a szertartásokat a belső szentélyben, megnyitja a templomhajót, hogy az isteni jelenlét átjárhassa azt, s megszámlálhatatlan égi és földi táplálékkal gazdagítja az adományok asztalát.

Isten az emberi természet gyarlósága miatt elrejti előlünk arcát. A királyra hárul a feladat, hogy feltárja jelenlétét, befogadására méltó szentélyeket építve számára. A fáraó mindenekelőtt építőmester, aki nyugaton fekvő örök nyughelyének tökéletesítésén fáradozik, hiszen ebben megy majd végbe az újjászületés folyamata.

A fáraónak nem szabad különbséget tennie tisztségviselők és közemberek között, s ítéletét csupán egyetlen szempont vezérelje: tetteik mikéntje. Ne feledkezzen meg az özvegyekről, és gondoskodjon megélhetésükről, hozza el a derűt a bajba jutottak számára, és ne fossza meg a gyermeket apja törvényes örökségétől. Mindenekelőtt pedig ne legyen elnéző a gonosztettekkel szemben, s ítélje el a fösvénységet, amely a tudatlanság gyümölcse.

Ami a büntetést illeti, ehhez csak akkor folyamodjon, ha hasznos és igazságos. Az ártalmas bujtogatókat és a hangoskodó lázadókat azonban meg kell fékeznie, mert ezek zűrzavarba és pusztulásba sodorják a birodalmat.

Az erőszak alkalmazása csak egyetlen esetben igazolható: ha a barbárok ellen fordítják, akik elpusztítják az istenek templomait és oltárait. Ilyen esetben szó sem lehet tárgyalásról és megegyezésről, hiszen az ország szellemi épsége forog kockán.

Heti király azt kívánja fiától, Merikarétól, hogy ne feledkezzen meg a túlvilági törvényszékről. Ne legyen elnéző az elnyomókkal, a vétkesekkel és az igazságtalanokkal szemben. Hasztalan dolog az évek számára hivatkozni, hiszen az isteni bírák szemében az egész emberi lét nem több egyetlen óránál. A halál pillanatában minden egyes ember cselekedeteit összegyűjtik és szigorúan megvizs-

gálják. Aki gúnyolódik ezen, az esztelen és vak. Aki azonban távol tartja magát a gonosztettektől és így várakozik a túlvilágra, az az istenek jelenlétében élhet, és kedvére lakozhat majd a paradicsomban.

Meglepő és csodálatos tanítás ez egy uralkodótól utódja számára! Nagyon is távol áll a keleti kényúrról alkotott képünktől, aki kénye-kedve szerint cselekszik, és nincs tekintettel népére. A fáraó, akivel itt találkozunk, országának szíve, s egy olyan hierarchia oszlopa, amely nem az önkényen, hanem a felelősségen alapul.

IRODALOM

BLUMENTHAL, E.: „Die Lehre für König Merikare", *Zeitschrift für ägyptische Sprache* 107 (1980), 5–41.

HELCK, W.: *Die Lehre für König Merikare*, Wiesbaden, 1977.

QUACK, J. F.: *Studien zur Lehre für Merikare*, Wiesbaden, 1992.

VERNUS, P.: *Sagesses de l'Égypte ancienne*, Párizs, 2001, 135–160.

11. II. MENTUHOTEP

AZ ORSZÁGEGYESÍTŐ ALKIMISTA

A brit Howard Carter azáltal vált minden idők leghíresebb egyiptológusává, hogy 1922-ben felfedezte Tutanhamon sírját, amelynek kincsei még máig sem fedték fel minden titkukat. Jóval kevésbé köztudott, hogy Carter e kivételes felfedezés előtt már éveket töltött Egyiptomban, s 1898-ban egy másik kivételes felfedezést is tett. Ez azonban nem hosszú kutatások eredménye volt, hanem csupán egy lovaglásé a Deir el-Bahar-i terepen, ahol – ó, régészszerencse! – a ló patája váratlanul belesüppedt egy mélyedésbe. Amikor Carter azon a helyen ásni kezdett, II. Mentuhotep[1] sírboltja tárult fel előtte, akit az egyiptomiak legnagyobb fáraóik között tartottak számon.

II. Mentuhotep, aki az egyiptológusok által „Középbirodalomnak" nevezett új korszakot megnyitotta, Dzsószerhez hasonló hírnévnek örvendett, minthogy az ő példájára egyesítette a Két Földet, Felső- és Alsó-Egyiptomot, s a zűrzavar és a királyi hatalom meggyengülésének időszaka után elhozta az országnak az egységet és a virágzást.

A feladat minden bizonnyal nem volt könnyű, hiszen a helyi hatalmasságok, akik elégedettek voltak kis tartományaikkal, nem siettek fejet hajtani az egyeduralkodó fáraó előtt. Mentuhotep az Észak és az utolsó hérakleopoliszi fejedelemségek leigázása után délen is kiterjesztette hatalmát egészen Alsó-Núbiáig. Békés, hosszú – ötven évig tartó – uralma alatt Théba[2] lett az ország fővárosa, amely ismét méltóvá vált letűnt fényéhez.

A király nevei összefoglalják kormányzásának programját és megjelölik annak egyes szakaszait. A „Fehérko-

[1] Kr. e. 2060–2010 k.

[2] Egyiptomi nyelven *Uaszet*, „a hatalmas jogar városa".

ronás király", aki déli származása folytán és a Dél királyaként viselte ezt a címet, koronázásakor az „Aki megeleveníti a Két Föld szívét" nevet kapta, amelyet az „Aki egyesíti a Két Földet" követett.

A király Mentu, a küzdelemre és háborúra ösztönző félelmetes sólyomistenség védelme alatt állt, s az ő nevét egészítette ki a „béke, teljesség" jelentésű *hotep* szóval. A *Mentuhotep* nevet tehát úgy fordíthatjuk: „háború és béke", vagy még inkább: „béke a háború után". II. Mentuhotep, népének kormányosa és az isteni fény útjának mestere példájává lett a fáraónak, aki képes jólétet és biztonságot teremteni Egyiptom számára.

Már életében vallásos tisztelettel vették körül szobrait, *ká*-jának, teremtő erejének foglalatait. Nyolcszáz évvel halála után még mindig a tisztelt ősök között tartották számon. Hatsepszut szellemi atyjának tekintette, a XVIII. dinasztia emlékműveket állított neki, s jelen volt a Rameszeumban, II. Ramszesznek az évmilliókat jelképező templomában.

Műve valóban jelentős volt. Újjászervezte a vezír mint legfőbb végrehajtó szerepkörét, új, hatékony közigazgatást hozott létre, s a tartományokat szorosan a központi hatalomhoz fűzte, miközben bizonyos fokú autonómiát engedélyezett számukra. Déltől északig templomokkal ékesítette Egyiptomot, amelyeknek sajnos csupán romjai maradtak ránk. Elephantinéban helyreállíttatta az ősi épületeket, mindenekelőtt a bölcs Heka-ib szentélyét, akiről korábban szóltunk.[1]

Gebelénben, egy Thébától harminc kilométerre fekvő, kevéssé ismert helyen olyan domborműveken nyilvánította ki egyeduralmát, amelyek a núbiaiak, az ázsiaiak, a líbiaiak és a lázadó egyiptomiak legyőzőjeként ábrázolják őt. Ez a négy csoport együttesen jelképezte a Maat harmóniáját fenyegető ellenségeket. Győzelmének és a tartományok ősi terv szerint való helyreállításának eredményeként Egyiptom ismét eggyé és oszthatatlanná vált. A fáraó

[1] Lásd a 8. fejezetben.

Hathortól, a csillagok uralkodójától és a szerelem istennőjétől kért isteni pártfogást. Az istennő pedig ígéretet tett rá, hogy termékennyé és virágzóvá teszi országát, ha előírás szerint bemutatják az áldozatokat, és megtartják a tisztulási szertartásokat. Hathor az uralkodót mennyei tejjel táplálta, így erősítve meg a királyság intézményét, amely nélkül lehetetlen bármilyen harmónia a földön.

A gebeléni Hathor-szentély – amelynek építőköveit másodlagosan felhasználták egy ptolemaioszi korban épült templomhoz – egyfajta alapítói programot hirdetett: II. Mentuhotep, aki egyszerre önnön apja és fia, Ozirisz és Hórusz, ismét elhozza országának az isteni adományokat.

Fő művét azonban Deir el-Bahariban, a Thébától nyugatra fekvő parton hozta létre, ott, ahol az Újbirodalom fáraónője, Hatsepszut majd rendkívüli templomot emel.

A Középbirodalom idején még érintetlen volt a helyszín, ám a grandiózus sziklák alkotta amfiteátrum a fáraóhoz illő emlékmű létrehozását sugallta. A király az Óbirodalom alkotásaihoz méltó épületegyüttest tervezett ide: völgytemplomot, az újjászületés ünnepi ruhájába öltözött királyszobrokkal szegélyezett utat, és az úgynevezett „temetkezési templomot". Mire emlékeztetett ez utóbbi, amelynek mára csak romjai maradtak? Hosszas, türelmes kutatás eredményeképpen ma már tudjuk, hogy az épület magas alapzaton állt, s négyzetes pillérek alkotta portikusz csatlakozott hozzá, amelynek tetején fákkal koronázott síremlék állt, Ozirisz sírja. II. Mentuhotep ezáltal Amont, a templom pártfogóját az újjászületés eszméjével kötötte össze, s az e világi és a túlvilági összefonódásának szükségességét hirdette. Ez az „Ozirisz-domb" a piramis gondolatának új megfogalmazását jelentette: a fáraó ezáltal azonosította magát a halálon győzelmet arató fénnyel.

De térjünk vissza Carter lovához. II. Mentuhotepnek legalább két sírja volt. Az egyik kenotáfium volt, azaz jelképes sírbolt, amelyet *ká*-ja számára építettek. Százötven méter hosszú folyosó vezetett az „Ozirisz-síremlék" alatti föld alatti terembe, amelyben a fáraó meglepő szobra trónolt. Nem portré volt ez, hanem az alkímia vörös koronás,

fehér ruhás, fekete testű királyának szobra. Soha ennél megragadóbb módon nem ábrázolták az uralkodó halhatatlan fáraóvá való átlényegülésének folyamatát.

II. Mentuhotep alapította a Thébától nyugatra, mindenekelőtt Deir el-Bahariban „a Völgy Szép Ünnepe" néven ismert szertartást. A Völgy szent hely volt, a látható és láthatatlan küszöbe, ahol az élők kapcsolatba kerülhettek az újjászületettekkel. Amon szobra a Nílus keleti partján álló templomából leereszkedett a folyóhoz, s nagy rituális bárkáján átkelt „az élet földjére". Noha rejtve maradt az emberek szeme elől, az isten kinyilvánította jelenlétét. A bárkát a szárazföldön a tiszta papok vontatták, s útját virágokkal borították.

A nekropoliszt kivilágították, „Élet" elnevezésű virágcsokrokat ajándékoztak, adományokat hoztak a megigazult holtaknak, s az örök ifjúság vizét az isteneknek. A földön élők nagy lakomán vettek részt a mennyei paradicsomban élők társaságában. Énekek szálltak a csillagok felé, eltörölve a határt a mulandó és a múlhatatlan között. A szobraik által jelen lévő megigazultak „a nagy öröm lakásaivá" tették a sírboltokat.

A tömeg elől elzárt szentélyekben titkos szertartások zajlottak. A Hórusz sólyom- és Thot íbisz-álarcát viselő papok az istenszobrokat az élet vizével öntözték, s ezáltal új élettel töltötték meg. Az ég jelképét a magasba emelő fáraó egyesítette lelkét a teremtő hatalmak lelkével.

A Völgy Szép Ünnepének utolsó állomása Deir el-Bahari volt. Egyedül a király mehetett el az utolsó szentélyig, amelyben Ozirisz nagy misztériuma ment végbe, az igaz szó erejéből átalakult élet győzelmét hirdetve.

Amikor a fáklyákat tejbe mártva kioltották, a szertartás véget ért. II. Mentuhotep visszatért e világi kötelességeihez, jól tudván, hogy Egyiptom kormányzása nem csupán az anyagi javak igazgatásából áll. Ő, a Két Föld egységének helyreállítója az istenek elismerésére alapozta népe jólétét.

ARNOLD, D.: *Der Tempel des Königs Mentuhotep von Deir el-Bahari*, I–III, Mainz, 1974–1981.

EL-ENANY, K.: „Le saint thébain Montouhotep-Nebhépetrê", *Bulletin de l'Institut Français d'Archéologie Orientale* 103 (2003), 167–190.

FOUCART, G.: „Études thébaines: la Belle Fête de la Vallée", *Bulletin de l'Institut Français d'Archéologie Orientale* 24 (1924), 1–209.

HABACHI, L.: „King Nebhepetre Mentuhotep: His Monuments, Place in History, Deification and Unusual Representations int he Form of Gods", *Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts Abteilung Kairo* 19 (1963), 16-52.

MAROCHETTI, E. F.: „The Temple of Nebhepetre Mentuhotep at Gebelein", in: *Des Néferkarê aux Montouhotep*, Lyon, 2005, 145–163.

SCHOTT, S.: *Das schöne Fest vom Wüstentale*, Wiesbaden, 1952.

VANDERSLEYEN, C. L.: *L'Égypte et la Vallée du Nil*, II: *De la fin de l'Ancien Empire à la fin du Nouvel Empire*, Párizs, 1995, 17–31.

WINKELMAN, B.: „Akh Isut Nebhepetre? The Mortuary Complex at Deir el-Bahari of Nebhepetre Montuhotep", *KMT* 12/3 (2001), 36–49.

12. III. SZESZÓSZTRISZ

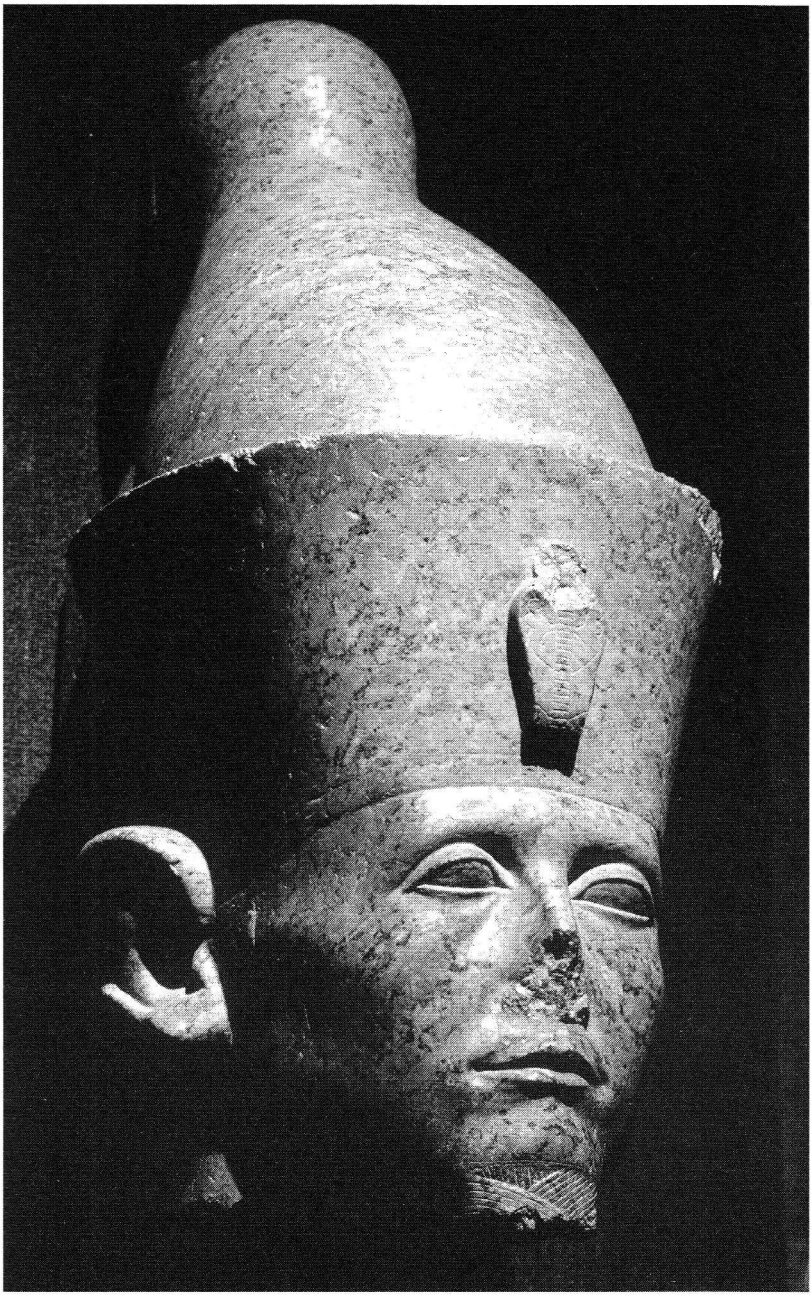
A NAGYFÜLŰ HATALOM

A Középbirodalom legjelentősebb uralkodója III. Szeszósztrisz[1] volt, aki pontosan II. Mentuhotepet tartotta ősének és mintaképének. Neve valószínűleg azt jelenti: „a Hatalmas Istennő embere".[2] Ez az istennő a pusztító Szahmet nőstény oroszlánt és a békességes Hathort egyesítette magában. E királynak több mint száz szobra maradt fenn, amelyek valamennyien öregnek ábrázolják, hatalmas fülekkel. Noha a fiatal Szeszósztriszról is ismerünk néhány képet, mindazonáltal kétségtelen, hogy már öregen és hajlottan született, s teljes mértékben tudatában volt végtelenül nagy felelősségének. Olyan hatalom hordozója, amellyel minden körülmények között élnie kell, s rendkívüli méretű füle is arra utal, hogy mindent meghall és felfog. Ez a fáraó, az ideális bölcs élő példája nem hanyagol el semmit, s éjjel-nappal népe jólétén fáradozik. Ezért szántott barázdákat arcára a fáradtság, ám emiatt egyetlen könnycseppet sem ejt. Személyében a király felemésztette az embert, s kizárólag hivatala számít.

Szeszósztrisz uralkodása fordulópontot jelentett az ország kormányzásában és a pénzügyek kezelésében. A fáraó az Óbirodalom végére jellemző válság tanulságait levonva eltörölte azokat a túlzott kiváltságokat, amelyeket egyes előkelő családok a maguk számára tartottak fenn. Ettől fogva a vezető pozíciók már nem szálltak automatikusan apáról fiúra. A tartományi főnököknek, bármilyen

[1] Kr. e. 1878–1842 körül, legalábbis az egyik hipotézis szerint, mert uralkodásának hosszát (tizenkilenc és harminckilenc év között) még vitatják.

[2] Más vélemény szerint „Ozirisz testvére". Szeszósztrisz egyéb nevei: „az átváltozás istensége", „aki átváltozik", „a születések istensége", „az isteni fény teremtő hatalmának megjelenése".

© akg-images / Erich Lessing

nagy volt is hatalmuk, engedelmeskedniük kellett, és tiszteletben kellett tartaniuk a központi hatalom politikai és gazdasági irányelveit. Szeszósztrisz, bármilyen szigorú és kemény is volt egyébként, elegendő diplomáciai érzékkel rendelkezett ahhoz, hogy elkerülje a helyi lázadással fenyegető konfliktusokat. Tekintélyét teljes mértékben elismerték, és az általa bevezetett intézményeket elfogadták.

Miért örültek az istenek és az ősök a király magatartásának? Mert gyarapította adományaikat. Talpra állította az egyiptomiakat, elhárította a bajt népe feje fölül, lehetővé tette, hogy békében nevelhessék gyermekeiket és méltó temetésben részesíthessék halottaikat. Neki köszönhetően mindenki nyugodtan hajthatta álomra fejét, mert a király éberen őrködött népe biztonsága és nyugalma fölött.

Szeszósztrisz a Nílus vizét szabályozó csatorna, a forróságban mindenkinek enyhülést kínáló hűs terem, a hideg évszakban jól befűtött száraz szoba, ledönthetetlen védőfal, a vihart és zivatart visszaverő hegy módjára nyújtott menedéket egész népe számára.

A fáraó úgy feszítette meg az íjat, ahogyan azt a nagy hatalmú oroszlánistennő, Szahmet tanította neki, s ellenségeit legyőzve minden támadást távol tartott országától. Keményen szembeszállt a núbiaiakkal is, és nem tanúsított könyörületet irántuk. *Én, a király egyformán szólok és cselekszem,* hirdeti az uralkodásának 16. évében emelt sztélén. *Amit szívem elhatároz, karom megcselekszi. Szívemben soha ki nem alszik az elszántság. Meghallgatom a könyörgőt és irgalommal vagyok iránta, ám nem leszek könyörülettel a támadók iránt. Aki ellenem fordul, azt legyőzöm. Aki másként cselekszik, az ellenséget erősíti.*

Szeszósztrisz ökle súlyosan nehezedett Núbiára, amelyet szigorúan ellenőrzött egyiptomi protektorátussá tett. Ám a szigorúság nem gyűlöletet váltott ki: épp ellenkezőleg! A „megtört szívű nyomorultaknak" nevezett núbiaiak isten rangjára emelték őt. Templomokat és kápolnákat szenteltek neki, s a domborműveken úgy ábrázolják őt, amint életet ad az Újbirodalom élén álló utódainak, míg ezek kinyilvánítják, hogy „III. Szeszósztrisz élteti őket".

Mindenekelőtt III. Thotmesz támaszkodott a Szeszósztrisz által kiépített erődrendszerre, amelynek egyes elemei hármas – katonai, gazdasági és vallási – funkciót töltöttek be. Otthont adtak az isteneknek és az uralkodónak szentelt kápolnáknak, gazdasági központokként szolgáltak, és gondoskodtak a helyi népesség és egész Egyiptom biztonságáról. III. Szeszósztriszt, a béketeremtőt még halála után ezer évvel is tisztelték Núbiában, s Taharka, a fekete fáraó oltárt emelt ennek a távoli északról érkezett ősének.

A minden irányban való terjeszkedés következtében alakult ki az Arábiát, Líbiát, majd az egész földet meghódító Szeszósztrisz[1] legendája. Nagy építő volt, páratlan törvényhozó, egy gazdag és virágzó ország kiváló irányítója: új Ozirisz, az aranykor uralkodója.

III. Szeszósztrisz a Théba melletti Médamoudban olyan helyre építtette újjászületésének templomát, ahol egy kis erdő közepén Ozirisz egy régi szentélye állt. A két ovális formájú halom az újjászületés két egymást követő fázisát jelképezi, s a világ teremtésekor az erők óceánjából felszínre bukkanó ősi hegyre emlékeztetnek. A *Piramisszövegek*-ben is említett „Ozirisz-halmok" azoknak a nagy misztériumoknak az egyes állomásait jelölték, amelyek ismerete nélkülözhetetlen volt a belépéshez az örök életre.

Dahsurban, ahol Sznofru, „a jó király" két óriáspiramisa magasodik, III. Szeszósztrisz melléjük építette a magáét, amely azonban csupán 63 méter magas. A terület északi részén áll, s hatalmas halotti szentélye a királyi család mellett a legfőbb méltóságoknak is végső nyughelyéül szolgál. A királyi udvart újjáalkották a másvilágon, akárcsak az Óbirodalom idején.

Haemuaszet, II. Ramszesz fia olyan nagyra becsülte ezt a piramist, hogy helyreállíttatta. Föld alatti folyosóinak és termeinek bonyolult útvesztője vörös gránitból faragott fönséges szarkofághoz vezet, amelyet más hasonlóktól eltérően soha nem használtak arra, hogy befogadja a fáraó múmiáját. Mindez csupán a lélek beavatása számára ké-

[1] E hős egyesíti magában I. és III. Szeszósztrisz figuráját.

szített útvonal, amely számunkra immár hozzáférhetetlen. III. Szeszósztrisz múmiáját még nem találták meg. Nem tudjuk, vajon nem rejtették-e el gondosan akár Dahsurban, akár Abüdoszban, a királyság másik legfőbb szent helyén.

E szent város, amelyet Ozirisz kultuszának szenteltek, a Középbirodalom idején élte virágkorát. III. Szeszósztrisz különösen nagy figyelmet fordított rá. Tudjuk, hogy saját felügyelőjére, Ikernofretre bízta egy új égi bárka és a misztériumok megünnepléséhez szükséges egyéb kultikus tárgyak elkészíttetését. A misztériumok nyilvános része az Ozirisz és gyilkos testvére, Széth közötti összecsapást adta elő, amelynek során végül ez utóbbit legyőzték, úgyhogy képtelèn volt megakadályozni a megölt isten feltámadását. Titkos részük pedig azt elevenítette fel, miként állította helyre Ízisz férje, Ozirisz testét, amelynek tagjait az egész Egyiptomban szétszórták. A nagy varázslónő nőstény sólyommá változva életre keltette a látszólag halott testet, majd világra hozta fiát, Hóruszt, hogy gondját viselje apjának és győzze le Széthet. A hosszú és bonyolult szertartások során új életre támasztott test az újjáteremtő fény lakhelyévé vált.

III. Szeszósztrisz, miután e misztériumokba beavatást nyert, hatalmas, 170 méter hosszú sírhelyet készíttetett Abüdoszban. Ebben a legkülönfélébb meglepő építészeti megoldásokat alkalmazta, mint a mennyezetbe épített rejtekutak vagy a titkos temetkezési kamra. De még ez utóbbiban sem állt látható szarkofág, mert ezt egy fal belsejében helyezték el. Ez az oziriszi beavatási útvonal párja a Dahsurban lévőnek, amely ugyancsak hozzáférhetetlen a látogatók számára.

III. Szeszósztrisz két föld alatti épületegyüttesét, amelyek pontos értelme még felderítésre vár, a csönd és titok fátyla borítja, mintha a szigorú tekintetű király hatalma távol akarta volna tartani őket a profán világtól. Az egyiptológia csak nemrég kezdte felismerni e fáraó fontos szerepét és uralkodásának jelentőségét, ami értékes felfedezéseket ígér a jövőre nézve.

IRODALOM

ARNOLD, D.: *The Pyramid Complex of Senwosret III at Dashur*, New York, 2004.

ARNOLD, D. és OPPENHEIM, A.: „Reexcavating the Senwosret III Pyramid Complex at Dashur", *KMT* 6/2 (1995), 44–56.

DELIA, R.: „Khakaure Senwosret III, King and Man", *KMT* 62 (1995), 19–33.

DELIA, R.: *A Study of the Reign of Senwosret III*, Columbia, 1980.

EL-ENANY, K.: „Le »dieu« nubien Sésostris III", *Bulletin de l'Institut Français d'Archéologie Orientale* 104 (2004), 207–213.

SCHÄFER, H.: *Die Mysterien des Osiris in Abydos unter König Sesostris III*, új kiadás 1964, Hildesheim.

TALLET, P.: *Sésostris III et la fin de la XIIe dynastie*, Párizs, 2005.

WEGNER, J.: „Old and New Excavations at the Abydenian Complex of Senwosret III", *KMT* 6/12 (1995), 59–71.

13. III. AMENEMHAT

A PARADICSOM ÉS A LABIRINTUS

Nem tudjuk, hogy III. Amenemhat, III. Szeszósztrisz utódja vajon fia volt-e vagy társuralkodója. Az új király Amon isten pártfogása alá helyezte magát,[1] s uralma békés és hosszú volt,[2] és éppoly gazdag nagy alkotásokban, akárcsak elődjéé. Számos szobrát ismerjük mind fiatal, mind idősebb korából, amelyek nagy hasonlóságot mutatnak III. Szeszósztriszéival. III. Amenemhat néhány „portréja" kifejezetten megdöbbentő. Ilyen például egy szfinx, amelynek arcát dús sörény keretezi; egy termékenységszobor, fején hosszú parókával, s kezében egy áldozati tálcával, amelyen egy lótuszvirág, két hal és több kacsa látható;[3] és – első alkalommal – a párducbőrbe öltözött uralkodó, amint főpapként szolgálja az isteneket.

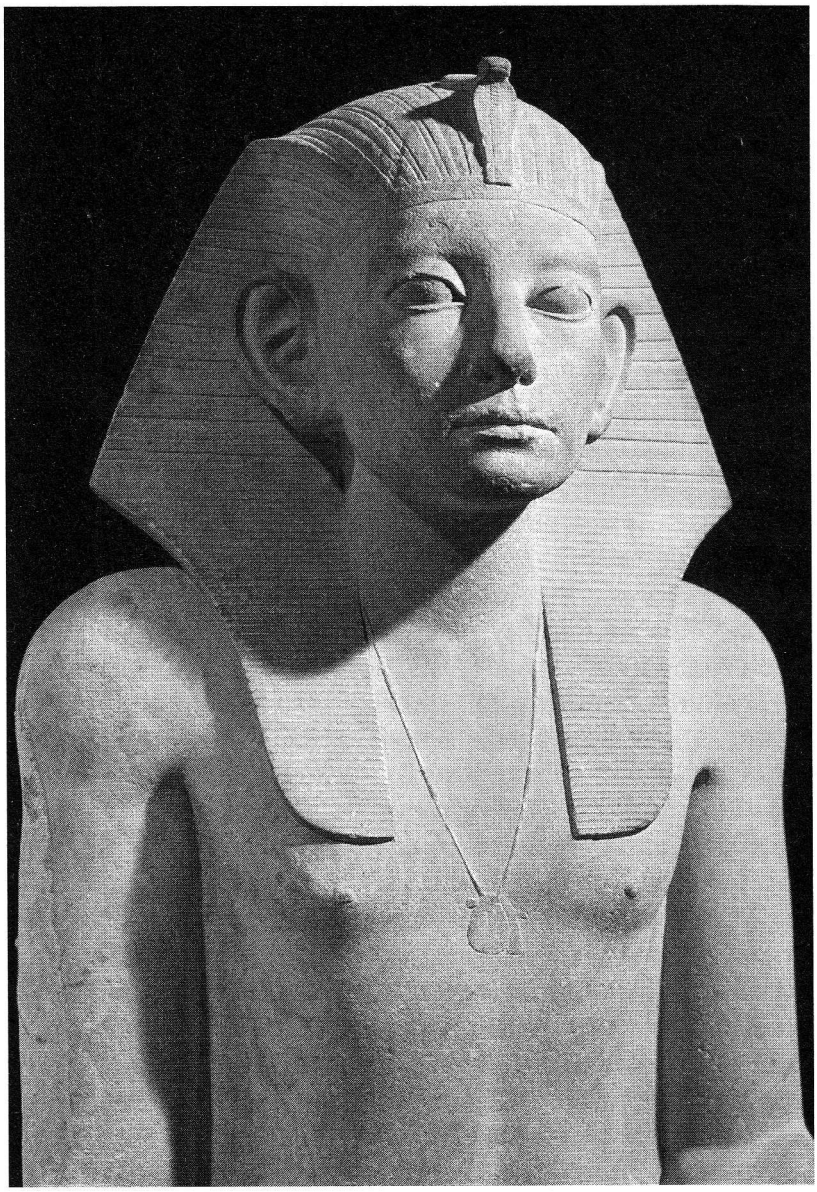
A *Bölcsességek*[4] egyik szövege azt tanácsolja III. Amenemhat alattvalóinak, hogy tekintsék testvérüknek az uralkodót, s fogadják be őt szívük mélyére. Az uralkodó maga a *szia*, a teremtő intuíció, és szemei látják minden létező belsejét. Ő maga Ré, az isteni fény, ő világítja be a Két Földet, amely jobban zöldell tekintetétől, mint bármilyen nagy áradástól. A Fáraó az életerő, a jó szerencse, a bőség. Ő Hnum, az isteni fazekas, aki korongján megformálja az élőket; ő Basztet, a macskaistennő, az édesség

[1] Amenemhat nevének jelentése: „Amon előtte jár". A király egyéb nevei: „A csodatételek *(baou)* nagyja", „Az út virágja", „Aki megragadja a Két Föld örökségét", „Aki kötődik az isteni fény (Ré) törvényéhez (Maat)".

[2] Kr. e. 1842–1797.

[3] Ezeket a szobrokat Taniszban tárták fel.

[4] Lásd G. Posener: *L'Enseignement loyaliste, Sagesse égyptienne du Moyen Empire*, Párizs, 1976.

© Corbis / Gianni Dagli Orti

úrnője; és ő Szahmet is, a rettenetes oroszlánistennő, aki elpusztítja a lázadót, úgy, hogy nem lesz számára sírbolt.

Amenemhat a dahsuri szent helyen, Sznofru kettős lejtésszögű piramisától keleti irányban egy kilométerre építette fel a saját 75 méter magas piramisát. Belsejét hatalmas mennyiségű tégla tölti ki, és III. Szeszósztrisz piramisához hasonlóan igen bonyolult föld alatti útvesztőrendszert építettek ki benne. Ennek végpontja egy vörös gránitszarkofág, a fáraó lelkét a csillagokba vivő bárka jelképe.

Egy másik helyen, Fajjúmban, Kairótól nyolcvan kilométerre délkeletre található az a szent hely, amely a legismertebb III. Amenemhat alkotásai közül, s amelynek bölcs hírnevét is köszönheti. Itt egy sós tó terül el olyan széles kiterjedéssel, hogy emiatt hívják a helyet *Pa-yom*-nak, azaz „a tenger"-nek, amiből a mai Fajjúm is ered. A Középbirodalom uralkodói úgy határoztak, hogy ezt a Nílus egyik ága[1] által öntözött vidéket egyfajta földi paradicsommá formálják, ahol – mint egy vers címe mondja – a vadászat és halászat gyönyörűségének hódolhatnak. III. Amenemhat különös gonddal felügyelt e vidék fejlesztésére, amelyet az istenektől nyert bőség és termékenység jelképének tartottak. Az öntözőcsatornákat megsokszorozva megnövelte a vidék virágzását, amely éles ellentétben állt a környező sivatagos vidékekkel.

III. Amenemhatot, Fajjúm jótevőjét itt egészen a görög–római korig tisztelték, olykor azonosítva őt a helyi istenséggel, Szobek krokodillal, aki képes volt felhozni a napot a föld mélyéről, vagy pedig a varjúval, mivel ez az uralkodó értette a madarak beszédét.[2]

Bihamuban, a tó déli partján a király meglepő művet emelt: két kvarcit óriásszobrot, amelyek őt ábrázolták trónján ülve, s az egészet fallal vette körül.[3]

Ezek a szobrok talapzatukkal együtt körülbelül húsz méter magasak voltak, s a termékeny és életet adó vizet

[1] A Bahr Youssouf.

[2] Lásd E. Bresciani: *Egitto e Vicino Oriente* 9 (1986), 49–58.

[3] 34 x 39 méter.

szemlélték. Sajnos semmi sem maradt fenn belőlük, ám el tudjuk képzelni a királyi *ka* két gigantikus ábrázolását, amelyek a hely védelmét és megszentelését szolgálták.

III. Amenemhat Szobeknek, a krokodilistennek is templomot emelt Fajjúm központjában, Seditben, egy másikat pedig Medinet Maadiban, egy mesés szépségű helyen, ahol egyiptológusként legszebb napjaimat töltöttem. A szentély valaha egy virágzó város központjában állt. Körös-körül nagy mennyiségű cseréptörmelék hever, ami arra utal, hogy a hely régi idők óta lakott volt. A templomot, noha a turistaútvonalaktól távol fekszik, szépen restaurálták, s ma is ott trónol a sivatag fölött, a csönd mélyén, ahol Szobek isten, a vizek megtermékenyítője, és Renenutet istennő, az aratás pártfogója élnek. Az egymással kapcsolatban lévő két istenség vezeti be a királyt a teremtés titkaiba.

III. Amenemhat a fajjúmi paradicsom mellett egy másik remekművet is építtetett: a híres labirintust. Mi volt ez? Egy olyan hatalmas kiterjedésű építészeti együttes Hawarában, Fajjúm szélén, amelynek ihlete még az Óbirodalomból eredt. Egy rengeteg udvar és kápolna – a voltaképpeni labirintus – alkotta hatalmas völgytemplom, amelyből egyenes út vezetett fel a felső templomba, és egy körülbelül hatvan méter magas piramis, amelynek újjászületési kamrájában két szarkofágot helyeztek el: az egyiket a király halandó teste, a másikat halhatatlan lénye számára.

Úgy tűnik, mintha III. Amenemhat Dzsószer és Imhotep szakkarai alkotásait akarta volna megismételni. A „labirintus" nem valamiféle csapda volt, hanem olyan szentélyek hosszú sora, amelyek egyaránt a király lelkének újjászületését és az istenek társaságában töltött vég nélküli ünneplését szolgálták. Gátak, zsilipek, titokzatos folyosók, rejtett szobák teszik e templomot mágikus építménnyé, amely előtt számos ókori látogató döbbenettel állt, mielőtt az arabok teljesen elpusztították volna.

III. Amenemhat ma már árnyék csupán. Ugyanakkor arra emlékeztet bennünket, hogy a Középbirodalom,

amelyből oly kevés építészeti alkotás maradt ránk, boldog kor volt, amelyben a bölcsesség eszménye által nevelt fáraók rendkívüli alkotóerőről tettek bizonyságot.

IRODALOM

FREED, R.: „Un autre regard sur la sculpture d'Amenemhat III", *Bulletin de la Société Française d'Égyptologie* 151 (2001), 11–34.

LEPROHON, R. J.: *The Reign of Amenemhat III*, Toronto, 1980.

RIAD, H.: „Le culte d'Amenemhat III au Fayoum à l'époque ptolémaïque", *Annales du Service des Antiquités de l'Égypte* 55 (1958), 203–206.

14. AHMESZ-NEFERTARI

ALKIMISTA KIRÁLYNŐ ÉS CÉHALAPÍTÓ

1881-ben került sor az egyiptomi régészet – de helyesebb lenne detektívmunkának nevezni – egyik legnagyszerűbb felfedezésére. A francia Gaston Masperónak briliáns nyomozás után sikerült rábukkannia egy rejtekhelyre, amely igen sok szarkofágot őrzött, bennük jeles fáraók, királynők és előkelők múmiáival.

A napvilágra került holttestek között volt egy kivételes asszonyé, Ahmesz-Nefertarié is. Már pusztán szarkofágjának mérete – 3,17 méter magas volt – is hangsúlyozta egykori jelentőségét. Sárgára festették, kék pontokkal, amelyek az istenek aranyát és az égbolt lapis lazuliját idézték. A szarkofág a királynőt mellén keresztbe tett karral ábrázolta, mindkét kezében egy-egy *anh*-ot, az élet kulcsát tartva. A szarkofág egy idős, körülbelül 1,60 méter magas, fehér bőrű asszony holttestét őrizte.

Ez volt tehát az ókori Egyiptom egyik legjelentősebb királynője, aki elszántan igyekezett helyreállítani a megsemmisülés által fenyegetett civilizációt.

A Mentuhotepek, Szeszósztriszok és Amenhotepek újjáteremtették a fáraóknak az Óbirodalomhoz méltó államát. A Középbirodalom az építészettől az irodalomig minden területen második aranykort jelentett.

Ezután következett be a tragédia: a hükszószoknak, „az idegen földek főnökeinek" inváziója, akik az Egyiptom kincseire áhítozó különféle népeket összefogva rohanták le az országot. Az északról jött barbárok több mint két évszázadon át[1] tartották elfoglalva a Deltát és Középső-Egyiptom egy részét. Egyetlen város marad független

[1] Kr. e. 1785-től 1570-ig.

© Institut Ramses

csupán: Théba. Innen indult ki Ahotep királynő[1] vezetésével az ellenállási mozgalom, amely fia, Amószisz idején aratott győzelmet. Utóbbi vált annak az új korszaknak az alapítójává, amelyet az egyiptológusok „Újbirodalomnak" neveztek el.

Amószisz felesége, Ahmesz-Nefertari hosszú életű volt, s egyaránt megélte a megszállás utolsó korszakát, a felszabadító háborút és az újjászületést. Fia, I. Amenhotep[2] kiskorúsága idején régensként uralkodott, s csak I. Thotmesz[3] trónra lépése után hunyt el, akinek a koronázásán még részt vett.

Ahmesz-Nefertari, „a király anyja", „a nagy királyi hitves", számos éven át az ország tényleges uralkodójaként sikeresen ötvözte a bölcsességet a cselekvéssel. Neve annyit tesz: „a Holdtól született, a nők legszebbike". A hold – amely egyiptomi nyelven hímnemű – félelmetes harcos isten, Ozirisz egyik jelképe. Az egyiptomiak hol sarlónak látták, hol bárkának, hol a halál és az újjászületés misztériumait megjelenítő jelképnek.

Ahmesz-Nefertari szokatlan pályát járt be. Az „Amon isten második szolgája" címet viselte, amely hagyományosan férfiaknak dukált. Azonban egy sztélé felirata szerint, amelynek töredékeit Karnak harmadik oszlopcsarnokában tárták fel, elvetette ezt a címet, s helyette ő maga alkotott újabbat, amely így szólt: „Amon isteni jegyese".

Mivel járt ez a cím? Földekkel, személyzettel, papsággal, templommal, szentélyekkel, arany-ezüst ékszerekkel, rituális étkezéssel, ruházattal, illatszerekkel. Az isten jegyese diadémmal ékesítve, hosszú szűk ruhába öltözve trónolt „Házában", egyesülve az istenek univerzumával Amon, az elrejtett isten és Ré, az isteni fény leányaként.

[1] Történetét *A szabadság királynője* című könyvben mondjuk el.
[2] Kr. e. 1551–1524.
[3] Kr. e. 1524–1518.

Munkafelügyelőként ő építtette meg az újjászületés templomát, amelynek „A helyek legszilárdabbika"[1] nevet adta. Ugyanakkor ilyen épület alapításának joga kizárólag a fáraót illette.

Milyen szerepet tulajdonított magának? Az isteni erőnek és a földet éltető sugárzásának fenntartását. Ezt a mágikus cselekményt tükrözték a korabeli szertartások, mindenekelőtt I. Amenhotep rítusai, amelyeket valószínűleg maga Ahmesz-Nefertari alapított. Ez a nagy királynő a thébai nekropoliszban nyerte el a halhatatlanságot. Őt tekintették a nekropolisz védelmezőjének és szent patrónusának, minthogy I. Thotmesz az ő biztatására hozta létre a királyok és főméltóságok örök nyughelyének építésével és ékesítésével megbízott céhet. Ezek a Deir el-Medinehben összegyűjtött kiemelkedő művészek alkották meg a Királyok Völgyének mesés alkotásait, s három és fél évszázadon át önálló kultusszal adóztak alapítónőjüknek. Ahmesz-Nefertari alakja körülbelül ötven sírboltban van jelen, de ezenkívül sztéléket, szobrocskákat, szkarabeuszokat és különféle rituális tárgyakat, például szisztrumokat is szenteltek neki.

Egy thébai ünnepség is megörökítette emlékét. Szobrát szánra helyezett bárkán vontatták végig a nekropolisz szent körzetén, hogy ezáltal biztosítsák továbbra is pártfogását.

Ahmesz-Nefertari több ízben is fekete királynőként tűnik fel az ábrázolásokon, miközben múmiája nyilvánvalóan fehér bőrű. Az ellentét rámutat, mennyivel előbbre való a jelképes az egyiptomiak világában, s mennyivel jelentősebb minden más szempontnál. Ahmesz-Nefertari női Anubisz, akinek fekete színe nem a halálé és a gyászé, hanem a túlvilági utakon végbemenő újjászületésé. A királynő egyes szobrai aszfalttal bevont, azaz fekete fából készültek, számos festmény pedig fekete bőrűnek ábrázolja. Azt jelenti ez, hogy képes kalauzolni a beavatottakat a túlvilágon, s feltárni előttük az alkímiai folyamatot,

[1] *Men-szet.*

amely egységben fogja össze a felbomlást, megtisztulást és átváltozást. A fekete szín a termékenységet is jelképezi, a teremtő erők gazdagságát, amelyekből új élet sarjad.

Ahmesz-Nefertari mintegy megelőlegzi a középkori székesegyházak és templomok némelyikében látható „fekete Madonnákat". A fekete szín nem bőrének színe, hanem a „Nagy Anya" jelképe, Íziszé, aki világra szüli fénylő gyermekét, Hóruszt, a földi harmónia helyreállítóját.

Ahmesz-Nefertari I. Thotmesz uralkodásának kezdetén „szállt fel az égbe", többszörösen is boldog, hosszú élet után: megérte országának felszabadulását és politikai, társadalmi és művészeti újjászületését, amelyhez ő maga is döntő módon járult hozzá. Az általa alapított „isteni jegyes" intézménye még évszázadokig fennmarad, s a Deir el-Medineh-i céhnek nyújtott támogatása káprázatos remekművek születését eredményezte. Az „egyiptomi Jeanne d'Arc", Ahotep királynő méltó utódaként nem a háborúval kellett törődnie, hanem férje és fiai társaságában egy fénylő ország újjáépítésével, amelyből az Újbirodalom ragyogása fakadt.

IRODALOM

ANDREU, G.: *La Statuette d'Ahmès-Néfertari*, Párizs, 1997.

ČERNY, J.: „Le culte d'Aménophis Ier chez les ouvriers de la nécropole thébaine", *Bulletin de l'Institut Français d'Archéologie Orientale* 27 (1927), 159–203.

FORBES, D.: „Women of the House of Tao", *KMT* 14/3 (2003), 54–65.

GITTON, M.: *Les Divines Épouses de la 18e dynastie*, Párizs, 1984.

GITTON, M.: *L'Épouse du dieu, Ahmès-Néfertary*, Párizs, 1975.

TRAPANI, M.: „Une nouvelle enquête sur la stèle d'Ahmès-Néfertari", *Zeitschrift für ägyptische Sprache*, 129 (2002), 152–155.

15. HATSEPSZUT

KIRÁLYNŐ, FÁRAÓ ÉS AZ ELREJTETT ISTEN SZOLGÁLÓJA

Hatsepszut, a fáraók történetének egyik csillaga igen sok fantázia szülte írást ihletett, még komolynak tartott egyiptológusok tollából is. Szobrait szemlélve megállapíthatjuk, hogy szépsége semmiben sem maradt el a híres Nefertitiétől. Hatsepszut még ma is igéző hatással van ránk, s ez, mint láthatjuk, nem elsősorban nagy történelmi tetteinek, hanem bölcsességének és szellemének következménye. Ez sugárzik páratlanul szép templomából is, amelyet Deir el-Bahariban, a Thébától nyugatra fekvő parton építtetett.

Hatsepszut apja, úgy tűnik, I. Thotmesz fáraó volt,[1] aki elsőként rendelte el a karnaki templom jelentős kibővítését. Lánya II. Thotmeszhez[2] ment feleségül, akinek uralkodásáról keveset tudunk, majd özvegyen maradt. A trónörökös, III. Thotmesz még túlságosan fiatal volt az uralkodáshoz, így a szokáshoz híven Hatsepszut királynő lett a Két Föld régense, egyaránt eleget téve az uralkodó világi és vallási feladatainak.[3]

Egyiptom békét élvezett, határai biztonságban voltak, s Hatsepszut tekintélyét országszerte elfogadták. Nagy királyi hitvesként lenyűgöző sírt építtetett magának a Théba melletti nyugati parton, a nyugati sziklafal egy völgyében, amelyre Tutanhamon sírjának felfedezője, Howard Carter talált rá. A sírkamra 28 méter magasan lévő bejárata a lenyugvó nap felé tekint. Innen hosszú folyosó vezet a halotti szobába, ahol egykor gyönyörű kvarcitszarkofág állt: ezt ma a kairói múzeum őrzi. Teteje alsó felére

[1] Kr. e. 1524–1518.

[2] Kr. e. 1518–1504 (feltételezett időpontok).

[3] Nevei: „Amon isteni imádója", „Az isten hitvese", és „Aki látja Hóruszt és Széthet", azaz olyan fáraó, aki szimbolikus lényében egyesíti és kibékíti egymással a két ellenséges testvért.

Nutnak, az égbolt istennőjének képmását vésték, aki egyesül Hatsepszuttal, és segít neki, hogy legyőzze a halált és helyet foglaljon a romolhatatlan csillagok között.

A dolgok rendje szerint a régensnek át kellett volna adnia a hatalmat III. Thotmesznek, amint az uralkodásra alkalmas korba lép. Ám a gyermek király második évében rendkívüli esemény történt, olyan „csoda", amely meghaladta az ókori történelem „racionálisan értelmezhető" menetét. Amon isten jóslatot adott a luxori templom nagy udvarán, megígérve Hatsepszutnak, hogy fáraó lesz belőle.

Ennek hallatán összeesküvésre és III. Thotmesz gyors eltávolítására gyanakodhatnánk. De semmi ilyesmi nem történt. További öt év telt el, míg az isteni döntés valóra vált, és Hatsepszutot megkoronázták anélkül, hogy III. Thotmesz uralkodását megtörték, vagy a legkisebb zavargásra is sor került volna.

A Deir el-Bahar-i templom domborművein végigkövethetjük Hatsepszut királyi születésének jeleneteit. Amon-Ré, az istenek királya I. Thotmesz fáraó személyében megtestesülve Ahmoszéra, a nagy királyi hitvesre ragyogtatja szerelmét. *Hatsepszut lesz a lány neve, akit testedbe helyeztem,* nyilatkoztatja ki. *Ragyogó lesz és jótevő, s elfoglalja a fáraó székét.* Hnum, a kosfejű isteni fazekas egyidejűleg elkészíti a halandó testet és halhatatlan teremtő erejét, a *ká*-t. Mindkettő hímnemű, s ennélfogva Hatsepszut egyszerre nő és férfi, benne testesül meg a királyi pár, s nincs szüksége fejedelmi hitvesre.[1]

A Deir el-Bahar-i templomnak az isteni születést bemutató előcsarnoka valóságos traktátuson keresztül tárja elénk a fáraó kiválasztásának szimbolikáját, nyíltan előadva az addig többé-kevésbé rejtett ősi tanításokat. Az Enneasz, a világegyetemet irányító és Héliupoliszban, az ősi szent városban székelő kilenc hatalom úgy határoz, hogy

[1] Ezzel szemben egyetlen férfi fáraó sem uralkodhatott nagy királyi hitves nélkül, minthogy a fáraó személye alapvetően a teremtés két pólusát megtestesítő *pár.*

Hatsepszutot emelik e legfőbb rangra. Emellett elnyeri a helyes gondolkodás és az isteni szeretet kiterjesztésének adományát, valamint azt, hogy az isteni fényhez hasonló ragyogással jelenhessék meg az élők trónusán. Az új fáraó igazi anyja Hathor, a mennyei tehén, aki a csillagok tejével táplálja őt, igazi apja pedig Amon-Ré, aki e szavakkal mutatja be lányát az isteneknek: „Segítsétek, bízzatok benne."

Hátravan még, hogy meghatározzák neveit, azaz kormányzásának programját. Megtarthatja „az első a tiszteletre méltók között" jelentésű Hatsepszut nevet, amely az ősökhöz kapcsolja őt, s megkapja még a Maatkaré – Maatka-Ré, „a Törvény (Maat) teremtőereje az isteni fény" – nevet, amellyel Felső- és Alsó-Egyiptom fölött uralkodik.[1]

Ezzel veszi kezdetét tizenöt éves[2] békés és boldog uralma. Hatsepszut fáraó több hivatalos eseményen is III. Thotmesz társaként jelenik meg.

Az összeesküvés-elméletek barátainak legnagyobb sajnálatára el kell ismernünk, hogy ez a kivételes helyzet egyáltalán nem konfliktuson alapult. A szövegek hangsúlyozzák e női fáraó rendkívüli képességeit: *Reá tekinteni szebb volt, mint bármilyen más szép dologra. Formája isteni volt, mindent úgy cselekedett, mint egy isten, ragyogása olyan volt, akár egy istené* – írja Ineni. – *Hatsepszut saját tervei alapján kormányozta Egyiptomot. Az ország meghajtotta fejét előtte, mint az Istentől kapott tökéletes isteni kinyilatkoztatás előtt. Ő volt a kötelék, amely Északot vontatja, a cölöp, amelyhez Delet kikötik; ő volt a tökéletes áramlat a kormányzás számára, az egyeduralkodó, aki parancsot ad, akinek kiváló tervei békét hoznak a Két Föld számára.*

Hatsepszut, aki elsőként viselte a Rait – Ré nőnemű alakja – nevet,[3] „aranyból lévő asszony" volt, „arany orcájú tökéletes nő", az „atyák Atyjának" és az „anyák Anyjá-

[1] Másik három neve: „teremtőerőben gazdag" *(uszeret-hekau)*, „évekkel zöldellő" *(uadjet-renput)* és „isteni megjelenés" *(neteret-hau)*.

[2] Kr. e. 1498–1483. A hagyomány huszonegy évre és kilenc hónapra teszi uralkodását, minthogy régenssége kezdetétől számítja annak idejét.

[3] Lásd *Revue d'Égyptologie* 40 (1989), 190.

nak" megtestesülése. Az ország neki köszönhette, hogy teljes békében élhetett, s minden város nyugalomnak örvendett.

Ma már nehéz elképzelnünk e női fáraó szellemi kisugárzásának intenzitását, akinek még az ugyancsak erős személyiséggel megáldott III. Thotmesz is hatása alá került.

Hatsepszut, akinek szívét a *szia*, a teremtő intuíció táplálta, egyetlen politikai csoportosulásnak sem vált játékszerévé. Mint egyik obeliszkjének felirata hirdeti, beavatást nyert Amon isten „teremtésnapi misztériumaiba", és részt kapott hatékony és jótevő hatalmából.[1]

Egy másik feliraton ezt írja: „Magasztalom a Törvényt – a Maatot –, amelyet Isten szeret, mert tudom, hogy ebben él. Ez az én kenyerem, és az ő harmatát iszom, mert egy test vagyok ővele."[2]

Egy valódi fáraónak, emlékezzünk rá, egyszersmind nagy építőnek is kell lennie, s méltó földi hajlékot kell készítenie az istenek számára, hogy az itteni és túlnani világ közötti kötelékek fennmaradjanak. Hatsepszutban nem csalódunk. Viszonylag rövid uralkodása alatt több nagy művet is alkotott, amelyek részben fenn is maradtak.

Hol épített? Mindenekelőtt fővárosában, Thébában, de éppígy Elephantinéban, Kom Ombóban, El-Kabban, vagy Hermopoliszban, Thot isten városában is. Ezek közül is kiemelkedett Pahet oroszlánistennő szentélye Szpeosz Artemidoszban, a közép-egyiptomi Beni-Hasszan közelében.

Különös és nyugtalanító hely ez. A hikszosz megszállók a közelben lappangó ellenséges erőktől tartva elpusztították az itteni sziklakápolnát. Hatsepszut, aki fölötte állt a mi közönséges kronológiai megfontolásainknak és datálási szokásainknak, azt hirdeti feliratán, hogy ő űzte el a barbárokat és állította helyre a környék korábbi ragyo-

[1] *Urkunden*, IV. 363. 8.

[2] Felirat Szpeosz Artemidoszból. Lásd J. Assmann: *Maât, l'Égypte pharaonique et l'idée de justice sociale*, Fuveau, 1999, 124. Nehezemre esik nem látnom ebben a transzszubsztanciáció keresztény gondolatát.

gását. Pahet oroszlánistennő, mondja, a keleti völgyekben kóborolt, minthogy az eső elmosta az utakat, és papok hiányában elmaradtak a szertartások. Ez a zűrzavar az egész országot hanyatlással és rossz terméssel fenyegette, hiszen a dühödt nőstény oroszlán tüze terméketlenséget terjeszt. Hatsepszut a szentély újjáépítése révén lecsillapította őt, és dühét termékeny erővé formálta át. *Felvirágoztattam a Hagyományt*, mondja, *szívem a jövőre tekint.*

Az esők elálltak, felragyogott a nap, a termés ismét bőségesen nőtt a Nílus partján, s az oroszlánistennő éberen őrködött, hogy távol tartsa a szentségtelen erőket szentélyétől. Az „adományok körforgása" ismét megindult, hála a Maatot megdicsőítő Hatsepszutnak.

Ám Thébában, a mindenség Mesterének és a földre leszállt Fénynek városában került sor annak a lenyűgöző építészeti programnak a megvalósítására, amelyben két főméltóság volt Hatsepszut segítségére: Hapuszeneb, Amon főpapja, az Enneasz misztériumaiba beavatott vezír, és Szenenmut, Amon főintézője.[1]

Hatsepszut művei nagyszabásúak voltak: Karnak templomi szentélyének átépítése és új templom építtetése a nyugati parton.

Karnakban felépíttette „Maat palotáját",[2] az igazságosság istennőjének nagy lakóhelyét, ahol a királyi beavatás zajlott. Itt tisztította meg az Enneasz jelenlétében Hatsepszutot Hórusz és Thot. Itt emelte a fáraónő a csodálatos

[1] Szenenmut volt Hatsepszut lányának, Neferurénak a tanítója is. „Kockaszobrokat" szenteltek neki, olyan kocka formájú köveket, amelyekből csupán a tanító és tanítványa feje emelkedett ki, így jelképezve a megtisztult anyagból születő öntudat felébredését. A fáraó barátja, Amon titkainak beavatottja, valamennyi munkájának felügyelője volt. Két sírboltot készíttetett. Az egyik mennyezetét figyelemre méltó asztronómiai ábrázolások díszítik (Deir el-Bahari 353). Csak igen diszkréten jelenítik meg a Deir el-Bahar-i épületeken, amelyeknek valószínűleg ő volt az építőmestere. Nem kívánt ugyanis nyilvánosság elé kerülni, hanem csupán rejtve akart jelen lenni uralkodónője kultuszában. Lásd P. F. Dorman: *The Monuments of Senenmout*, London–New York, 1988, és *The Tombs of Senenmout*, San Antonio.

[2] 14 könyök (7,20 méter) magas és 30 könyök (15 méter) hosszú.

„vörös kápolnát", amelyet gránitköveinek színe miatt neveztek így, s amelynek valódi neve az volt: „Amon szívének helye". Az épületet, az isteni bárka kerttel körülvett nyugvóhelyét az idők során földig rombolták. Tökéletes állapotban feltárt építőköveit a karnaki szabadtéri múzeumban állították ki, ahol a kápolnát nemrégiben újra összeállították.

Külön könyvet[1] igényelt ennek a fenséges kő-könyvnek az elemzése, amely a Mennyei Hitves, Hatsepszut fáraó rituális tanítását tárja elénk. Látjuk, amint fogadalmat tesz szent hivatásának betöltésére, ahogy megkoronázzák, „királyi felvonulását" a szentélyhez, ahogy az istenek maguk közé fogadják, ahogy bemutatja egész Egyiptom adományát az elrejtett istennek, ahogy vezeti a Völgy Szép Ünnepét, melynek során élők és holtak közös lakomán vesznek részt, ahogy irányítja Opet, a szellemi termékenységet jelképező víziló-istenség szertartásait, s ahogy tűzzel irtja ki az ártó erőket. S aki kételkedett volna egy női fáraó hatalmában, az elgondolkodhatott ezen a feliraton: *Király vagyok, aki végbeviszi a törvényeket, megítéli a cselekedeteket, s megbünteti azt, aki átlépi határait. Hegyes szarvú vad bika vagyok, aki az égből szállt alá, sólyom, aki a magasban köröz, gyors lábú sakál, aki egy szempillantás alatt körbefutja a földet.*

Ez a kápolna nem az egyetlen jelentős épület volt Karnak új mágikus és szellemi központjában, ahol Hatsepszut „arany hegyet kívánt emelni". Ez utóbbit isteni atyja, Amon parancsára számos obeliszk formájában valósította meg.[2]

Nehéz vállalkozás volt ez, rendkívül képzett építőmestert kívánt, elsőrangú kőfaragókat, és speciálisan kialakított, 90 méter hosszú hajókat, amelyek az ország déli határán fekvő Elephantinéból idáig szállították a több mint

[1] P. Lacau és H. Chevrier: *Une chapelle d'Hatchepsout à Karnak*, Kairó, 1977.

[2] Kettőt uralkodása elején, kettőt a végén emelt. Csupán egy maradt a helyszínen, míg egy másik csúcsa a szent tó északnyugati sarkában hever.

háromszáz tonna súlyú monolitoszlopokat. Mert Hatsepszut a nagy távolsággal nem törődve asszuáni vörös gránitból, az örökkévalósághoz illő csodálatos anyagból kívánta elkészíteni őket.

Szenenmut méltónak bizonyult a feladat nehézségéhez. Sikeres vállalkozását a Deir el-Bahar-i templom dombormüvein örökítették meg. Amikor az obeliszkek a körülményes út végén megérkeztek, az égiek ünnepet ültek, s egész Egyiptom örvendezett látásukon. A thébaiak trombiták és dobok hangja mellett fogadták uralkodónőjüket.

Az obeliszk, amely annyira jellemző eleme az egyiptomi építészetnek, a teremtés első sugarát, minden dolog kezdetét jelképezi. Az ártó hullámokat elűzve a templom felé irányítja a jótékony hatalmakat, és biztosítja az erők akadálytalan áramlását.

Azáltal, hogy az obeliszkek csúcsát elektrummal – arany és ezüst ötvözetével – vonta be, világosságra derítette az istenségek földi lakhelyét. Amikor a napkorong felkelt közöttük, sugarai betöltötték a kettős országot. A női fáraó figyelemre méltó szöveget vésetett a gránitoszlopokba, egyszerre fejezve ki magát hím- és nőnemben: *Ezt a művet atyám, Amon iránti szeretettől eltelt szívvel hoztam létre. Ő bevezetett engem a kezdetek titkaiba, kegyes hatalmánál fogva tanított engem, és én nem felejtettem el parancsait. Fenségem megismerte isteni fenségét. Parancsa szerint cselekedtem, ő vezetett engem. Nem készítettem más tervet, mint ami az övé, ő irányította lépteimet. Nem hunytam le szemem, mert buzgóság emésztett temploma iránt; nem tértem le az útról, amelyet kijelölt számomra. Megnyitottam szívemet atyám előtt, és betekintést nyertem szívének legbelsőbb szándékába... Tudom, hogy Karnak a földre szállt fény, a kezdetek tiszteletre méltó hegye, a mindenség mesterének szent szeme.*

Ezek a sorok világosan elénk tárják Hatsepszut személyiségét. Nagyon téved, aki törekvőnek és hatalomvágyónak akarná beállítani őt. Hatsepszut mindenekelőtt Amon Szolgálója,[1] az elrejtőzött istené, akit ő királyi hivatásának,

[1] A fáraók egyik leggyakoribb címe ez volt: *hem*, „szolgáló".

a legfőbb misztériumnak köszönhetően megismerhetett. S a fáraó hagyományaihoz híven itt nem misztikus módon, hanem az emlékművek és hieroglifikus szövegek formuláin keresztül közelíti meg őt.

Hatsepszut építtetői zsenialitása nem korlátozódott csupán Karnakra. Egy „évmilliókra szóló" templomot is alapított Théba nyugati partján. Ez a sziklafalnak támaszkodó, s a thébai hegycsúccsal, a csend istennőjének lakhelyével koronázott templom, „szent a szentek között" *(dzsószer dzsószeru)* Amon lakóhelye, aki itt fogadja leányát, Hatsepszutot, és bevezeti őt titkaiba. Nem véletlen a templom elnevezése. Az utalás Dzsószerre, „a szentre", a harmadik dinasztia fáraójára az első kőpiramist idézi, Imhotep építőmester művét. Az ő példájára alkotta meg Hatsepszut a maga eredeti építményét, amelyet egymást követő teraszok és oszlopcsarnokok alkotnak, így vezetve el a sziklába vájt végső szentélyig.

A királynő ma elkeseredne műve láttán, hiszen nem találná már a kertet és a medencéket, amelyek a paradicsom képét kölcsönözték Deir el-Baharinak. Hatsepszut nem merev építményt tervezett, amelyről visszaverődnek a napsugarak, hanem azt akarta, hogy zöld függöny vegye körbe védelmezőn a lépcsőzetesen emelkedő templomot, ezt a valóságos teológiai summát, amely egyaránt helyet ad az ősök és a nagy istenségek valamennyi kultuszának, a nap nap utáni szertartásoknak és a királyi hatalom újévi megerősítésének.

Emlékezzünk rá, hogy épp ezen a helyen emelt Mentuhotep fáraó is egy Ozirisznak szentelt szimbolikus együttest. Hatsepszut az ő példáját követte, és saját művét egybeépítette az övével, a teremtő fény, Ré irányába tájolva az együttest. Így monumentális módon egyesítette benne Oziriszt, az éjszaka napját és Rét, a nappali napot.

Hatsepszut két kőoroszlánt állított a templom teraszaira felvezető rámpa őréül, amelyek a tegnapot és a mát, a keleti és a nyugati hegyet jelképezik. A két vadállat örö-

kösen nyitott szemmel tartotta távol a szent helytől a sötétség hatalmait, az ellenséget és a szentségtelen erőket.

A küszöböt átlépve a fáraót az isteni hatalmasságok várták. Mindenekelőtt Hathor, a Nyugat úrnője, aki a templom támaszául szolgáló hegy szívében lakott. Itt látjuk, amint az uralkodó találkozik a tehénnel, az istennő megtestesülésével, aki megnyalja szolgálója hosszú, finom ujjait. *Szemébe tekint*, mondja a felirat, *megcsókolja karját, megnyalja isteni tagjait, élettel és hatalommal tölti el a fáraót.*

Ezután Anubisz kíséri el a királyi férfiruhába öltözött Hatsepszutot a túlvilág gyönyörű útjain Oziriszhoz, az ég urához. A halandó testétől[1] megvált királynőt „igaz szavúnak" ismerik el, s bebocsátást nyer a paradicsomba, ahol lelke az örökkévalóságon át a csillagok társaságában időzik.

A felső terasz pillérei az immár Ozirisszá lett Hatsepszutot ábrázolják. Itt, a beavatási útvonal próbatételeinek megfelelő folyosókat és termeket végigjárva Ozirisszá *és* Révé változik, ezáltal betetézve királyi lényének szellemi voltát, a piramisok korának tanításai szerint. Hatsepszut itt továbbviszi az ősi bölcsességet, s lényegét megőrizve új megfogalmazást ad neki.

Ugyancsak utal egy másik, az Óbirodalom kora óta ismert szimbolikus témára, a Punt földjére tett utazásra,[2] amelynek pontos helye máig vita tárgya. Az egyiptomi szövegek nem mondanak pontosabbat felőle, hiszen elég annyit tudni, hogy Punt Amon-Ré isten földje, távoli föld, egyfajta elveszett paradicsom, amelyre csak úgy lehet rátalálni, ha „utat fúr" hozzá az ember.

Miért kell Hatsepszutnak elődei példájára expedíciót küldeni e föld megtalálására? Azért, mert szívét vágy fűti, hogy magasztalja Azt, aki teremtette őt, és megtegye akaratát: hogy létrehozza Puntot temploma belsejében, s elültesse az isten földjének fáit a szentély minden oldalán, az isten kertjében.

[1] Az *imi-ut* jelképe.

[2] A történetet elbeszélő csodálatos festett reliefek mára már szinte teljesen elmosódtak.

Az expedíció az ég útjait használja fel az illatszerek és drága olajok földjének elérésére. Minthogy Amon szelleme és uralkodónőjük akarata vezeti őket, a tengerészek nem tévedhetnek el. Punt népe lelkesen fogadja őket, szobrot állítanak Amonnak és Hatsepszutnak, megvendégelik a küldötteket, majd a drága fákkal, illatos gumival, elefántcsonttal és mindenekelőtt nedves gyékénybe csavart gyökerű tömjénfákkal telt hajók elindulnak visszafelé, Egyiptomba.

Megérkezésüket ujjongó tömeg várja, s a templom ünnepi csarnokának falán rendkívüli jelenet bomlik ki előttünk. Thot isten és Szesat istennő jelenlétében, akik lajstromba veszik a drágaságokat, Hatsepszut finom aranyból készült vékával méri a punti tömjént. De nem elégszik meg ennyivel, hanem balzsamot vesz kezébe, s bekeni vele tagjait. A fáraó teste az isteni harmat varázslatos illatát árasztja, s egész lénye átalakul ragyogó arannyá, mint a csillagok.

Az alkímiai átváltozásról szóló egyik legmeglepőbb beszámolót láthatjuk itt, s megérthetjük belőle, miért kellett újra és újra felkeresni Punt földjét. A fáraók mintegy a bölcsek kövét akarták megtalálni ott, amelyre a mű utolsó fázisához, a mennyei fénnyé való átváltozáshoz volt szükség.

Hatsepszut saját kezűleg ülteti el az isten földjének fáit, ezáltal megteremtve Deir el-Bahariban Punt egy darabját. Onnan származik a tömjén, „az istenivé tevő", amely nélkülözhetetlen a szertartások és ünnepek celebrálásához. Anyaga élő, mint Ré fénye, s Hatsepszut eggyé válik vele.

A Völgy Szép Ünnepe során Deir el-Bahari fogadta Amon istent, aki bárkán érkezett karnaki templomából. Hatsepszut virágcsokrokat ajánlott fel számára, amelyek a teremtés finom illatát testesítették meg. Majd a nap leszálltával az uralkodónő a fény hordozójává vált. Az általa meggyújtott négy fáklya tejjel telt medencét világított meg, és az isteni bárka útra indult a tej aranyló felszínén. A beavatottak részt vettek ezen a titkos hajóúton, majd hajnalban a tejben oltották el a fáklyákat.

Ez alkalommal a sírok kápolnái lakomatermekké változtak át. A fáraónak köszönhetően megszűnt a határ az élők és a holtak között. Amon bárkájának körútja összegyűjtötte a szétszóródott erőket, ismét megindítva az újjászületés folyamatát.

Karnakba visszatérve Hatsepszut megtisztította a bárkát, s reálehelve visszaadta neki erejét, mielőtt nyugodni engedte volna szentélye csendjében és békéjében. Az ősök új erőre kaptak, s a föld ismét mennyei eredetén örvendezve fogadhatta az isteneket.

Majd eljött a nagy indulás ideje. Vajon mikor és milyen körülmények között távozott el Hatsepszut? Nem tudjuk. Az egyiptomi szövegek még a legkiemelkedőbb fáraók esetében sem beszélnek erről. A ránk maradt forrásokból jelenleg csak annyit tudunk megállapítani, hogy III. Thotmesz mellett uralkodásának 22. évétől kezdve a hivatalos szertartások alkalmával Hatsepszut nincs már jelen.

Sem a rendszer válságáról, sem palotaforradalomról, sem összeesküvésről, sem polgárháborúról nincs szó. A nagy fáraónő felszállt az égbe, s III. Thotmesz, aki régóta felkészült a legfőbb hatalom gyakorlására, immár egyedül kormányozta a Két Földet.[1]

Hatsepszut örök nyughelye, talán az első, amelyet a Királyok Völgyében létrehoztak,[2] egyedülálló alaprajzot mutat. Nagyjából félkörívbe foglalható hosszú-hosszú útvonal vezet el a halotti kamrába. Ez a leghosszabb (213 méteres) útvonal, amelyet valaha is a Völgy szikláiba vájtak, s olyan spirálhoz hasonlít, amilyen a vörös koronát is díszítette. Az első szarkofág, amelyet Hatsepszut a maga

[1] Érthetetlen, miért törölték ki Hatsepszut neveinek bizonyos előfordulásait. A fáraónő címei és képmásai sértetlenek minden könnyen hozzáférhető helyen, s csak rejtett és nehezen megtalálható helyeken vésték ki őket. Deir el-Bahariban, „az évmilliókra szánt" templomában *ká*-ja érintetlenül gondoskodik örök nyugalmáról. Emiatt értelmetlen III. Thotmesz gyűlöletéről és bosszújáról beszélni. Másfelől valószínű, hogy a kivésések túlnyomó részére csupán II. Ramszesz idején került sor, eddig még homályos okokból.

[2] KV 20.

számára készíttetett, apja, I. Thotmesz múmiáját zárja magába. A királynő a homokkőből mesterien kialakított második szarkofágban nyugszik, amelyet ma a kairói múzeumban őriznek. Teteje cartouche formájú: mintegy a királyi névnek, a fáraó legfőbb lényegének védelmére készült. S „az élet szerzőjének" rejtekében az ég istennője, Nut a csillagok között kelti új életre Hatsepszutot. Hiszen a királynő arannyá változott szemei már az örökkévalóságra nyitottak.

IRODALOM

CALLENDER, G.: „Problems in the Reign of Hatshepsut", *KMT* 6-4 (1996), 16–27.

„Hatchepsout, Femme-Pharaon", *Les Dossiers d'Archéologie*, 187 (1993).

LACAU, P. és CHEVRIER, H.: *Une chapelle d'Hatchepsout à Karnak*, Kairó, 1977.

NAVILLE, E.: *The Temple of Deir el-Bahari*, I–IV, London, 1984.

PAWLICKI, F. és JOHNSON, G. B.: „Behind the Third Portico. Polish-Egyptian Restorers Continue Work ont he Upper Terrace at Deir el-Bahari", *KMT* V/1 (1994), 41–49.

PIRELLI, R.: „Some Considerations on the Temple of Queen Hatshepsut at Deir el-Bahari", *Annali Istituto Universitario Orientale*, Nápoly, 54 (1994), 455–463.

„Quelques aspects méconnus du règne d'Hatchepsout", *Égypte* 17 (2000), 3–56.

RATIÉ, S.: *La Reine Hatshepsout, Sources et problèmes*, Leiden, 1979.

TEFNIN, R.: *La Statuaire d'Hatshepsout. Portrait royal et politique sous la 18e dynastie*, Brüsszel, 1979.

TYLDESLEY, J.: *Hatshepsout, la femme pharaon*, Párizs, 1997.

WERBROUCK, M.: *Le Temple d'Hatshepsout à Deir el-Bahari*, Brüsszel, 1949.

16. III. THOTMESZ

A MŰ FÉNYE ÉS A REJTETT KAMRA TITKA

Boldog kor, amelyben egy nagyszabású fáraó követett egy kimagasló fáraónőt! III. Thotmesz uralkodásának körülbelül ötvenöt éve[1] során az ókori Egyiptom egyik nagy uralkodójának bizonyult. Anyja az Ízisz nevet viselte, s a király olyan tisztelettel volt iránta, hogy örök nyughelyén, a Királyok Völgyében is megfestette őt, amint az istennővel, Ozirisz jótevő hitvesével azonosulva kilép egy fából – a jóságos túlvilág jelképéből –, és mennyei tejjel táplálja fiát. A fiatal Thotmesz hosszú időn át Hatsepszuttal együtt uralkodott, s az ő társaságában vett részt számos hivatalos szertartáson. A királynő halála után saját kezébe vette az uralmat, és bölcs módjára kormányozta a hatalma és gazdagsága csúcsán álló Egyiptomot. Ővele ismét az Óbirodalom ragyogása tért vissza.

III. Thotmesz, „Aki Thottól született" még „a Thébában megjelent bika",[2] „a látomások szentje"[3] és „szilárd az isteni fény változása"[4] neveket is viselte. Ez az utóbbi név olyan jelképes programra utal, amelyet egy taoista bölcs sem utasított volna el. Hiszen nem abban áll-e a király hivatása, hogy szilárddá *(men)* tegye a változást *(heper)*, mindenekelőtt a fény változását? Ezáltal vonja fénybe a földet a teremtőerő, miközben áthalad időn és tereken.

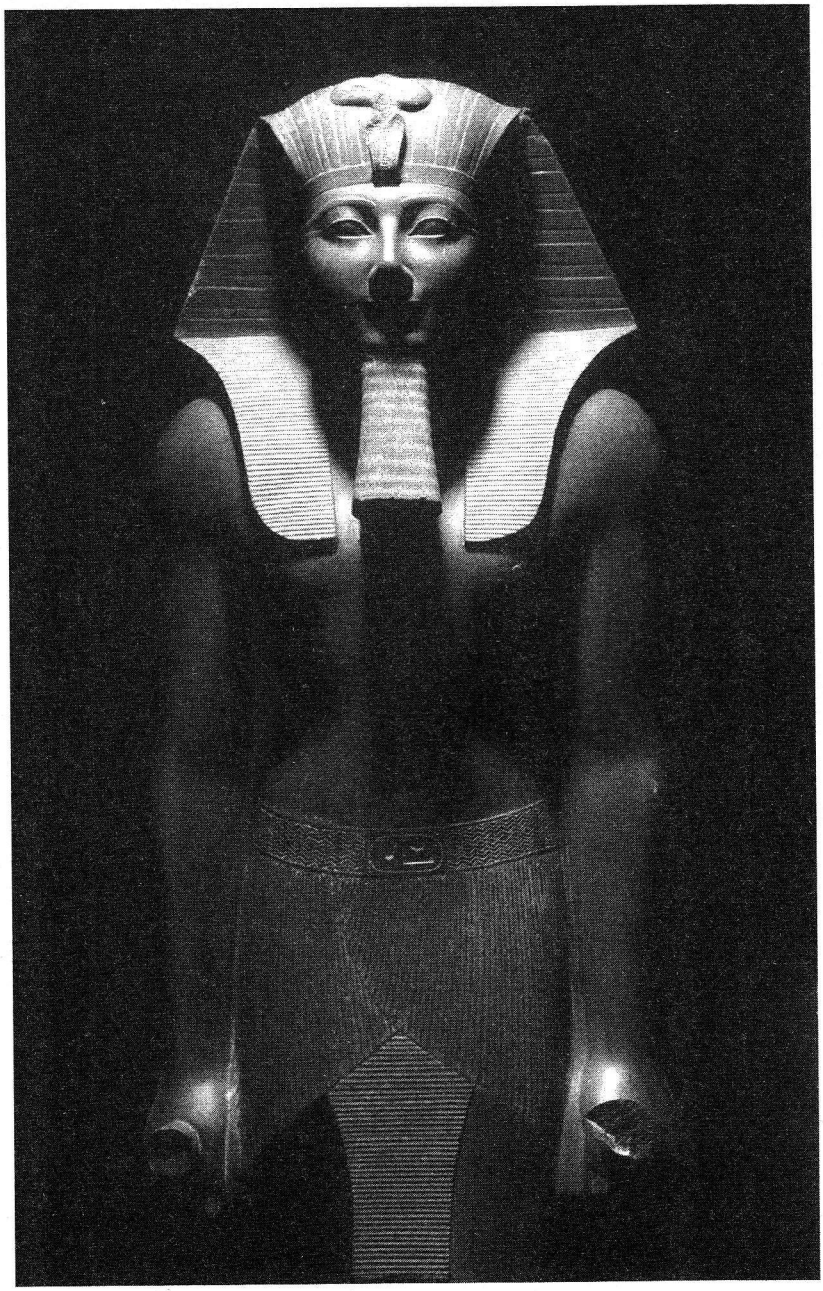
E nevet cartouche-ba írva szerencsehozó amulettnek, talizmánnak tartották, s a fáraók korának legvégéig így használták. Különösen nagy számban maradt fenn szka-

[1] Kr. e. 1504–1450 körül.

[2] A bika *(ka)* választásával az uralkodó azt a teremtőerőt hangsúlyozta, amely nagy műveit ihlette.

[3] *Dzsószer-hau.* Hatsepszuthoz hasonlóan III. Thotmesz is dicsőséges ősükre, Dzsószer – „Szent" – fáraóra utal a névvel.

[4] *Men-heper-Ré.*

© photos 12. com / Jean Guichard

rabeuszokra vésve, amelyek közül jó néhányra Egyiptomtól igen messze bukkantak rá.

III. Thotmesz ilyenformán néhány hieroglifának köszönhetően az egyiptomi szellemiség egyik legfontosabb gondolatának követévé vált.

A kollektív emlékezet hűen megőrizte e fáraónak, a tudás istene fiának s „az atyák atyjának" emlékét. III. Szeszósztriszhoz, példaképéhez hasonlóan legendás hőssszá vált, s még halála után hosszú idővel is tisztelték, mint azt a ptolemaioszi kor sírkamráinak jelenetei bizonyítják.

III. Thotmesz, akit szoros kötelék fűzött a Holdhoz, Thot egyik jelképéhez és Ozirisz újjászületésének állomásához, biztosította Egyiptom termékenységét, és szabályozta a termést.[1] Széth isten tanította meg rá, hogyan feszítse meg az íjat. Így soha nem vétette el célját, és számos sikeres hadjáratot vezetett a szír–palesztin vidékre, sőt talán Ázsiába is. E hadjáratok célja, úgy tűnik, elsősorban a határok biztosítása volt, s a gazdasági fellendülés és a tudományos kutatás időszaka követte őket, amelynek egyes eredményeit a karnaki botanikus kertben kőbe vésve hagyták ránk. III. Thotmesz fáradhatatlan kutatója volt az állatoknak és növényeknek, s elrendelte valamennyi ismert faj összeírását. Az uralkodót, aki a valóságban igen kevéssé volt harcias, az évkönyvekben megörökített hadjáratok miatt az utókor a túlzó „Egyiptomi Napóleon" névvel illette.

Nem kétséges, hogy III. Thotmesz alkotta meg a legnagyobb mindennapos szertartás, Maat istennő önmagának való bemutatásának ikonográfiáját.[2] A fáraó az igazságot, egységet és harmóniát, egyszóval az élet Törvényét magának a Törvénynek felajánlva elutasította a mulandót és helyreállította az aranykort. Kivételesen tehetséges főminiszterének, Rehmirének – „aki a fényhez hasonlóan ismer" – köszönhetően a királyság kormányzása valóban a piramisok korához méltó hatékonysággal és pontosság-

[1] Lásd *Bulletin de la Société d'Égyptologie de Genève*, 1, 9.
[2] Lásd E. Teeter: *The Presentation of Maat*, Chicago, 1997, 7.

gal folyt. Legfőbb elvei ezek voltak: tartsd meg a Maatot, az istenek törvényét, ne légy személyválogató, de túlságosan merev se, vállald a hivatal súlyát és nehézségét, hallgasd meg tárgyilagosan minden panaszkodó szavát, védelmezd a gyengét az erőstől, és szolgáltass igazságot minden körülmények között, rangra és állásra való tekintet nélkül.

III. Thotmesz különös figyelmet szentelt az ősök kultuszának, jól tudván, milyen nagy mértékben múlik rajtuk a Két Föld jóléte. Núbiában, Karnakban és más helyeken is megörökítette irántuk való tiszteletét.[1] A nekik felajánlott adományok révén gondoskodott a kötelékek fennmaradásáról az örök Kelet birodalma és a földi királyság, az „igaz szavúak" túlvilági országa és a megismerést keresők itteni világa között. Csupán az ősök adhatnak életet, összetartást és szilárdságot az emberi társadalomnak. Szimbolikus elnevezésük – „Akik előttünk járnak" – tanúsítja, hogy nem a múlthoz tartoznak, hanem épp ellenkezőleg, a jövő útját egyengetik előttünk.

III. Thotmeszt éppúgy foglalkoztatta népe jóléte, mint a tudományok valamennyi ága. Miután felfedezett egy ősidőkből származó orvosi traktátust, amely az alacsony sorúak életkörülményeiről szólt, fontos közegészségügyi rendeletet tett közzé. Ebben a higiéniára helyezte a hangsúlyt, amely a közösség és az egyén jó fizikai állapotának kulcsa, és a legszegényebbek számára is biztosított bizonyos mértékű orvosi ellátást.[2]

III. Thotmesz építtetőként is bámulatos teljesítményt nyújtott.[3] Núbia szívében, Gebel Barkalban csodát láttak. Csillag tűnt fel az égen, s III. Thotmesz mágus-királyként megértette, hogy égi atyja azt kívánja tőle: építtessen

[1] Lásd L. Habachi: *Mélanges Mokhtar* I, Kairó, 1985, 349 sk.

[2] Lásd P. Vernus: „Un décret de Thoutmosis III relatif à la santé publique", *Orientalia* 48 (1979), 176-184.

[3] Építkezett többek között a Deltában, Héliupoliszban, Abüdoszban (vö. *KMT* 8/4 (1997), 48 sk.), Dahsurban, Médamudban, Ermentben, Todban, Karnakban, Esznában, El-Kabban, Edfuban, Kom Ombóban, Elephantinéban és Núbiában.

templomot ezen a helyen az ő dicsőségére. A maradványok alapján még ma is el tudjuk képzelni e hatalmas szentély egykori méreteit, amelyben Amon-Ré fönsége kézzelfogható módon megnyilvánult.

Deir el-Bahariban, Théba nyugati partján a király nem romboltatta le Hatsepszut művét, hanem épp ellenkezőleg kiegészítette azt, megépíttetve saját szentélyét[1] a női fáraó és a tiszteletre méltó ős, Mentuhotep temploma között.

Karnakban több nagy művet alkotott, amelyek közül néhány sajnos elpusztult vagy súlyosan megsérült: ilyen a Történelem terme, az ősök kamrája, a Botanikus kert, az Aranyvár és az *Ah-menu*-nak, „az emlékművek ragyogásának" nevezett beavatási templom. A Botanikus kert[2] az *Ah-menu* közelében épített kápolnaegyüttes, amelynek falain növényeket, madarakat, állatokat örökítettek meg, többet is rendkívüli, sőt rendellenes vonásokkal. Egy távoli, olykor nyugtalanító világból jöttek, amelyet a fáraó fedezett fel, és amelyre kiterjesztette hatalmát. Az ismeretlennel kapcsolatba kerülve sem veszítette el önnön középpontját, hanem itt, a templom belsejében gyűjtötte össze a teremtésnek ezeket a különös lényeit, hogy ilyen módon megtisztítsa és az isteneknek ajánlja őket. A király feladata, hogy megszelídítse, ami titokzatos, felemelje és méltóvá tegye a szenthez.

III. Thotmesz és a beavatottak Karnak északi részén oszlopokat állítottak a hetedik pilon előtt. Itt fából és aranyból készült műveket ajánlottak fel Amonnak, s az itt emelt épületben helyezték el a szertartások során használt tárgyakat, amelyekbe mágikus módon lélek költözött és megelevenedtek. Ez az „Aranyvár"[3] őrizte a templom kincseit, jogarokat, füstölőket, edényeket és sok mást.

[1] *Dzsószer-ahet*, „a sugárzás szentsége".

[2] Lásd N. Beaux: *Le Cabinet de curiosités de Thoutmosis III*, Louvain, 1990.

[3] Lásd C. Traunecker: „Le »Château de l'or« de Thoutmosis III et les magasins nord du temple d'Amon", *Cahiers de Recherches de l'Institut de Papyrologie et d'Égyptologie de Lille* 11 (1989), 89–111.

Minden évben ünnepélyes szertartás során új lámpást kapott, hogy ennek erejével felruházva kezdje meg a következő ciklust.

A karnaki *Ah-menu* temploma, amelyet részben restauráltak és megnyitottak a látogatók előtt, III. Thotmesz építtetői munkásságának csúcspontját képviseli. Az *ah* szó jelentése: „fényes, ragyogó, hasznos", s a legmagasabb szellemi állapotra utal, amelyet létező egyáltalán elérhet. Ez az emlékmű *(menu)* tehát alapvető jelentőségű nevet visel, s olykor „a tiszteletre méltó Lélek szent palotájának" is nevezték. Ez volt a király újjászületésének szentélye,[1] s kettős struktúrája napfényes termek és föld alatti kápolnák sorából állt. Itt végezték el a fáraó felemelésének szertartását az elrejtett isten színe elé, a száj és a szemek megnyitásának szertartásait, s a koronák és jogarok felajánlását az újjászületett királynak. Itt szemlélhette az új napot, amely a teremtés pillanatában győzelmet aratott a káosz fölött.

III. Thotmesz nem egyedül élte át a nagy misztériumokat ezen a helyen. Egy igen alapos tanulmány[2] jóvoltából tudjuk, hogy a gyakran „ünnepi csarnokként" emlegetett *Ah-menu* szolgált ama karnaki papok beavatásának színhelyéül, akiket méltónak találtak rá, hogy megismerjék „a földre szállt eget" és „Amon valódi trónját". Ennek során, miután végigjárták a titkos ösvényeket, lelkük főnixszé változott és áthatolt a sötétségen, hogy eljusson a fénybe. A rejtett szobában újjászületett beavatott egy másik világba lépett át, s még életében bebocsátást nyert az istenek univerzumának szívébe. E megvilágosodás és átváltozás eredményeképpen lehetővé vált számára, hogy átélje „az első pillanatot", az élet születését.

[1] Lásd P. Barguet: *Le Temple d'Amon-Rê à Karnak*, Kairó, 1962, 157–217 és 283–299.

[2] J.-M. Kruchten: *Les Annales des prêtres de Karnak (XXIe-XXIIIe dynasties) et autres textes contemporains relatifs à l'initiation des prêtres d'Amon*, Louvain, 1989. E körülbelül kétszáz éves időszak során csupán huszonnégy beavatásra került sor.

Nem kétséges számunkra, hogy III. Thotmesz személyesen állította össze az „Isteni könyvet", amely e szertartások vezetői számára ad útmutatást, s amelynek eredete a király által tanulmányozott *Piramis-szövegek*-re megy vissza.

Ősei, I. Thotmesz és II. Thotmesz sírjának felékesítése után III. Thotmesz a magáéval avatta véglegesen az Újbirodalom fáraóinak temetkezőhelyévé a Királyok Völgyét. Meglepő helyet jelölt ki számára, egy sziklahasadék mélyén, úgy, hogy a sír[1] bejárata tíz méterrel a földfelszín fölött nyílik. A műemlékvédelem által felszerelt fémlépcsőn felmenni nem kis erőfeszítést jelent egyik-másik látogató számára, de megéri a fáradságot, mert ezt az örök nyugvóhelyet rendkívül gazdag tanításokkal illusztrálták. Szűk vágaton át jutunk a szikla belsejében az alacsony mennyezetű első terembe, amelynek falait 775 titokzatos figura díszíti. Ezek azok a teremtőerők, amelyeket a nap mindennap létrehoz. Az „egyesült teljesség sötét barlangjaiban" laknak, s a teremtő fényt alkotó elemek titkát tárják elénk.

Jól látható itt, hogy az egyiptomi „vallás", ha szabad egyáltalán így neveznünk, mennyire nem hit, hanem megismerés dolga. A bölcs és tudós III. Thotmesz itt, örökké való lakóhelyén a beavatottak egyik legfőbb látomását örökítette meg az istenek számára.

E felfedezés befogadása után továbbhaladhatunk a következő terembe, amely ovális cartouche formájában foglalja magában a király halhatatlan lényét. Itt egy másik meglepő újdonságra bukkanunk: a falakon mesteri kézzel írt papirusztekercs fut végig egy könyv teljes szövegével. Ez az *Amduat*, „Amit a csillagok előképe hordoz", vagy más néven „Az elrejtett kamra könyve".

Rehmiré vezír szerint III. Thotmesz csodálatos módon írt hieroglif írással. Ügyessége felért atyjáéval, Thotéval és Szesat istennőével. Kifejezetten kedvelte a kalligráfiát, és szüntelenül a régi szövegeket kutatta. Ezért gondoljuk, hogy III. Thotmesz nem csupán szerzője az *Amduat* teljes

[1] KV 34.

változatának,[1] hanem ő maga is írta fel szövegét örök nyugvóhelyének falára.

Itt állunk hát „a valóban szent könyv" előtt, „amelyet szentségtelen szem soha nem láthat". A kalligráfia bizonyos fordulatai megnehezítik a fordítást, de így is jól kivehető az alkímiai kompozíció fő témája: a csillagok égi mintáinak (a *duat*-nak) felvonulása az éjszaka tizenkét órája során, a nap vigyázó szeme előtt, amelyet a fáraóval azonosítottak. Ehhez az átalakuláshoz szükség van megannyi teremtőerő, a túlvilági kapuk és őreik, s az egyes órák megbékítendő veszélyes hatalmasságainak ismeretére. Az út célja a napnak és az uralkodó lelkének újjászületése Keleten.

A napbárka legénysége között számos istenség is jelen van, harcra készen a sötétség ellen. Közöttük van *Szia*, az okok ismerője és *Hu*, a teremtő szó. Aki e bárkába száll, s ezáltal egyszerre van a földön és az égen, megláthatja a Lelkek fénylő lényegét *(bau)*, azaz a fény erőinek megnyilvánulását. Ezek segítségével hárítja el az akadályokat és győzi le a halált. „Az erős lábú", aki ismeri e szöveget, nem lép be a pusztulás helyére. Ami elrejtett volt, az most fényre jön, s a bárka elindul az „istenek útján", a kígyó titkos képének gerincén.

Az utazó szemének pillantását, teremtőerejét követve, s a nagy isten hangjából táplálkozva eléri Ozirisz szüntelenül tevékeny bírói székét. Itt arat győzelmet a fény ellenségei fölött, itt alakul át maga az alkimista is *ah*-há, „fénylő és hasznos lénnyé", itt megy végbe az összeolvadás Ré, a nappali és Ozirisz, az éjjeli nap között.

Egyáltalán nem könnyű ez az út, mivel a rettenetes Apofisz kígyó megpróbálja elapasztani az ég erőit és megállítani a bárka előrehaladását. Csak a megfelelő szavak ismerete és a pusztító sötétséggel szembeni állandó küzdelem révén lehet megakadályozni ártó igyekezetét.

[1] A könyv egyes részei már I. Thotmesz sírkamrájában is felbukkannak.

Az út végül a lakomával zárul. Az újjászületett lény az élőkkel együtt eszik Atum, a teremtő elv templomában. S ez, mint az *Amduat* mondja: „hasznos mindazoknak, akik ismerik ezt a földön és az égben".

III. Thotmesz vörös homokkőből készült, festett szarkofágja nyitott szemekkel ábrázolja a fáraót. A halált elutasítva a túlvilág misztériumait szemléli, s úton van a nap birodalmának végső határáig terjedő életerők *(kau)* mesterei felé. Immár III. Thotmesz is része ennek a dicsőséges megjelenésű, s a megismerés formuláinak birtokában lévő mennyei testvériségnek.

IRODALOM

BARRÉ, J.-Y.: *Pour la survie de Pharaon. Le texte funéraire de l'Amdouat dans la tombe de Thoutmosis III*, Párizs, 2003.

DAVIES, B. G. és PEDEN, A. J. (szerk.): *Studies int he Reign of Thutmosis III.*

DELLA MONICA, M.: *Thoutmosis III, le plus grand des pharaons..Son époque, sa vie, sa tombe*, Párizs, 1991.

FORBES, D.: „Menkheperre Djehutymes. Thutmose III. A Pharaoh's Pharaoh", *KMT* 9/4 (1998), 44–65.

LIPINSKA J., és JOHNSON G. B.: „Thutmose III at Deir el-Bahari", *KMT* 3/3 (1992), 3–25.

REDFORD, D. B.: „Thutmosis III", *Lexikon der Ägyptologie* VI (1985), 540–548.

TULHOFF, A.: *Thutmosis III.*, München, 1984.

17. AMENHOTEP, HAPU FIA

MUNKAVEZETŐ, ELSŐ MINISZTER, GYÓGYÍTÓ ÉS IMHOTEP TESTVÉRE

III. Thotmesz utódai,[1] ha szabad így mondanunk, e rendkívüli fáraó által nyitott utat követték, és előmozdították Egyiptom mint szellemi központ és gazdasági hatalom felvirágzását.

III. Amenhotep[2] szintén páratlanul ragyogó uralkodó volt. A nagy királyi hitves, Tiyi kiemelkedő és határozott egyénisége mindenekelőtt a diplomáciában mutatkozott meg. Alattuk a Két Föld virágzó bőségnek és békének örvendett.

Ebben az időben tűnik fel egy bölcs, Amenhotep, Hapu fia, aki legalább nyolcvan évet élt.[3] III. Thotmesz idején született Athribiszben, a Deltában, szerény szülőktől, Haputól és feleségétől, Itutól. Ötvenöt éves koráig szülővárosában lakott, ahol királyi írnokként és a helyi istenség[4] papjainak felügyelőjeként működött. Nyugodt és tiszteletre méltó életet élt, s úgy látszott, így is éri majd a boldog öregkor.

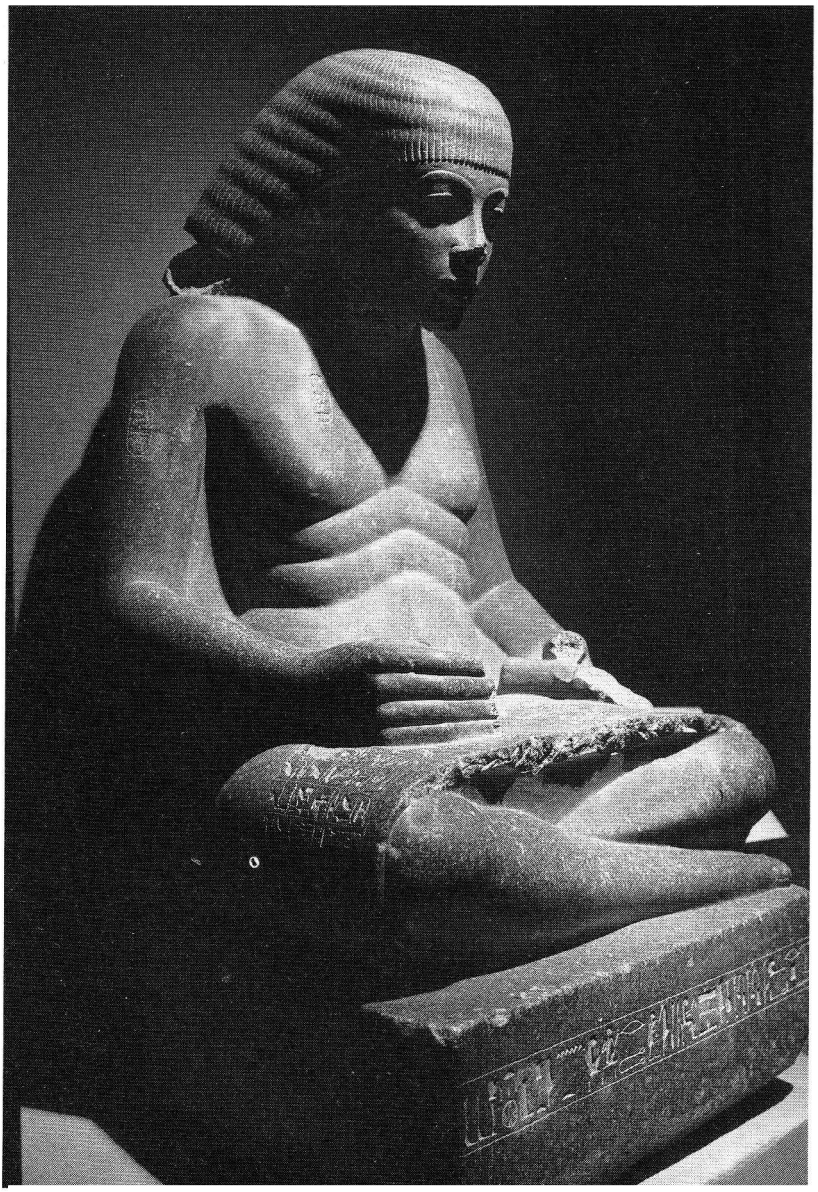
Ám Amenhotep, Hapu fia nem hasonlított más tisztségviselőkre. Rendkívüli értelemmel és szilárd akarattal volt megáldva, képes volt megoldani a legbonyolultabb problémákat is, és véleménye cáfolhatatlan volt. E tulajdonságai révén kiérdemelte, hogy megláthassa Thot hatalmát, bepillantást nyerjen titkaiba, és beavatást az Isteni Könyv ismeretébe.

[1] II. Amenhotep (Kr. e. 1453–1419) és IV. Thotmesz (1419–1386).

[2] Kr. e. 1386–1349. Felhívjuk rá a figyelmet, hogy neve helyesen Amenhotep volt, „Amon a teljességben", s nem Amenofisz.

[3] Lehetséges, hogy III. Amenhotep uralkodásának 34. évében halt meg.

[4] Hórusz-Hentiheti, az istenségek őrizője.

© Photos 12. com / ARJ

Amenhotep, Hapu fia a szent írások tudósává vált. Képes volt fényt deríteni a nehéz szövegek homályos részleteire, és megfelelni minden kérdésre, hogy hathatóssá tegye Thot üzenetét. Híre eljutott a fáraó fülébe is, aki elhatározta, hogy kiragadja ezt a bölcset a vidéki nyugalomból, s hogy rendkívüli megbízásokkal teszi próbára képességeit.

A hadsereg írnokává kinevezett Amenhotepnek kellett kijelölnie az ifjú tiszteket és hivatalnokokat a különféle állami testületek számára, gondoskodni a határok biztonságáról, elhárítani a beduinok fenyegetését a sivatag útjain, kézben tartani a belső és külső kereskedelmet, s fejleszteni a hajózást.

Látván a fáradhatatlan és pontos írnok sikeres működését, aki szelídséggel is a lehető legnagyobb eredményt érte el mindenben, III. Amenhotep elhatározta, hogy megteszi első miniszterévé és legfőbb munkatársává. Kinevezte munkavezetőnek, valamennyi királyi munka felügyelőjének, fia, Szat-Amon tanítójának és saját újjászületési ünnepsége[1] szervezőjének, mintha csak tulajdon fia lett volna. Amenhotep, Hapu fia ez alkalommal jelent meg először a király oldalán, hivatalosan is jobbkezévé válva, mint „nagy szertartásmester, akinek feladata Egyiptom valamennyi templomának építése".

Amenhotep, Hapu fia Felső-Núbiában, a második és harmadik katarakta között két nagy művet épített, Szoleb templomát III. Amenhotep és Szedeingáét Tiyi, a nagy királyi hitves számára. A két szentély együttesen ünnepli a királyi pár örök házasságát, a fáraó lényének átalakulását és a szertartások révén való újjászületését. II. Ramszesz és Nefertari ugyanezt a szimbolikát képviselik az ugyancsak núbiai Abu Szimbelben.

Minden bizonnyal Amenhotep, Hapu fia volt az egyik építőmestere a luxori templomnak is, amelyet részben ugyanennek a tematikának szenteltek, a király és a királynő egyesülésének Amon és Min védelme alatt, így tanús-

[1] A *szed*-ünnepség.

kodva Ozirisz újjászületéséről. Tudjuk, hogy a munkavezető egy gigantikus, húsz méter magas szobrot állíttatott a második karnaki pilon előtt, s a híres „memnoni kolosszusokat" III. Amenhotep „évmilliókra szóló" temploma előtt, amely utóbbi sajnálatos módon elpusztult.

A fáraó uralkodásának 31. évében egy királyi rendelet azzal a hihetetlen joggal ruházta fel Amenhotepet, Hapu fiát, hogy megépíthesse saját templomát. Ez a kiváltság addig csak a fáraók számára volt fenntartva. S nem valami szerény épületről van szó, hiszen méretei még némely fáraók szentélyeiét is meghaladják. Ez volt az egyetlen „magántemplom" Théba nyugati partján. Sajnos azóta ez is az enyészeté lett. Első udvara teljes egészében kert volt, közepén medencével és körülötte fasorral. A hatalmas kert tette ki az egész együttes felét. E szent tavat a nagy áradás istene, Hápi, a halak és madarak ura és a virágadományok kedvelője töltötte meg vízzel.[1]

Amenhotep, Hapu fia thébai karrierjének legelején már elkészíttette előkelőkhöz illő, sziklába vájt sírkamráját.[2] A páratlan kitüntetést követően új helyszínt választott a Sas Völgyében, Deir el-Bahari mögött. Ez a temetkezőhely a királysírok alaprajzát követi. A Louvre őrzi dioritból készült szarkofágtetejének töredékét, amely arról tanúskodik, hogy Nut, az ég istennője kiterjesztette szárnyát Amenhotepre, Hapu fiára, és megadta neki az újjászületés adományát.

A bölcs templomából és sírjából ugyan alig maradt fenn valami, de szobrai túlélték az idők viszontagságait. Amenhotep, Hapu fia ugyanis egy másik királyi kegyet is élvezett: hogy több példányban is elkészíthette képmásait, amelyeket számos templomban, többek között Karnakban is elhelyeztek, elsősorban a hosszú felvonulási útvonalak mentén és a nyitott nagyudvarokon.

[1] Lásd J.-C. Hugonot: *Le Jardin dans l'Égypte ancienne*, Frankfurt, 1989, 73. sk.

[2] A Qournat Mourrai temetkezőhelyen.

Sokatmondó a tizedik pilon előtt felállított szobor felirata: *Karnak népe, akik Amont akarjátok látni, gyertek hozzám. Én továbbítom kéréseteket, én, az istenség tolmácsa. A fáraó azt parancsolta nekem, hogy én közvetítsek számára mindent, ami ezen a földön formát ölt.* Ebből jobban megértjük, milyen fontos szerepe volt ennek a bölcsnek. Igazi egyiptomi „sámán" volt, közvetítő a nép és a király, s a nép és Amon isten között. Készségesen meghallgatta a hozzá fordulókat, ám nem tűrte sem a hízelgést, sem a hazugságot. Egyes könyörgők merészen meg is érintették a közvetítő szobrának kövét, azt remélve, hátha rájuk is száll valamennyi az ő bölcsességéből, hogy eloszlassa tudatlanságuk sötétjét. Ettől fogva megszaporodtak a csodálatos gyógyulások, tovább növelve Amenhotep, Hapu fia hírnevét.

A ptolemaioszi korban az első karnaki pilon jobb szárnya előtt egy négy méter magas kolosszus ábrázolta a bölcset, aki a felirat szerint *Hermopolisz urától (Thottól) alászállt isteni küldött, a figyelmes szívű, Szesat küldöttje, az Imhotephez, Ptah fiához és Amon szolgálójához hasonlóan kiváló szavú.* S a szöveg megemlíti legfontosabb tulajdonságát: *Helyreállítottam mindazt, ami veszendőbe ment az istenek szaváből; világossá tettem azt, ami el volt rejtve a szent könyvekben.*

Halála után ötszáz évvel még mindig tisztelet övezte Amenhotepet, Hapu fiát, mert úgy tartották, hogy ismerte az ősök idejéből származó régi írások titkos hatalmát. A XXVI. dinasztia idején még kápolnája volt Thébában, ahol testi és lelki gyógyítóként kérték közbenjárását. A Ptolemaioszok alatt pedig „nagy isten" rangjára emelték, akit bölcsessége, az elrejtett dolgok látása, jóslatok és csodás gyógyulások miatt kerestek fel. Hosszú ruhában, fején régi stílusú parókával, térdein kiterített papirusztekercscsel az istenségekhez hasonlóan az *anh*, „az élet" és az *uasz*, „a hatalom" jogarát tartotta.

Az „istenné válás" kifejezés nem szabad, hogy megtévesszen minket, mintha egy emberi személy iránti vak imádatról lenne szó. Amenhotep, Hapu fia bölcsessége

miatt részesült az isteni természetből, a *neter*-ből,[1] s mint a szertartások nagy mestere válhatott ő maga is szertartások középpontjává. Szimbolikus genealógiáját is megszerkesztették, amelynek révén közvetlenül Amontól vezették le leszármazását. Apja nem más volt, mint Thot, anyja Hathor,[2] és Ptah, a kézművesek pártfogója alakította őt tulajdon újjászületett másává, az istenek közösségének küldöttjévé.

Deir el-Bahariban, Hatsepszut évmilliónak szentelt templomában ismét viszontlátjuk Amenhotepet, Hapu dicsőséges fiát, mégpedig jó társaságban: Imhoteppel, a munkavezetők mintaképével együtt. A két nagy bölcs, az Ó- és az Újbirodalom két nagy figurája, akiket a templom varázslata hoz össze, a szentély utolsó kápolnájában találkoznak egymással, a szikla legmélyén. Közösen ajánlanak fel nekik adományokat, és szinte minden thébai dokumentumban úgy említik őket, mint testvéreket, akiknek lénye „tökéletesen egy". Deir el-Medineh építői mindkettőt tisztelték mint alapító őseiket. Ennél nem is lehetne jobban illusztrálni a hagyomány továbbélését és átalakulását, amely az első, lépcsős piramisokkal együtt született.

A Deir el-Bahar-i kápolna szövegei azt mondják Amenhotepről, Hapu fiáról: *a legfőbb bíró, aki törvényt szab, egész Egyiptomot körülvevő erős vasfal, a templomok kormányzója, aki az egész ország adományait fogadja, aki bölcsességet szól az örökkévalóságon át, az igaz szavú, aki a fény szívében újítja meg életét, a Maat megdicsőítője, aki tökéletes tanáccsal szolgál, aki rámutat a betegségre, s aki elől meghátrálnak a gonoszat hozó démonok, aki a varázsszavak hatékonyságára ügyel.*

Amenhotep, Hapu fia ismeri az emberek szívét, védelmezi a bölcset ellenségétől, és megújítja azt, amit elpusztítottak. Ő ifjítja meg a lelket is. Örökkön a napbárkában

[1] Megfigyelhetjük, hogy uralkodója ugyanezen a folyamaton megy keresztül. Lásd S. Bickel: „Aspects et fonctions de la déification d'Amenhotep III", *Bulletin de l'Institut Français d'Archéologie Orientale*, 102 (2002), 63–90.

[2] Itit néven. Mások szerint apja Apisz, anyja Szesat volt.

utazva testvérévé lett a csillagoknak és a fénynek, amely megvilágítja az ég négy oszlopát. Hermopoliszban, Thot városában az Ogdoad nyolcas istensége mellé állították, s innen szemlélte a teremtőerők játékát. D. Wildung kifejezésével élve „a kozmosz építőmesterévé" vált. Egy Deir el-Bahar-i jeleneten úgy látjuk, amint harmincöt csillag színe előtt felmutatja a *nefer*-t, a légcső és az ütőér jelét, amely a tökéletességet és befejezettséget jelképezi, s azt, hogy a bölcs a Teremtő művét folytatja.

Amenhotepnek, Hapu fiának hírneve még a kereszténység idején sem merült feledésbe. Alexandriai Szent Kelemen, aki maga is beavatást nyert bizonyos misztériumokba, „a thébai Hermésznek" nevezi, így utalva Thot tudományára, amelynek a kiváló építőmester letéteményese volt.

Épségben fennmaradt szobrai, mint amelyeket a luxori múzeumban látunk, igen hajlott korúnak ábrázolják, amint figyelmesen olvassa a térdére kiterített papirusz hieroglif szövegét. Ő maga is az istenek könyvének egy szavává vált, s mindvégig megmaradt közbenjárónak.

IRODALOM

LASKOWSKA-KUSZTAL, E.: *Le Sanctuaire ptolémaïque de Deir el-Bahari*, Varsó, 1984.

VARILLE, A.: *Inscriptions concernant l'architecte Amenhotep, fils de Hapou*, Kairó, 1968.

WILDUNG, D.: *Egyptian Saints, Deification in Pharaonic Egypt*, New York, 1977, 83–110.

18. ANI

EGY ALACSONY SORÚ ÍRNOK BÖLCSESSÉGE

Amenhoteppel, Hapu fiával a fáraók államának csúcsait láttuk. Anival felfedezhetjük, miként gondolkodott egy írnok a XVIII. dinasztia[1] idején, amely a béke és virágzás kora volt. Annak a thébai Ahmesz-Nefertarinak a templomában szolgált, akinek kimagasló alakjáról a 14. fejezetben szóltunk. Ani nem főméltóság volt, hanem alacsony sorú írnok, aki elhatározta, hogy *Intelmei*-ben összefoglalja fia számára azt a tanítást, amelyet ő maga is az Ó- és Középbirodalom nagy bölcseitől merített.

A szöveg igen népszerűvé vált, minthogy jól tükrözte, milyen gondok foglalkoztatják az ország egyszerű szolgáját, s milyen nehézségekkel kellett megbirkóznia, hogy továbbadhassa a következő generációk számára azokat az alapvető értékeket, amelyekből az egyiptomiak mindennapos boldog nyugalma fakadt.

Ani első követelménye, hogy a fiú[2] minden erővel igyekezzék apja tanításait követni. Az engedelmesség nélkülözhetetlen erény. Mindenekelőtt hallgassa meg apja szavait, s ne vesztegesse az időt hiábavaló tiltakozással. A fiú igazat ad neki: a sokaság tudatlan, s nem a tömegben lakozik a bölcsesség. De akkor hol keresse az ember?

„A szívben" – válaszolja Ani. Ez a meredek ösvény megköveteli, hogy a fiú elsősorban azt értse meg, hogy még nem ért mindent. Ezt az alázatos hozzáállást követi a tartózkodás a fecsegéstől, azaz a legnemesebb dolog, a szó elsilányításától. Mi az ember? Görbe fa, magányosan a mezőn, kitéve a nap égető hevének és az éjszaka hidegének.

[1] Kr. e. 1570–1293. Nem tudjuk, melyik fáraó idején élt Ani.
[2] Ebben az esetben Honszu-Hotep írnok.

Egyetlen esélye az, hogy egy fafaragó rátalál, s egyenes botot készít belőle egy bölcsességgel teli öreg számára.

Ismerd meg az írásokat, hatolj be mélyükre, töltsd el velük lelkedet, mondja Ani. S emlékezz rá, hogy a tudós írnok munkája nem gyerekjáték. Nap mint nap a Maat útját, a harmónia és az egyenesség törvényét kell követni. Mindig katasztrófához vezet, ha ettől eltávolodik az ember.

Tiszteld az isteneket, ajánlj fel nekik adományokat, őrizkedj attól, amit gyűlölnek – ezek a legalapvetőbb szabályok. Isten millió formában nyilvánítja meg teremtő hatalmát, s a fény útján vezet mindenkit, aki tiszteli őt. Üld meg az istenek ünnepeit, mégpedig a kellő időben, hogy elkerüld haragjukat. Tégy eleget az *ah*-nak, a fénylő lénynek, s tartsd meg, amit kíván: a rítusokat. Aki nem így tesz, idegenné válik tőle, és nagy csapások sújtják.

Akár ifjú- akár öregkorban ér a halál, nyugvóhelyed a Nyugati Völgyben legyen, a föld alatti birodalomban, ahol az újjászületés folyamata végbemegy. Ott a nagy ősök mellett nyugszol, s az ő ragyogásukat élvezed. Légy ellátva a megismerés formuláival, mert csak ezekkel tudod megnyitni az elmúlás kapuit.

Mi a legutálatosabb Ani írnok szerint? A csődület, a lárma, a zaj, a kiabálás. A szerető szív imájához mindenekelőtt csendre van szükség. A bölcs még a zsivajgó tömeg közepén is csöndben marad. Ha megnyilatkozik, azt nem könynyedén teszi, s nem bocsátkozik hiábavaló vitákba. Az embert nyelve teszi tönkre, a gonosz szándék vezet bukásához. A bölcs magába fojtja a rossz szavakat, s figyelemmel formálja meg a jókat. Ehhez járul még a titoktartás szükségessége. Az embernek nem szabad hozni-vinni a híreket, sem pedig kifecsegnie, amit a nagyok házában hallott.

Ha egy feljebbvalód ingerült, és kellemetlen kritikával illet, mondja Ani, keresd meg a szavakat, amelyek lecsillapítják. A haragos válasz elkerülhetetlenül visszaüt. Az ingerültségre ingerültséggel válaszolni hiba, mert akadályozza a megbékélést. Ha civódó csoportot látsz, tarts távolságot, és ne vegyél részt a vitájukban. Ha szóval megbántanak, a legjobb taktika rábízni a támadót az isten-

ségre, aki majd megbünteti. Meglásd, meglesz az eredménye!

Az összevissza kapkodó nyugtalanságnál jobb, ha az ember nem vállal hivatalt. Ha az ember távol tartja magát az örökösen zúgolódóktól, akkor nem téveszti szem elől a helyes ösvényt. S ha igazakkal barátkozik, az őt is jobb emberré teszi, s valódi testvérekre talál bennük.

Ani hangsúlyozza a tiszteletet mások és önmagunk iránt. Tisztelnünk kell az öregeket és a feljebbvalókat, előmozdítani a társadalmi összetartást, tartózkodni a részegségtől és megőrizni összeszedettségünket.

Ani a legnagyobb tiszteletet követeli meg az anyával szemben, mondván, hogy kétszeresen kell meghálálnunk, amiért gyerekkorunkban táplált minket. Hát nem tett-e meg mindent értünk, nem szoptatott fáradhatatlanul, nem tett-e tisztába undor nélkül, nem taníttatott és nem viselte-e ránk gondot éjt nappallá téve? Ügyeljen tehát a gyermek, ne legyen oka az anyának szemrehányást tennie, s ne kelljen Istenhez panaszkodnia, amiért gyermeke elfordult tőle, mert az ilyen fohász mindig meghallgatásra talál!

Jól tesszük, ha korán megházasodunk és gyermekeket nemzünk, s nem tartunk azokkal, akiknek rossz hírét ismeri az egész város vagy falu. Némely nők olyanok, mint a mély víz, amelynek alját nem fürkészheti ki az ember, s ha beleúszik, megfullad. A jó feleség ezzel szemben felbecsülhetetlen kincs. Ne merészelje zaklatni a férj odahaza, ha mindent rendben tart! Ne kérdezgesse tőle: „hol van ez vagy az", hanem figyelmesen hallgassa, és nézze, mit hová tesz. A férfinak nem szabad megzavarnia az otthon rendjét. Annál jobban fogja majd élvezni a boldogság perceit, amikor együtt lehet feleségével, kéz a kézben. S el ne felejtse virágcsokrokkal ékesíteni a házat, mert az otthonnak mindenfajta virágra szüksége van!

A restség megbocsáthatatlan vétek. A férfi, ha méltó erre a névre, keményen megdolgozik javaiért, és nem irigyli el a másokét. S az ostoba, aki a szerencsésebb kezére adja magát, megbánja majd, mert odalesz szabadsága.

Akinek Isten megadja a jólétet, az ne váljon szívtelenné, hogy megfeledkezzen másokról, csak magának éljen és elmulassza kinyújtani kezét a közelében lévő szűkölködők felé. Minden torkosság elítélendő, s a gazdagból is lehet egy nap szegény.

Vajon Ani írnok fia megértette-e apja üzenetét? Valószínűleg nem, s holnap apja újra elölről kezdi tanítását, azt remélve, hogy legalább egyet s mást valóra vált belőle.

IRODALOM

QUACK, J. F.: *Die Lehren des Ani. Ein neuägyptischer Weisheitstext in seinem kulturellen Umfeld*, Fribourg/Göttingen, 1994.

SUYS, E.: *La Sagesse d'Ani*, Róma, 1935.

VERNUS, P.: *Sagesses de l'Égypte pharaonique*, Párizs, 2001, 237–266.

19. EHNATON

BÖLCS VAGY BOLOND?

Kr. e. 1350 körül, IV. Amenhotep trónra lépésekor Egyiptom világszerte csodált és tisztelt szellemi és gazdasági nagyhatalomnak számított. III. Amenhotep gazdag és békés országot hagyott fiára, amelynek egész népe a Maat törvényét és a mindennapi élet gyakorlati szabályait követte. A bevett erkölcsök, amelyeket Ani írnok intelmei illusztrálnak, igazi összetartást biztosítanak a társadalom számára, amelynek csúcsán a fáraó intézménye áll.

A negyedik Amenhotep fiatal ember volt, akinek misztikus hajlamai korán kiütköztek. Mindenekelőtt a nap istenségeihez vonzódott, elsősorban Ré-Horahtihoz (Hórusz a fény birodalmában) és Atonhoz. Hiszen nem „a sugárzó Aton" volt apja, III. Amenhotep is?

Egyiptom új mestere gyönyörű nőt vett feleségül, Nefertitit, akinek neve annyit jelent: „a Szép eljött". Utalás ez Hathor istennő visszatérésére, aki Núbiába távozott, hogy ott Szehmet oroszlánná változzék és elpusztítsa a lázadókat. Ha majd Thot tudós varázsigéivel megszelídítik őt, visszatér, hogy kiterjessze a szeretetet mind a Két Földön.

IV. Amenhotep elhatározta, hogy továbbfejleszti . -nak, a nap szemének tiszteletét, s új emlékművet emel Karnakban, Amon uralmának területén. Elődeihez hasonlóan felékesíti a templomok templomát, ahol Amon-Ré fogadja az összes istenséget.

Amenhotep különös figyelmet szentelt a Karnak keleti részén álló egyetlen obeliszknek, az első reggeli fénysugár megkövült másának: ez a fáraó személyes szimbóluma.

Uralkodásának ötödik évében rendkívüli elhatározásra jutott: hogy megváltoztatja nevét, azaz szimbolikus lényét és átfogó politikai programját. IV. Amenhotepből – „Amon

© Photos12.com

a teljességben" – Ehnatonná – „Aki hasznos Atonnak" – vált. Ennek megfelelően a király elhagyta Thébát, Amon városát, hogy új fővárost alapítson Közép-Egyiptomban, Ahet-Atont, „Aton fényének[1] vidékét", amelyet manapság inkább Amarna néven ismerünk.

Uralkodásának 7. évében az udvar is ide költözött. A könnyen szállítható mészkő „tégláknak"[2] köszönhetően gyors egymásutánban épültek a templomok, paloták és házak.

Ahet-Aton korábban lakatlan, majd határsztélékkel körülvett vidéke körülbelül tizenöt kilométer széles és kelet–nyugati irányban huszonkét kilométer hosszú. Ehnaton ettől fogva Kr. e. 1334 tájt bekövetkezett haláláig, tizenhat éves uralkodása végéig nem mozdult ki fővárosából, s azt kívánta, hogy itt is temessék el.

A korszak eseménytörténete rendkívül szűkszavú. Annyit tudunk, hogy Ehnatonnak és Nefertitinek hat lánya volt, akik közül a második, Meket-Aton kevéssel tizenkét éves kora után halt meg. Egyiptom békében élt és virágzott, s a többi város, így Théba és Memphisz is a maga megszokott életét élte. Nem volt sem lázadás, sem polgárháború, sem vallásháború, sem éhínség. „Aton kultusza", írja Marc Gabolde, „a király személyes vallása maradt, és semmi jel sem mutat rá, hogy Ehnaton bármelyik alattvalóját is üldözte volna hitéért."[3] Még Amarnában is kimutatták más istenségek és egy „népinek" nevezett vallásosság teljes mértékben jóváhagyott egykori jelenlétét. Ilyenformán, mint néhány éve már leírtuk, [4] el kell tehát utasítanunk azt az abszurd ötletet, hogy a fanatikus ato-

[1] C. Kuentz cikke (*Bulletin de l'Institut Français d'Archéologie Orientale* 17 (1920), 121–190) ellenére a szerzők nagyobb része az *ahet* szót még mindig pontatlanul „horizontnak" fordítja, noha valójában azt jelenti: „a fény vidéke".

[2] A *talat*-oknak.

[3] M. Gabolde: *Akhénaton*, 43.

[4] A *Néfertiti et Akhénaton, le couple solaire* című könyvünkben megkíséreltük a történelmi tények és Ehnaton eszméi alapján úgy bemutatni a korabeli valóságot, ahogyan azt ténylegesen ismerjük.

nisták csapatai erővel terjesztették volna Egyiptom-szerte embertelen tanításukat egy intoleráns misztikus nevében.

Ám valaki azt az ellenvetést tehetné, hogy Amon nevét több helyen kivésték, azaz megsemmisítették. Nem Ehnaton fanatizmusának következménye ez? Valójában az ilyen esetek száma igen korlátozott volt, és Jean-Claude Goyon szerint talán nem is Ehnaton parancsára történtek, hanem néhány thébai pap kezdeményezésére, akik így akarták jelét adni hűségüknek a fáraó iránt. A fáraó tekintélyét egyébként senki sem vitatta. Théba, Amon városa semmilyen kárt nem szenvedett, és számos templomában továbbra is imádta Istent és az isteneket. Ehnaton, „Aton kedveltje" és „aki Aton nevét felmagasztalja", továbbra is „a Maat szerint élt", azaz az egyiptomi civilizáció alaptörvénye szerint, amely mindenki számára kötelező volt, mindenekelőtt a fáraó számára.

Ehnaton azáltal, hogy megváltoztatta nevét, isteni pártfogóját és fővárosát, Atont tette az első helyre, és háttérbe szorította Amont. A régi egyiptomiak szemében ez alapvetően szimbolikus váltást jelentett, amely nem vezetett sem vallási konfliktushoz, sem üldözéshez. Ehnaton, aki jól tudta, hogy misztikus tapasztalatát korlátozott tér- és időbeli keretek között kell megélnie, nem támadt tulajdon népe ellen, és nem a rettegés eszközével uralkodott. Az egyiptomiak úgy éltek, mint azelőtt, a templomi szolgálat a megszokott rendben folyt, s az állam működését sem veszélyeztette senki.

Még egyszer hangsúlyozzuk, hogy el kell felejtenünk a tűzbe és vérbe borult Egyiptomnak és a feltüzelt atonisták hódító menetének hollywoodi látomását. Az egyetlen biztos történelmi támpontunk az, hogy Ehnaton, Nefertiti, lányaik, a főméltóságok egy része, valamint számos kézműves és családjaik elhagyták Thébát, hogy Amarnába költözzenek, és ott éljék napjaikat Aton fényében.

Fel kell tennünk a kérdést: mi volt ennek a vallásos és misztikus élménynek a lényege? Az embert újabb és újabb meglepetések érik, amikor erről olvas egyiptológiai munkákat, amelyek általában oly hidegen és „tudományosan"

viszonyulnak tárgyukhoz. Ehnaton szenvedélyeket ébreszt, vitákat kavar, s a szerzők hol Krisztus előfutárát látják benne, hol pedig elmebajtól sújtott hamis prófétának állítják be, nem feledkezve meg természetesen a fáraót sújtó számos egyéb betegségről sem. Ehnaton pártja és ellenpártja mindmáig szörnyű harcot vív egymással.

S mi volna, ha a rendelkezésünkre álló dokumentumok és szövegek alapján próbálnánk világos képet kialakítani a magunk számára?

A királynak, feleségének és lányainak fizikai megjelenése, legalábbis amikor eltorzított arccal, megnyújtott koponyával és duzzadt hassal ábrázolják őket, számos orvosi spekulációnak adott már tápot. Ezek azonban megfeledkeznek róla, hogy szándékos esztétikai és szimbolikus választásról van szó,[1] hiszen más képmások teljesen „rendben lévőnek" ábrázolják a királyi családot. Így például Nefertiti két híres mellszobra, amely a klasszikus és derűs szépség legtökéletesebb megtestesülésének láttatja őt.

Az amarnai sírok nem csupán a vallási és mindennapi élet jeleneteit őrizték meg, hanem Atonhoz szóló himnuszokat is, amelyeket Ehnaton személyesen szerzett és diktált legfőbb udvari méltóságainak.[2] Ezekben kell keresnünk tehát a király üzenetét.

Atonnak, a világmindenség uralkodójának nevét a fáraóéhoz hasonlóan cartouche-ba írták. Gyakran megelőzi Ehnatonét, a mennyei király földi fiáét, akinek művét és kisugárzását ő növeli meg kegyesen.[3]

[1] Az Amarna mindennapi életét bemutató egyes jeleneteken *valamennyi* szereplőt ugyanezekkel a fizikai vonásokkal ábrázolják! Minthogy valószínűleg nem sújtotta ugyanaz a betegség az egész lakosságot, ezért arra kell következtetnünk, hogy Atonnal valamiképpen összefüggő művészi szempontok vezettek ehhez az eredeti stílushoz és a korábbi uralkodók csodálatos stílusával való szakításhoz.

[2] „Aton kis himnuszát" öt amarnai sírboltban vésték fel, míg a „nagy himnuszt" csupán Ay (Eje) sírjában.

[3] Egy amarnai házban talált oltár (Kairói Múzeum, 13255) felső részéből ítélve magánemberek is vallásos tisztelettel adózhattak Aton cartouche-nevének.

Ezt a művet, a harmónia és teremtés művét Aton mindennap megújítja, amikor szétfoszlatja a sötétséget. Minden hajnalban újra a világra hozza a királyt, mint önnön megnyilvánulását. Egyszerre alkotja meg saját megtestesülését, a napot és a fáraót. A nap sugarainak legvégén egy-egy kéz nyújtja az élet jelét *(anh)* és az újjászületés számos szimbólumát.

Senki, akit teremtettél, nem lát téged, mondja a király Atonnak, *te szívemben lakozol. Nincs más, aki ismerne téged, csakis fiad, Ehnaton. Te tárod fel előtte hatalmasságod terveit.*

Semmi új nincs a fáraónak ebben a szerepében, hiszen már az Óbirodalom óta ő Egyiptom legfőbb papja és az egyedüli közbenjáró Isten és az emberek között. Ehnaton koronázása alkalmával megkapta az igen ősi „a nézők legnagyobbja" címet,[1] amelyet hagyományosan Héliupolisz, a Nap városa papi kollégiumának elöljárója viselt. A fáraó, a társadalom tengelye és középpontja nemcsak államférfi és világi fejedelem, hanem spirituális vezető is, aki saját szimbolikus személyében koncentrálja az isteni hatalmat, amelyet azután nap módjára ragyogtat népére.

A szövegek arról tanúskodnak, hogy Ehnaton különösen nagy hangsúlyt helyezett a fáraónak erre a szerepkörére. Egész napokat töltött tanítványainak, közöttük bizalmasának, Ejének vagy a szobrászok mesterének, Beknek a tanításával. *Ó, hogy felvirágzik,* mondja, *az, aki hallgatja életadó tanításomat, aki szüntelenül Atonra függeszti tekintetét.*

Ez a feladat, amely szorosan kötődött az Aton tiszteletét a középpontba helyező királyi család mindennapi rítusaihoz, elvonta a király figyelmét egyéb teendőitől, mindenekelőtt az ország materiális kormányzásától. S véleményünk szerint ez volt az uralkodó legnagyobb hibája. Misztikus elszigetelődése miatt nem látta tisztán a külső valóságot, mindenekelőtt az átalakulóban lévő Közel-Keletet.

Atont nem Ehnaton találta fel. Ezt a *Piramis-szövegek*ből is ismert istenséget apja, III. Amenhotep is magasztal-

[1] *Ur mau,* amelyet úgy is fordíthatunk: „a legnagyobb azok közül, akik látnak", vagy „az, aki látja a Nagyot" (Istent).

ta, mint a nap szemét, mint azt a csatornát, amelyen keresztül a teremtőerő nap nap után a földre áramlik. Ez az isteni szem, minden dolog mértéke a szüntelenül megújuló teremtés jelképe, s a világegyetem „az ő kezében jön létre". Amikor Aton felkel, ő is életre kel; amikor lenyugszik, meghal. Minden élet belőle származik, minden szív felujjong, amikor meglátja őt, s minden este, amikor eltűnik nyugaton, a világ végét előlegzi meg.

Az éjszaka szörnyűséges megpróbáltatás. Ha eltűnik a nap, a világ, úgy tűnik, a semmibe hull vissza. A vadállatok előmerészkednek rejtekhelyükről, a kígyók marnak, súlyos csend ül a föld fölött, senki nem ismeri meg testvérét. Így várják Aton megjelenését keleten, s akkor minden kéz a magasba lendül, hogy *ká*-ját magasztalja, a szívek megtelnek tökéletességével, és a világ csodája megújul.

Tiszteletre méltó isten, aki önmagát alkotta, apjaként és anyjaként magának: Aton teremtette a földet, valamennyi állatot, minden fát, és az emberi fajt. *Ő növeszti a magzatot anyja méhében, ő teremti a magot a férfiban, tőle lélegzik minden teremtmény szüntelen.* S a király elidőzik a madárnál, amelynek már tojásában Aton ad lélegzetet, ő szabja meg pontosan kifejlődésének idejét, s ő repeszti meg a tojás héját abban a pillanatban, amikor ki kell kelnie.

Valamennyi élő Atontól születik, aki mindenkit a maga helyére alkotott. Ő, az Egyetlen nemzi a sokaságot. Ezért van annyiféle emberi nyelv, temperamentum, bőrszín. De Aton megkülönböztetés nélkül árasztja adományait minden teremtményre. S mindannyian egyazon ujjongással és örömmel eltelve magasztalják Atont. Az emberek imádásra tárják karjukat, a nyájak elégedetten legelnek, a füvek és fák zöldellnek, a madarak felröppennek fészkükből, a négylábúak ugrándoznak, a halak szökellnek, a föld ünnepel. *Nagy és hatalmas a te szereteted,* mondja a király. *Sugaraid megvilágítanak minden arcot, ragyogásod ad életet a szívnek, amikor megtöltöd a Két Földet szereteteddel.*

Az Ehnaton személyiségére jellemző emelkedett lírai hangvételtől eltekintve semmi forradalmi, semmi új nincs a fény mindenhatóságának ebben a himnuszában, legföl-

jebb annyi, hogy a régebbi korok sokkal szikárabban fejezték ki ugyanezt.

A fáraó volt „a szertartások teljességének mestere", s ez alól Ehnaton sem jelentett kivételt, csupán Atonhoz igazította azokat. A szertartások központi témája a fény nap nap utáni feltámadása és az újjászületés ezt követő örömteli ünnepe. Ehnaton elődeitől eltérően nem egyedül lép be a titkos és tiszta szentélybe, hogy ott a naosz ajtaját kitárva felébressze a teremtőerőt. Amarnában ez a rítus a nyitott udvaron zajlik, ahol énekesek és zenészek fejezik ki örömüket Aton láthatásán. Azonban továbbra is adományokat ajánlottak fel neki, s Ehnaton himnuszokat énekelt istene számára. Napnyugtakor pedig a nagy királyi hitves vezette a lecsendesítő szertartást, még a sötétség beállta előtt.

Szembetűnő a rítusok leegyszerűsödése azokhoz a szertartásokhoz képest, amelyeket a fáraók az Óbirodalom dinasztiái óta vezettek. Ugyanakkor bizonyos egyiptológusok szerint csodálatos fejlődésre került sor: egy monoteizmus meghirdetésére.

Teremtésed milyen sokasága marad rejtve szemünk elől!, mondja Ehnaton Atonnak, *a páratlan egyedüli Istennek. Te teremtetted a világot szíved elhatározása szerint, amikor még egyedül voltál... Te vagy az Egyetlen, akiben millió élet van... Tekinteteddel átfogod egész teremtésedet, s te megmaradsz egységedben... Te teremted önmagadból a formák sokaságát, s te megmaradsz egységedben.*

A teremtő fény egységének és kifejeződési formái sokaságának ez a gondolata egyáltalán nem új, hiszen már a *Piramis-szövegek*-nek is az egyik központi témája volt.[1] Ehnaton nem talált fel semmit, hanem folytatja Héliupolisz szent városának hagyományát. Maga Aton sem nem más, mint Ré kifejeződése, és Ehnaton „Ré egyetlene". Anélkül hogy mélyebbre hatolnánk az egyiptomi szimbolika bonyolult részleteibe, amely Atont is a Hu, „a fénylő levegő" egyik megfogalmazásának tekinti, fontos, hogy a

[1] Ugyanezt a gondolatot Amonra is alkalmazzák: „az Egy, aki egyetlen, míg karjai számtalanok" (Boulaq-papirusz 17).

problémát a régi egyiptomiak felfogása és nem a történelmi kinyilatkozatáson alapuló monoteista vallások fogalmai szerint vizsgáljuk, minthogy az ilyen kinyilatkoztatás teljesen idegen az egyiptomiaknak a szentről alkotott elképzelésétől.

Engedtessék meg, hogy az Ehnaton-epizód egy általam írott korábbi elemzéséből idézzek: „A Nyugat kétezer éves vallási fejlődésének eredményeképpen meggyőződésünkké vált, hogy a monoteizmus a vallás legfelsőbb foka, s a politeizmus egy alsóbbrendű forma. Az ókori egyiptomiak azonban nem így gondolták. A monoteizmus és a politeizmus egyaránt dogmatikai szempontok, amelyek egyaránt elégtelenül adnak számot a szent természetéről. A legfontosabb szempont az, hogy az egyiptomiak nem hittek sem Istenben, sem az istenekben. Ők megismertek és megtapasztaltak. A halhatatlansághoz a megismerés és nem a hit útja vezetett. Ebből ered a szövegek és szertartások jelentősége, amelyeket a létezés igazi tudományának tekintettek. Mit tanítottak ezek? Hogy minden istenség az Egy kifejeződése, de ez az Egy nem nyomja el a sokaságot. Az istenektől megfosztott »monoteista« isten innen nézve egyáltalán nem előrelépést jelent, hanem a szent tapasztalatának tökéletlen visszaadását. Hiszen minden templomban jelen vannak az Egy és az Ő megnyilatkozásai. [...] Ehnatonnak soha nem állt szándékában monoteizmust létrehozni és harcolni a politeizmus ellen. Ez a problémakör teljesen idegen az egyiptomi szellemtől. Az egyiptomi szellemiség az erők körforgásának ismeretén alapul, amely az Egy és a sok, a központ és a periféria között zajlik."

Az Ehnaton által követett út tehát nem tűnik sem fejlődésnek, sem forradalminak, hanem sokkal inkább intenzív formában megélt misztikus tapasztalatnak, amely egyszersmind leszűkítést jelent az elődei által megalkotott szimbolika végtelen gazdagságához képest.

Ilyenformán az oziriszi rítusoknak és a nap által az éjszaka órái során megtett alkímiai utazásnak az emléke, ahogyan III. Thotmesz *Amduat*-ja feltárja előttünk, hát-

térbe szorult, ami a beavatási hagyomány ismeretének hiányáról tanúskodik. Ehnaton vagy legalábbis egyes tanítványai ugyan valószínűleg emlékeztek még rá, hogy Ozirisznek és Rének, az éjszaka és a nappal napjának eggyé kell válnia, de az *Aton-himnuszok* még csak nem is említik ezt az alapvető gondolatot. Ugyanakkor a mumifikálás oziriszi rítusát nem mellőzték, és több jel is arra mutat, hogy Ehnaton nem mulasztotta el, hogy Ozirisszé váljék, s így megnyithassa a halál ajtaját.

„Az Aton-liturgia legfőbb eleme", írja Jean-Claude Goyon, „nem az áldozat, amelyet a papok által végzett felajánlás követ, hanem Ré Egyetlenének és hozzátartozóinak, mindenekelőtt a Hitvesnek az *érintkezése*, kapcsolata a fénnyel és a belőle áradó és életet adó erővel."[1] Nefertiti, a nagy királyi hitves szerepe valóban meghatározó volt. Aton minden teremtménynek a király által ad növekedést, de egyszersmind „a királynő, a Két Föld úrnője által is, akit szeret". A királyi pár Aton imádásában egyesül, és neki ajánlja fel az adományokat. Nefertiti, *a tiszta tekintetű, a boldogság úrnője, a minden erénnyel felruházott, az örvendetes hangú* minden nagyobb királyi szertartásnak részese volt. „Tökéletes Aton tökéletessége" néven saját temploma volt, „Ré árnyéka" néven az esti szertartást vezette. Amikor lepihent a napkorong kétszeres szeretetet árasztott rá. S egyes kutatók abból kiindulva, hogy bizonyos szertartásokat egymaga is végezhetett, feltételezik, hogy egyedül is elláthatta a fáraó szerepét.

Ebben sincs azonban semmi új, hiszen ezt a szerepet mindig is úgy fogták fel, mint egy király és egy királynő egységét, akik együttesen alkotják a fáraó tökéletes lényét.

Ehnaton és Nefertiti azonban családjukra helyezték a hangsúlyt. Humanizálták, közvetlenebbé tették és deszakralizálták szerepüket. Nemigen tudjuk elképzelni, hogy Kheopsz, III. Szeszósztrisz vagy III. Thotmesz gyermekeikkel való bensőséges együttlétben, reggeli közben ábrázoltatta volna magát.

[1] *De l'Afrique à l'Orient*, Párizs, 2005, 132.

A királyi pár az Aton által megvilágított mindennapokat hangsúlyozta. Ezért siratják el kétségbeesetten egyik lányukat, mintha maga a fény hagyta volna el őket. Uralkodásuk végét homály fedi. Egyikük haláláról sem tudunk semmit. Nem tudjuk, Nefertiti előbb vagy később halt-e meg, mint Ehnaton, s ha később, vajon követte-e őt más néven a trónon. Valószínűleg a nap-pár egyik lánya képviseli az interregnum időszakát Amarna végleges elhagyása és a Thébába való visszatérés között, ám anélkül hogy e váltás idején a zűrzavar legkisebb jelét is felfedezhetnénk.

A Ré kultuszát követő Ramesszidák szemében Ehnaton nem bölcs volt, hanem „lázadó". Ám üzenete, mint láttuk, semmilyen forradalmi újdonságot nem hordozott, s eredeti vonásai – akár a művészetben, akár a szertartásokban – inkább gyengeségnek tűnnek. Ehnaton ugyanakkor elhanyagolta az uralkodás világi és anyagi vonatkozásait, nem törődött a hettita hatalom felemelkedésével, és megváltoztatta Egyiptom képét a külvilág szemében.

Nem volt sem bolond, sem álpróféta, hanem misztikus, aki teljes mértékben a napszimbolika egyik vonatkozására összpontosított, elfordulva attól a végtelenül gazdagabb spirituális univerzumtól, amelyet elődei reáhagytak és utódai majd ismét felfedeznek.

IRODALOM

ALDRED, C.: *Akhénaton, roi d'Égypte*, Párizs, 1997.

GABOLDE, M.: *Akhénaton. Du mystère à la lumière*, Párizs, 2005.

HORNUNG, E.: *Akhenaton and the Religion of Light*, Ithaca–London, 1999.

JACQ, C.: *Néfertiti et Akhénaton, le couple solaire*, Párizs, 1990.

REEVES, C., N.: *Akhénaton et son Dieu*, Párizs, 2004.

20. HOREMHEB

REFORMER ÉS TÖRVÉNYHOZÓ BÖLCS

Kr. e. 1334 körül az amarnai kísérlet véget ért. Aton fővárosát elhagyták, az udvar visszatért Thébába, és a fiatal király, Tutanh*aton* Tutanh*amon*-ra változtatta nevét.[1] Amon városa ismét Egyiptom fővárosa lett, és az ősi szertartásokat ismét a maguk teljességében ülték meg. Sem zavargásokra nem került sor, sem polgárháborúra, sem vallásháborúra. Az élet egyszerűen visszatért a maga rendes kerékvágásába Ejének, Ehnaton egyik legfőbb méltóságának, „az isteni atyának" és Horemhebnek, a királyi írnoknak és a hadsereg legfőbb parancsnokának vezetésével. Horemheb akadályozta meg egy hettita fejedelem Egyiptomba jövetelét, aki eltökélte, hogy feleségül veszi Ehnaton egyik lányát.

Tutanhamon, „Amon élő jelképe", akit a tudósok túlnyomó része lebecsül mint valódi jelentőség nélküli, gyenge uralkodót, még egy évtizeden át uralkodott békésen, s igen fiatalon, húszéves kora körül halt meg ismeretlen okból. Gondosan elrejtett sírját, ezt a drága művű ereklyetartót 1922-ben fedezte fel Howard Carter, s olyan hihetetlen mennyiségű remekmű került belőle napvilágra, hogy tanulmányozásuk még ma is távol van a véglegestől.

Tutanhamon uralkodása idején Horemheb írnok és tábornok valószínűleg Thébában élt, ahol részt vett az államigazgatásban. A fiatal király halála után az öreg pap, Eje celebrálta temetését, majd ő is lépett trónra. Kevesebb, mint két évig uralkodott, s ekkor a bölcsek tanácsa úgy határozott, hogy Horemhebet koronázzák meg, még ha nem is volt királyi vérből való. Bölcs ítélet volt ez, mert a

[1] Némely egyiptológusok minden meggyőző bizonyíték híján is habozás nélkül állítják, hogy Tutanhamon Ehnaton és Nefertiti fia volt.

mindenfajta misztikus irányultságtól távol álló új uralkodó valóban kiemelkedő államfőnek bizonyult.[1]

A Széth fölött diadalmaskodó Hóruszként és az Egyiptomot a káoszból Maat törvényéhez visszavezető démiurgoszként nemcsak a hadsereg fejlesztését tartotta szem előtt, hanem a törvényhozás legfontosabb feladatait is. Huszonnyolc éves békés uralkodása alatt mélyreható adminisztratív és igazságügyi reformokat hajtott végre, a gazdag thébai kléruson kezdve. Emlékeztette rá a papságot, hogy ők állnak a fáraó szolgálatában és nem fordítva, és módosította a papi utánpótlás rendszerét, hogy elkerülje a klikkek kialakulását.

Építtetőként működött Gebel el-Silsilehben, Hermopoliszban, Thot városában, és természetesen Karnakban is, ahol három pilont (a másodikat, kilencediket és tizediket) kisebb, részben díszített tömbökkel töltött fel, amelyek Ehnaton amarnai sírjából származnak. Az „újrafelhasználás" jól ismert rituális gyakorlatáról van szó, amelynek lényege, hogy a fáraó egy elődjének művét használja fel szent alapozásul a sajátja számára. Az elterjedt és gyakran ismételt véleménnyel ellentétben nem Horemheb, hanem csak II. Ramszesz pusztította el Amarnát. Az újrafelhasználásnak ez a módja arra utal, hogy a király bizonyos mértékben fenntartotta Ehnaton üzenetének folyamatosságát, és Amon felségterületén, Karnakban integrálta azt saját pilonjaiba.

Horemheb csodálatos örök nyughelyét a Királyok Völgyében[2] csak nemrégen restaurálták. Díszítései között több amarnai „deformációt" is találunk, ám rendkívül kifino-

[1] Horemheb nevének jelentése: „Hórusz ünnepel". Egyéb nevei: „Amon szeretettje", „Ré kiválasztottja" és „Szentek az isteni fény (Ré) változásai". Ezek azt mutatják, hogy szándékosan egyensúlyt tartott a legfőbb napistenség, Ré és az „elrejtett isten", Amon között, akik együttesen alkotják Amon-Rét, a teremtő fény titkát és önátadását. Ezt a szimbolikát a Ramesszidák is átvették, s ezért feltételezik olykor, hogy Horemheb, a XVIII. dinasztia utolsó fáraója egyúttal a XIX. dinasztia alapítója is volt. Kr. e. 1321-től 1293-ig uralkodott.

[2] KV 57.

mult művészettel és meleg színekkel megalkotva. A kompozíciót az isteneknek való áldozati felajánlások jelenetei uralják, amelyeken egy örökké fiatal fáraót látunk békés és ragyogó tekintettel. Nyugat istennője fogadja őt, és hozzásegíti az újjászületéshez. A falakon új szöveg olvasható, a *Kapuk könyve*, amely felsorolja a fáraó számára a kapuknak és őreiknek a nevét, amelyeket ismernie kell mind, hogy eljusson a paradicsomba.

Hangsúlyoztuk már, hogy Horemheb nem volt misztikus, és Ehnatonnal ellentétben nem feledkezett meg szerepének világi oldaláról. A karnaki IX. pilon előtt hatalmas, öt méter magas sztélé állt, amelyet „Horemheb rendelete" néven ismer az egyiptológia. „Egyiptom ekkor, a XVIII. dinasztia végén", hívja fel rá a figyelmet e meglepő dokumentum fordítója, J.-M. Kruchten, „jól szabályozott állam volt, s az uralkodó és hivatalnokai nem kényükkedvük szerint irányították". Mindazonáltal Horemheb felsorol néhány igazságtalanságot, amelynek véget kíván vetni. Mi pedig láthatjuk, hogy a fáraók uralma egyáltalán nem volt egyszer s mindenkorra megmerevedett rendszer, hanem mélyre ható reformokra is képes volt, ha a népesség érdeke ezt kívánta.

Teljesen ismerem ennek az országnak a szívét, hangoztatja Horemheb, *ellátok szíve legmélyére.* A fáraónak nem szabad visszavonulnia és elzárkóznia a külvilágtól, mint Ehnaton tette, hanem épp ellenkezőleg vállalnia kell az óriási feladatot, hogy tökéletesen megismerje országát és népét, a valóság minden megszépítése nélkül.

Mindennek a kulcsa az, hogy a fáraó a megfelelő emberekkel vegye körül magát. Ostobák, gyengekezűek és romlott hivatalnokok kinevezése a katasztrófába sodorná az államot. Horemheb tapintatos, igazságos és a gondolatok kifürkészésére alkalmas felelősöket választott. Nekik köszönhetően mindenki békében élhetett és biztonságban érezhette magát.

A legfontosabb, hogy a hatalommal rendelkező méltóságok tiszteljék a Maat törvényét, utasítsanak el minden megalkuvást, megvesztegetést, és ne kedvezzenek annak,

aki jogtalanul kér valamit. *Gondoskodtam Egyiptomról*, mondja Horemheb, *hogy felvirágoztassam az itt élők életét.*

Minthogy úgy helyes, ha ki-ki először a maga portája előtt seper, a király az udvar reformjával kezdte, eltávolítva a tehetségtelen és haszontalan udvaroncokat. Ettől fogva ki-ki a megfelelő helyre került, és kellőképpen látta el feladatát. Személyes testőrgárdájának katonái többé nem hatalmas kiváltságokkal ellátott, élethossziglan kinevezett funkcionáriusok voltak. Az új katonákat a különféle hadtestekből válogatták össze, s ők „úgy érezték, mintha ünnepre mennének".

Mire alapul a harmóniára és igazságosságra törekvő valódi reform? A Maatra, a törvényre, egyenességre és egységre. Ha a Maat a fáraónak köszönhetően elfoglalja az őt megillető helyet, az isteni szeretet elárasztja Egyiptomot és a Két Föld örvendezik. A király azért jött a világra, hogy Rét, az isteni fényt szolgálja. Szívének, lelkiismerete székhelyének tanácsára hallgatva érvényt kell szereznie az igazságnak, eltörölnie a rosszat és távol tartani a kapzsiságot. A királynak minden percben ébernek és elővigyázatosnak kell lennie, s szilárdan kézben kell tartania reformjait.

A gyakorlati teendők részleteit tekintve az egyik legsúlyosabb probléma a folyami közlekedés. Egyes vidékeken a romlott tisztségviselők által támogatott bandák valóságos kalózkodást folytattak. Ám a virágzó gazdaság egyik legfontosabb eleme a biztonságos hajózás, hogy az állam és a magánemberek hajói bátran közlekedhessenek. Horemheb erős kézzel sújtott le, véget vetett a korrupciónak, az orgazdaságnak, és leváltotta a méltatlan bírákat. Ettől kezdve szigorúan büntették a köz szolgálatában álló hajók elrablását vagy elbitorlását.

Másik súlyos probléma volt, hogy a tisztségviselők egy része kis helyi zsarnokokká vált, szerte a falvakban törvénytelen módon fogdosta össze a munkaerőt a sáfrányszedéshez, s hat-hét napig kényszerítették őket egyvégtében dolgozni. A fáraó azoknak az állami tisztviselőknek, akik a jövőben is ilyen önkényes és tűrhetetlen módon jár-

nak el, rettenetes büntetést helyezett kilátásba: orrukat levágják, kényszermunkára viszik őket, s ezenkívül még kártérítést is kell fizetniük az elhurcolt embereknek minden egyes munkanapjukért. A korrupt bírókat és akik futni hagyják a bűnösöket, halállal büntetik.

Ki fenyegeti az egyszerű embereket? A tisztviselők, akik kisajátítják az állam javait és előjogaikkal élve elnyomják a rájuk bízottakat. Ha azonban így cselekszenek, szigorú büntetés sújtsa őket, hogy minden egyiptomi rangjától függetlenül megbizonyosodjon, hogy a Maat törvénye mindenkire érvényes.

Egy másik tipikus eset: az állatbőrök begyűjtése vidéken. A katonák hatalmukkal és erejükkel visszaélve bántalmazzák és megrabolják a beszállítókat, majd a hadbiztos, aki összejátszik a gonosztevőkkel, megvádolja a szerencsétleneket, hogy nem adták le az előírt mennyiséget. Az elrabolt bőrt vissza kell szolgáltatni jogos tulajdonosainak, és a bűnösöket száz-száz botütésre kell büntetni. Ettől kezdve csak egyetlen becsületes hadbiztos joga lesz, hogy országszerte felügyelje az állatállományt és begyűjtse az állatok bőrét.

Horemheb nagy pénzügyi reformot is kezdeményezett, hogy megkönnyítse az elviselhetetlennek ítélt adóterheket. A helyi elöljárók túlságosan sok adót vetettek ki, amivel már a Nílus hajóforgalmát is gátolták. Azonfelül maguk az adószedők is jelentős részét elvitték a beszedett adóknak. A király eltörölte a takarmányra kivetett adót is, amely túlzott mértékben megfosztotta a parasztokat munkájuk gyümölcsétől.

Az államháztartás egyik fontos forrása a nagyszámú, teljesen haszontalan tisztségviselők elbocsátása – amilyenek például a majmok *(kyky)* őrei –, akik nem elégedtek meg saját bevételükkel, de még igazságtalan adókat is kivetettek. Az államapparátus karcsúsítása és a fölös számú tisztviselőnek a termelő munkába való visszavezénylése révén Horemheb jelentős megtakarítást ért el, és nagyban elősegítette az ország gazdasági felvirágzását.

A rendelet záradéka bámulatra méltó: *Noha létem a földön szilárd és meghatározott, [és arra rendelt] hogy nagy műveket emeljek az isteneknek, örök módon születek újjá, akár a hold... Én vagyok az, akinek tagjai megvilágítják a föld minden határát, akárcsak a napkorong; az, akinek ragyogása olyan fényes, akár Réé.*

Horemheb tehát úgy mutatja be magát, mint a napot és a holdat, a ragyogást és a cselekvést, Ré és Ozirisz bölcsességét egyesítő harmadik elemet. A kozmosz fiaként és a világegyetem testvéreként valósítja meg a földön az égi eredetű igazságot. Helyreállítja a fáraó küldetésének minden dimenzióját, az élet legmagasabb rendű szellemi felfogásától az anyagi lét józan igazgatásáig. Ezen a harmónián alapul egy civilizáció nagysága és egy nép jóléte.

IRODALOM

HORNUNG, E.: *Das Grab des Horemheb im Tal der Könige*, Bern, 1971.

KRUCHTEN, J.-M.: *Le Décret d'Horemheb*, Brüsszel, 1981.

MOSCHETTI, E.: *Horemheb. Talento, fortuna e saggezza di un re*, Torino, 2001.

21. I. SZÉTHI

A HATALOM MESTERE

Horemheb halálakor, Kr. e. 1293 körül a bölcsek tanácsa úgy határozott, hogy egy idős vezírt emel a legfőbb hatalomba, Paramesszét [Paramszeszt], aki hűségesen szolgálta a királyt. Uralkodása rövid volt,[1] de meghozta neki azt a dicsőséget, hogy egy ragyogó dinasztia alapítójává vált, az elsővé a Ramszeszek között.

Ugyanakkor utóda és fia, aki már érett ember volt, nem a Ramszesz, hanem... a Széthi nevet vette fel! Széthét, a félelmetes istenét, Ozirisz gyilkosáét!

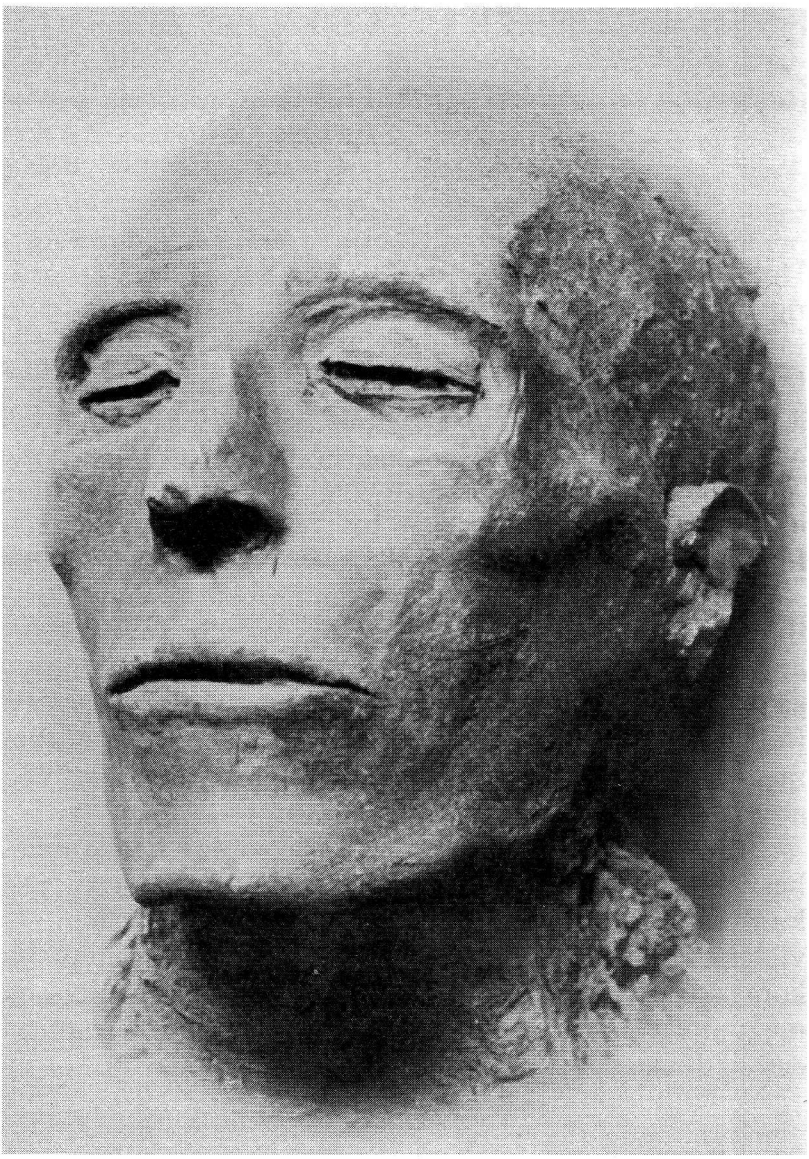
Megdöbbentő döntés. Hogyan léphet fel egy fáraó ilyen veszedelmes istenség földi megtestesüléseként, amely zűrzavart és viszályt támaszt, s szabadjára engedi az erőszakot és a vihart? Csakis úgy lehet, ha ez a szigorú férfi, akinek arcvonásait jól ismerjük csodálatos módon megőrződött múmiájáról, olyan kivételes jellem, aki még arra is képes volt, hogy ezt a kockázatot vállalja.

I. Széthi tizenöt éves uralkodása során[2] hatékonyan használta fel Széth erejét, nem a pusztításra, hanem olyan királyság felépítésére, amely egyszerre volt szellemi és világi, s amely az egyiptomi civilizáció egyik legfényesebb korszaka, olyannyira, hogy ezt a fáraót mint „a születések megújítóját" és a teremtés újjáalkotóját, s egyszersmind egy új dinasztia alapítóját tisztelték.[3]

[1] Kr. e. 1293–1291.

[2] Kr. e. 1291–1278 körül.

[3] Címei III. Thotmesz és III. Amenhotep utódjának állították be őt. Mint Ré, az isteni fény örökösének és jelképének az volt a feladata, hogy megerősítse az ő uralmát. Mint „Thébában feltűnő hatalmas bika", ősei *ká*-jával állt kapcsolatban, és a Két Föld táplálója volt. Mint Ptah kedveltjének nagy építővé kellett válnia.

© akg-images

Mi az oka ennek a meglepő választásnak, Széth pártfogásának? Az, hogy ez a nyugtalanító tekintetű isten,[1] amely már az első dinasztia óta szoros kapcsolatban állt a fáraókkal, rendelkezik azzal az erővel, amellyel le lehet győzni a napbárka előrehaladását akadályozó szörny-kígyót. Ezenfelül, mint J.-C. Goyon mondja, „megsemmisít minden zűrzavart előidéző emberi vállalkozást". Ez adja meg tehát az alaphangot: Széth, a fáraó eredményesen harcol a káosz és a sötétség ellen. És „aki istenének rendje szerint cselekszik, az semmi dolgában sem nem vall szégyent".

Nem lephet meg tehát az a szigor, amellyel I. Széthi Egyiptom biztonságán őrködött a felemelkedő hettita nagyhatalommal, a Deltába betörő beduin nomádokkal, az ország északnyugati határát veszélyeztető líbiaiakkal vagy egyes núbiai törzsek lázadásával szemben. Amon, Ré és Széth pártfogásába ajánlott három hadtestével erőteljes és hatásos rendfenntartó hadműveleteket végzett. Ezeknek köszönhetően semmi sem veszélyeztette a kereskedelmi utakat és a Sínai-félszigetre vagy a núbiai aranybányákba vezető útvonalakat.

A király mindezeket az utakat személyesen is bejárta. Az isteni szellemtől vezérelve vizsgálta végig a bányákat, és személyesen mutatta meg a kőfaragóknak a legjobb teléreket, amelyekből az obeliszkek, szobrok és sztélék anyaga származik. És a keleti sivatag száraz homokján I. Széthi még csodát is művelt. Radiesztéziás képességét latba vetve rábukkant az expedíció szakemberei és katonái számára nélkülözhetetlen forrásra. A király így bizonyította, hogy képes kapcsolatba lépni Nunnal, az erő óceánjával, amelyből az élet valamennyi formája ered. „Felfakasztotta a hegyek vizét", állították róla kortársai. Isten irányításával Széthi olyan bőséges mennyiségben gondoskodott vízről, mintha Elephantiné barlangjából eredt volna, ahonnét a Nílus bő áradása származik. Senki sem halt szomjan, és a sereg útját kutak szegélyezték.

[1] Széth állatát nem sikerült még meghatározni. Nagy vonalakban egy okapihoz hasonlít, ám valószínűleg nem a természetben fellelhető állatról van szó.

I. Széthi, mint minden nagy bölcs, tisztelte őseit, akik nagyszabású építői programra ihlették. Néhány éven belül több csodálatos épületet is emelt – amelyek nagy része még ma is áll –, azzal a világos céllal, hogy megvalósítsa azt, ami *ah*, „fénylő, hasznos", és fenntartsa a Maat jelenlétét a földön.

A Deltában, Avariszban felékesítette isteni pártfogójának, Széthnek templomát, Héliupoliszban pedig Réét. Ennek obeliszkje máig fennmaradt, igaz, száműzetésben: Rómában, a Piazza del Popolón.

I. Széthi első nagy műve az abüdoszi templom volt, ennek számára tartották fenn a Núbiából érkező arany jelentős részét. Az arany az istenek széke, Ozirisz feltámadásának és az örök életnek a jelképe. Széthnek, testvére, Ozirisz gyilkosának pártfogoltja, Széthi arra használta fel hatalmát, hogy páratlan templomot emeljen pártfogójának, aki nem minden holtak istene – mint azt tévesen hangoztatják –, hanem csak az „igaz szavúaké", akiket ilyennek ismert el a túlvilági bíróság.

I. Széthi temploma a *neter*, „Isten" jel formáját követi. A pilonok előtt felállított rúdon zászló jelzi a szent jelenlétét. Az egyenlőtlen oldalhosszúságú épületet a hetes szám határozta meg: hét bejárat, hét templomhajó, és hét istenségnek szentelt hét szentély.[1]

Az abüdoszi templom felfedezése felejthetetlen élmény. A domborművek szépsége, amelyek spirituális látomása Ozirisz misztériumának ismeretéből fakad, arra emlékeztet minket, hogy Atumnak, a teremtőnek megelégedésére szolgáltak I. Széthi tervei, s bebocsátotta őt birodalmába, ahogyan ő maga is áthatja a fény világát.

A fáraó a mindennapi szertartások kezdetén itt ébresztette fel az isteni hatalmat, elhúzva a naosz ajtaját elzáró reteszt, azaz „Széth ujját". Előhozták az egy könyök (52 cm) magas szobrot, a fáraó megtömjénezte, felöltöztette és

[1] Ezek Amon, Ré-Horahti, Ptah, Ozirisz, Ízisz, Hórusz és az őssé vált I. Széti *ká*-ja voltak. Ezek tehát a három nagy spirituális központot idézik, Heliupoliszt (Ré-Horahti), Memphiszt (Ptah) és Thébát (Amon), amelyekhez az oziriszi istenhármas társul.

megetette, bemutatván neki Hórusz szemének különféle formáit, minden adomány jelképeit. Az ég kapui megnyíltak, a természet titka feltárult. A király a Legfőbb felé emelte fel a Maatot, visszaadta a fényt forrásának, majd visszavonult, eltörölve maga mögött nyomait.

Az abüdoszi szövegekből részletesen megismerhetjük a mindennapos istentisztelet „forgatókönyvét", a fáraó egyik legfőbb feladatát. A fáraó ott, ahol éppen tartózkodott, hajnalban ezáltal támasztotta újjá az életet a halál után. S az ország valamennyi kisebb vagy nagyobb szentélyében egy-egy szertartásmester ugyanezt a szertartást végezte el a fáraó nevében.

Abüdosz egyéb meglepetéseket is tartogat. Mindenekelőtt a templom déli szárnyát, ahol I. Széthi fáraót látjuk, amint adományt ajánl fel hatvanhat elődjének. Ebbe az ősgaléria olyan uralkodókat válogattak be, akik az egymást követő dinasztiák során a Maat törvénye szerint gyarapították Egyiptomot. I. Széthi előttük tisztelegve megerősíti a Hagyomány fontosságát, és saját lényébe integrálja azt, hogy az ő uralma is alapként szolgálhasson a következő uralkodó számára.

Egy másik jelentős épület is áll itt, a jelképes síremlék vagy Osireion, sajnos rossz állapotban és a látogatók elől elzárva. Helyreállítása és megnyitása azonban igen fontos lenne, minthogy ez a fontos emlék Ozirisz misztériumának mélyére vezet el bennünket. Itt, Ozirisznak egy csatorna által körbefogott szigetén I. Széthi az Óbirodalom építészete által megihletve az ősi hegyet ábrázolta, amint a világ első reggelén a felszínre emelkedik. A megölt isten sírját látjuk, amelyet Ízisznek, a nagy varázslónőnek meg kellett találnia, hogy hozzákezdhessen a feltámasztás szertartásához, és csak sajnálhatjuk, hogy nem aknázzák ki jobban ennek az elsőrendűen fontos szentélynek a jelentőségét.

Abüdosz önmagában is elég lett volna rá, hogy halhatatlanná tegye I. Széthi nevét. Ám a király egy második munkához is hozzáfogott Karnakban. Elődeihez hasonlóan ő is Amon templomát kívánta gazdagítani. Nem érte

be kevéssel: ő építtette azt a végtelen – 134 oszlopból álló – hüposztil csarnokot, amely ma is döbbenettel és bámulattal tölti el a látogatót. Itt uralkodik Atum, a teremtő elv, Amon, a teremtőerő és Ré, az isteni fény. A fáraó, aki élve lépett az istenek országába, a domborműveken ábrázolt szertartási jeleneteken keresztül mutatja be azt, így hozva tudomásunkra az égi misztériumokat. Ez az 52 méter széles és 103 méter hosszú gigászi csarnok az istenek urának és az Enneasznak tökéletes trónterme. Megtekinthetjük itt a mindennapos istentisztelet rítusát, a koronázást, a templom alapítását és felszentelését, s a bárkák felvonulását. A fáraó itt tündöklő csillaggá változik, amely tüzes sugarakat lövell, s felbukkan Amon is bika, krokodil, tűzláng, rémítő vadállat és isteni griff formájában, olyan hatalommal, amit nem múlhat felül semmi az égen és a földön.

I. Széthi építő tevékenysége azonban korántsem merült ki Abüdosszal és a karnaki hüposztil csarnokkal. Théba nyugati partján csodálatos „évmilliókra szóló templomot" építtetett,[1] amelynek egy szépen megmaradt részét helyre is állították. Neve – „Széthi ragyogó lény Amon lakóhelyén" – ugyanaz, mint a karnaki hüposztil csarnoké. Széthinek ez a két szorosan összetartozó remekműve egyaránt az *ah* alapvető eszméjét hangsúlyozza, a legmagasabb rendű szellemi állapotot, az eredetek fényével való közösséget. Ebben a templomban nem az elhunyt király emlékét tisztelik, mint oly gyakran olvassuk, hanem Oziriszként való feltámadását hirdetik meg rituálisan nap nap után. Ezáltal születik újjá maga a királyi hatalom is a *ka*, a teremtőerő közvetítése révén, amely fáraóról fáraóra száll, úgy, hogy valamennyien egyetlen királyi személyt alkotnak túl az időn és a dinasztiákon.

Ha végigjárjuk I. Széthi újjászületési templomának egyszerre grandiózus és szikár termeit, a napszentély pusztulása ellenére is átérezhetjük még a valaha itt zajlott híres

[1] A gournai templom néven ismeretes.

szertartások nagyságát. Abüdoszhoz és Karnakhoz hasonlóan itt is a megzabolázott és megbékített tűz uralkodik.

S ez a nagy építő még egy utolsó csodát is létrehozott: örök nyughelyét, amelyet egyesek a Királyok Völgyének legszebb sírjaként emlegetnek.[1]

Ez egyszersmind a leghosszabb sír is, közel száz méter. Szinte teljes repertoárját felvonultatja a „királyok halotti könyvének" nevezett műfajnak, azoknak az ezoterikus szövegeknek, amelyeket a halál fölött győzedelmeskedő fáraó lelkének újjáteremtésére szántak.

Az első folyosó falain első ízben tűnik fel a *Nap-litánia*, amely felsorolja Ré, az isteni fény hetvenöt nevét és formáját. Ezután következik az *Amduat*, „a rejtett kamra könyve", amelynek formulái megnyitják a kutakat, amelyeken át a királyi lélek belemerülhet a Nunnak, az ősi erők óceánjának, az új nap öntőformájának vizébe. A király ezután *Az ajtók könyvé*-nek segítségével sértetlenül kel át a föld alatti világon, és eljut Ozirisz törvényszéke elé, amely „igaz szavúnak" ismeri el őt. *A mennyei tehén könyve* feleleveníti a lázadóvá vált és a fényt eláruló emberiség történetét, amelyet a minden határon túli igazságosság mentett meg a pusztulástól a megismerés formuláinak köszönhetően. Ré mindörökké távol marad a földi világtól, a mennyei tehén hátán lovagolva, távol ettől a veszélyes fajtól, amelyre mindazonáltal továbbra is felderíti fényét.

I. Széthi sírja, amelyet még nem tanulmányoztak kielégítően, egy Arany Lakóhelyet is magában foglal. Ezen a helyen megy végbe a Ré és Ozirisz közötti alkímiai egyesülés, akikkel a fáraó is eggyé válik. A mennyezeten csillagok, csillagképek és bolygók fogadják „azt, aki sértetlenül ébred", a feltámadt fáraót, aki megvilágítja az igazak útját. Immár az égbolton él, a romolhatatlan csillagok és a fáradhatatlan bolygók társaságában.

Ez az arany csarnok, egy páratlan gazdagságú út célpontja azonban még nem a legvégső helyisége az örökké-

[1] KV 17.

valóság e lakásának. Innen még egy díszítetlen folyosó vezet tovább a szikla mélyére, a látható valóságon túlra.

I. Széthi kevesebb, mint tizenöt év alatt létrehozott műve meghaladja fiáét, II. Ramszeszét, akit uralkodása kilencedik évében maga mellé emelt a trónra. Nagy Ramszesz hosszú uralkodása homályba borítja apjának, a széthi hatalom mesterének géniuszát. Pedig Abüdosz, Karnak, Gurna és e hatalmas uralkodó sírjának szövegei önmagukban is tökéletes képet adnak az ókori Egyiptom szellemiségéről és bölcsességéről. Különös módon a kutatás nem nagyon érdeklődik I. Széthi iránt, s emlékét kevéssé ismerik és méltatják. Kétségtelen, hogy nem tudjuk még kellő mértékben felfogni e sugárzó tekintetű alkimista üzenetét, aki képes volt átadni az átváltozás misztériumait anélkül, hogy elárulta volna őket.

IRODALOM

BRAND, P.: *The Monuments of Seti I and their historical significance. The Epigraphic. Art historical and historical analysis*, Leiden, 2000.

BURTON, H. és HORNUNG, E.: *The Tomb of Pharaoh Seti I. Das Grab Sethos' I*, Zürich–München, 1991.

DAVID, A. R.: *Religious Ritual at Abydos*, Warminster, 1973 (1. kiadás).

FRANKFORT, H.: *The Cenotaph of Seti I at Abydos*, I–II, London, 1933.

GUILHOU, N.: „La Tombe de Séthy Ier", *Égypte*, 11 (1998), 43–50.

MATHIEU, B.: „Séthy Ier, Pharaon du renouveau", *Égypte*, 11 (1998), 3–20.

MORET, A.: *Le Rituel du culte divin journalier en Égypte d'après le papyrus de Berlin et les textes du temple de Séti Ier à Abydos*, Párizs, 1902.

22. NEFERTARI

II. RAMSZESZ NAGY KIRÁLYI HITVESE ÉS ABU SZIMBEL ÚRNŐJE

I. Széthi halála után II. Ramszesz az uralkodásra felkészülten lépett „az élők trónjára", amelyet hatvanhét éven át töltött be.[1] A luxori templom szövegei tudósnak írják le őt, Thot tanítványának, aki beletekinthetett az Élet könyvébe.[2] Ramszesz ismerte az ég titkait és a föld misztériumait. Azért választották ki őt, mert látása tiszta volt, gondolkodása mély, és képes volt megalkotni a tervet, amely életben tartotta az emberiséget.[3]

A nagyközönség számára II. Ramszesz testesíti meg a *par excellence* fáraót. Úgy tekintenek rá, mint a legnagyobb építőre és a legkiválóbb hadvezérre. A valóság azonban más. Noha Ramszesz igen sokat épített hosszú uralkodása alatt, ugyanakkor azonban elődeinek számos művét is restauráltatta vagy újrafelhasználta, s ezekre saját bélyegét ütötte rá. Ami a hadvezetést illeti, az uralkodásának ötödik évében a hettiták ellen vívott híres kadesi ütközet egyáltalán nem volt nagy győzelem, hanem éppen csak kivívott döntetlen, miután az egyiptomi hírszerző szolgálat csődöt mondott, illetve a hettiták csellel megtévesztették. Ez a történelmi valóság azonban nem érinti Ramszesz személyét. Ő az ütközet idején magányosan és elárulva Amonhoz fordult, kérdőre vonva, miért hagyta el, s ezzel rábírta, hogy beavatkozzék a csata menetébe. Az isteni hatalom által megvilágított és megerősített fáraó azzá az Eggyé vált, aki legyőzi a sokaságot, a fénnyé, amely eloszlatja a sötétséget.

[1] Kr. e. 1279–1212 k.

[2] Lásd *Journal of Egyptian Archaeology* 61 (1975), 125.

[3] „Megistenüléséről" lásd L. Habachi: *Features of the Deification of Ramesses II*, Glückstadt, 1969.

A két nép, az egyiptomiak és a hettiták végeérhetetlen viszálykodását Ramszesz uralkodásának huszonegyedik évében végül olyan nagy jelentőségű békekötéssel zárták le, amelynek tanúi és biztosítékai maguk az istenek voltak mindkét ország részéről.

Valójában két másik háborús időszaktól eltekintve, amelyek – uralkodásának hetedik és tizedik évében – inkább csak békefenntartó hadműveletek voltak a szír–palesztin vidéken, semmint valódi háborúk, Ramszesz uralma békés kor volt, melyben nem a fegyvereké volt a döntő szó, hanem a diplomáciáé. Egy asszony, Nefertari, a nagy királyi hitves döntő szerepet játszott a konfliktusok elhárításában és a legfőbb ellenséggel, a hettitákkal való jó kapcsolat fenntartásában, ezáltal a békesség és virágzás éveivel ajándékozva meg a Közel-Keletet.

Mit tudunk erről a kivételes királynőről, akinek spirituális üzenetét két világszerte ismert emlék, az Abu Szimbel-i „kis" templom és a Királyok Völgyében lévő sírboltja közvetíti számunkra? Ő volt II. Ramszesz nagy szerelme, akivel már azelőtt összeházasodtak, hogy királyi párrá, a fáraó lényévé váltak volna. Lehetséges, hogy viszonylag alacsony származású volt, ám figyelemre méltón beszédes nevet viselt, amely azt jelentette: „A tökéletes szépség birtokosa", s ezt gyakran még az is követte: „akit szeret Mut", azaz Amon isten hitvese. Nevezték őt még annak, „aki által a nap ragyog" és „aki megbékíti az isteneket": mindkét név méltó a fáraóhoz.

Nefertari, a Két Föld királynője és minden földek úrasszonya, a szeretettel teljes, minden dicséretre méltó, a szertartások szép arcú és csodálatos hangú énekese olyan bölcs szavakat szólt, amelyek teljesen eltöltötték hallgatóinak lelkét. Mindaz, amit kért, valóra vált, és szavai nyomán öröm fakadt.

Neve a Thébában tisztelt isteni hitvesre, Ahmesz-Nefertarira is utalt, s látni fogjuk, hogy Ramszesz hitvesének spirituális szerepe méltó volt e dicsőséges őséhez. Éppolyan szép volt, mint a híres Nefertiti, éppolyan okos és diplomatikus, mint Tiyi, III. Amenhotep felesége: maga

volt az egyiptomi királynő megvalósult eszménye. A nagy állami szertartások során mindig jelen volt a fáraó oldalán. Szilárdan kitartott a béke védelmében, ugyanakkor biztosítva Egyiptom határainak sérthetetlenségét. Hibátlanul látta el minden nehéz feladatát.

Nem tudjuk, hány gyermekkel ajándékozta meg II. Ramszeszt, hiszen a „királyi gyermek" és „királyi leány" puszta címek voltak csupán, amelyek semmit nem árultak el arról, vajon viselőjük a királyi pár vér szerinti utóda-e. Csak a rekordokra áhítozó egyiptológusok hiszik, hogy II. Ramszesz több mint száz gyermek atyja volt. A „királyi gyermekek" valójában a közigazgatás egyfajta elitjét jelentették, amelyre a király a legfontosabb feladatokat bízta. Ez a testület azzal is kitüntette magát, hogy a király szándékai szerint hatalmas sírkamrát készíttetett a Királyok Völgyében, amelynek feltárása folyamatban van.

Semmilyen adalékkal sem rendelkezünk Nefertari életéről, s nem tudjuk pontosan halálának időpontját. Templomának és sírjának köszönhetően azonban ismerjük gondolatait és üzenetét.

Nefertari és II. Ramszesz a núbiai Abu Szimbelben kívánták megünnepelni a királyi pár egységét, a fáraó intézményének kulcsát. III. Amenhotep és Tiyi mintájára két szentélyt építtettek, ezúttal igen közel egymáshoz. S akinek még volt alkalma Abu Szimbelt a maga eredeti helyén látni, mielőtt az asszuáni nagy gát katasztrofális megépítése szükségessé tette volna lebontását és új helyen való felállítását, annak felejthetetlen látványban volt része.

Nasszer gátja elnyelte Núbiát, és lassú halálra ítélte Egyiptomot. Éppen az Abu Szimbel-i két templom volt az áradásnak, az élet forrásának biztosítéka.

A második katarakta környékén, 1300 kilométerre Pi-Ramszesztől, II. Ramszesz fővárosától vésték őket a Hathor istennőnek szentelt sziklafalba. Az égi szerelem úrnője és a csillagok istennője lett a királyi pár örökös vigasztalójává. Ramszesz és Nefertari uralkodásuk 24. évében avatták fel ezeket a szentélyeket, s úgy tartják, hogy a királynő kevéssel ezután meg is halt.

A Ramszesznek szentelt „nagy templom" előtt négy kolosszus ül, míg a Nefertarinak – „akinek ragyogásától ragyog a nap" – szentelt „kis templom" előtt hat álló kolosszus, amelyek mintha a sziklafalból lépnének elő. Maat és Thot kedvére tettek a királynőnek, s ő papiruszt és lótuszt ajánl fel pártfogó istennőjének, Mutnak, akinek neve egyaránt jelent „anyát" és „halált".

Nefertari tiszta kezével megszólaltatja a szisztrumot, hogy elűzze a gonosz erőket és kiterjessze a jókat, s az ősi mocsarat Hathor nyomán bejárva végül megleli őt egy barlangnak, a világmindenség mintájának mélyén. A királynő az égi tehén erejével és varázslatával táplálja a királyi lelket, és erőssé teszi, hogy legyőzze a sötétséget.

Másutt azt látjuk, amint Nefertari saját templomában fogadja Ramszeszt, s közbenjár, hogy Hathor istennő ajándékozza meg őt szüntelenül megújuló örök királysággal, amit Széth és Hórusz is megerősítenek. Ramszesz az élet Törvényét, a Maatot ajánlja fel Amon-Rének, a teremtő fénynek, aki megvilágítja az egész világot, míg ő maga elrejtve marad. Nefertari és Ramszesz együttesen imádnak egy nőstény víziló alakjában megtestesült, „Nagy"-nak nevezett istennőt, amelytől valamennyi istenség származik.

Ebben a templomban egyedülálló jelenetet láthatunk: egy egyiptomi királynő koronázását és „megistenülését". Két istennő, Ízisz és Hathor helyezik fejére a koronát, amelyen két magas toll egy napkorongot fog közre.[1] Nefertari előtt az ureusz áll, a nőstény kobra, amely elűzi a látható és láthatatlan ellenséget. A nagy királyi hitves az Anyává változik, minden élet forrásává és az újjáteremtő áradás forrásává. Az Abu Szimbel-i kis templom egyetlen domborművön foglalja össze Egyiptom királynőjének számos szimbolikus dimenzióját.

Nefertari sírját 1904-ben fedezte fel egy Eduardo Schiaparelli által vezetett olasz régészcsoport. Míg Tutanhamon

[1] Ezek a kezdeti párt, Hut, a fénylő levegőt és Tefnutot, a teremtő tüzet jelképezik.

sírboltja sok száz tárgyból álló hatalmas kincset rejtett, ám csupán egyetlen kicsi kamra volt kifestve, az is csak részben, addig Nefertari végső nyughelye számos szobából áll, amelyeknek meleg színekkel kifestett csodálatos domborművei valóságos szimbólumkönyv formájában kalauzolnak végig a királynő által bejárt beavatási útvonalon.[1]

Több dolog is rejtély számunkra. Vajon Nefertari sírkamrájának berendezését elpusztították vagy elrejtették? Múmiája megsemmisült, vagy rejtekhelyen van? Ha a sírt kifosztották, miért hagyták érintetlenül az istenségekkel teli belső díszítést?

Attól a perctől fogva, hogy belépünk az örökkévalóság e lakóhelyére, amely igazán „Maat helye", lenyűgöz bennünket az alakok és a hieroglifák tökéletessége. Felhatolunk az égbe, hogy kövessük az utat, amely Nefertarit az „arany szoba" felé vezeti, ahol az alkímiai átváltozás révén mindörökké az istenségek testületének részévé válik.

Itt látjuk „a fénnyé válás formuláit",[2] amelyek révén a királynő emberi korlátai közül kilépve eljuthat a legmagasabb szellemi szintre. Kétségtelen bizonyítéka ennek, hogy *szenet*-et, egyfajta stratégiai játékot játszik egy láthatatlan ellenféllel szemben. A *szen* e párbaj kontextusában azt jelenti: „átlépni a túloldalra", „túllépni a határon" az *itt* és az *ott* között. E döntő mérkőzést megnyerve előtűnik Nefertari *bá*-ja, emberfejű és madártestű lelke, amely a nap sugaraiból táplálkozik. Ő lesz a főnix (a *benu* madár), amely mindent lát, ami van és ami volt.

A Hórusz szeme által megvilágított és Anubisz által vezetett Nefertari bejárja a túlvilág útjait, megnevezi a kapuk őreit, és bizonyságot tesz beavatott voltáról. Takácsként szöveteket ad át Ptahnak, a kézművesek urának; a hatalom szavait ismerő írnokként átveszi Thot

[1] Egyesek szerint ez a legszebb sír, amelyet egyiptomi művész valaha is alkotott. A Los Angeles-i Getty Alapítvány támogatásával állították helyre, de csupán kisszámú látogató tekintheti meg csupán néhány percig.

[2] A *szahu*-t, amely *ah*-há, „fénylő lénnyé" alakít át.

írótábláját. „A Maatot követem, a Maatot hordozom", jelenti ki a királynő, készen arra, hogy átvegye és továbbadja a Nagy Isten titkait.

Nefertari nem vaktában halad előre. Hórusz és Hathor fogják a kezét, ők vezetik az isteni erők elé, amelyeknek letéteményesévé válik. Beavatást nyer Ozirisznak, az újjászületés királyának és Rének, a teremtő fény urának titkaiba. Egy figyelemre méltó szöveg azt mondja: „Ré tökéletessé válik Oziriszban, Ozirisz tökéletessé válik Rében." Ízisz és Nephthüsz új napot alkotnak, amely azonos Nefertarival.

Tűnj fel az égen, mint Ré atyád, kívánják a királynőnek. *Foglald el helyed a szent földön. Örvendezz az Igazság (Maat) helyén, az istenek Enneaszával egyesülve, ó Ozirisz Nefertari.*

A királynő útja végén elnyeri az élet jelét, az átváltozott életét, amelyet a tudás segítségével nyert el.

Nefertari végső nyughelye csodálatos művészi díszítése mellett valódi könyv is, amelynek fejezetei megegyeznek egy egyiptomi királynő legfőbb beavatásának egyes állomásaival. Ennek a mesterműnek ilyenformán kivételes jelentősége van számunkra, s lehetővé teszi, hogy jobban megértsük e funkció fontosságát, amelyet a fáraók civilizációjának kezdetei óta a legmagasabbra tartottak.

IRODALOM

SCHMIDT, H. C. és WILLEITNER: J., *Nefertari, Gemahlin Ramses II*, Mainz, 1994.

SCHMIDT, H. C.: „Szenarium der Transfiguration-Kulisse des Mythos: Das Grab Nefertari", *Studien zur altägyptischen Kultur* 22 (1995), 237–270.

THAUSING, G. és GOEDICKE, H.: *Nofertari. A Documentation of her Tomb and its Decoration*, Graz, 1971.

23. HAEMUASZET

EGY BÖLCS MUNKAVEZETŐ ÉS RÉGISÉGBÚVÁR

Nefertari halála után II. Ramszesz Ízisz-Nefretet vette feleségül, aki nem versenyezhetett Nefertari ragyogásával. Fia azonban, Haemuaszet, „Aki feltűnik[1] Thébában" fényes pályát járt be, és már életében, majd halála után is bölcsnek tartották. Gyermekkora óta rendkívüli intelligenciáról és egyenes gondolkodásról tett tanúságot. A hieroglifák és a titkos könyvek ismerőjeként méltónak bizonyult rá, hogy megfejtse Thot üzenetét, és szüntelenül az isten szavára figyelt. Az íbiszfejű isten, az írnokok mestere pedig örömét lelte tanítványában. Haemuaszet a teremtőerők támogatásával azt cselekedte, ami az ő javukat szolgálta.

A fiatal Haemuaszetet e vonásai már fiatal korától alkalmassá tették rá, hogy különféle magas funkciókat töltsön be a templomok világában, s hamarosan az egyik legfőbb papi méltóság rangjára emelkedett. Apisz bika már gyermekként Ptah isten, a szavával teremtő és kézműves isten figyelmébe ajánlotta őt, s Haemuaszet az ő főpapjává vált. Munkavezetőként és a műhelyek elöljárójaként számos lakóhelyet épített az isteneknek, varázserejű szavakat vésett a falakra, irányította a mindennapi felajánlások menetét és rögzítette az ég ünnepeinek éves rendjét.

Haemuaszet különösen nagy gondot fordított az Arany Lakóhelyre, ahol beavatott munkások dolgoztak, s ő maga nyitotta meg a szobrok szemét és száját, hogy eleven lényekké változtassa őket. Elrendelte, hogy ez az egyiptomiak számára oly alapvető fontosságú szentély megkapjon „minden fajtát a legértékesebb kövek közül".

[1] A *ha* szóval a reggeli napnak a keleti horizonton való feltűnését jelölték.

II. Ramszesz 16. évében ez a tehetséges ifjú töltötte be jeles apja mellett Memphiszben, egy Ápisz-bika pompás temetésén „Ptah hírnökének" szerepét, mint az építők istenének földi megtestesülése. Az Ápisz-bikához kötődő szertartások az I. dinasztia óta a királyi *ká*-nak, az uralkodói energiának a megjelenítését szolgálták, amely nélkül egyetlen fáraó sem töltheti be feladatát.

Haemuaszet az Ápisz, Ozirisz és Szokarisz[1] alkotta isteni egység hűséges szolgája volt. Jelentős munkálatokat kezdeményezett a Serapeumban, az Ápisz-bikák nekropoliszában, ahol mindegyikük kellőképpen mumifikálva és „Ozirisszá változtatva" pihent a maga szarkofágjában. Az egyiptomiak számára az állat nem volt alacsonyabb rendű az embernél. Épp ellenkezőleg, akár még magasabb rendű is lehetett, amennyiben valamely isteni erő megtestesülése volt.

Ramszesz fia föld alatti galériákat építtetett a szent bikák számára, s egy templomot Ápisz tiszteletére. Kőoltárt emelt feltámadásának megünneplésére a gyászszertartások végén, s egy nagy mészkő oltárt a halált legyőző *ka* tiszteletére. Az udvar falán, ahol az oltárok álltak, a szertartások résztvevői a száj és a szem megnyitásának formuláit és a felajánlás szertartásának szövegeit olvashatták.

Haemuaszet újjászervezte Ápisz kiszolgáló személyzetét is, s a kinevezésükkel elégedett és kötelességeiknek tudatában lévő új papok hálásak voltak érte. Minden jótétemény, amelyet a királyi hatalmat megtestesítő bika lelkének tulajdonítottak, rájuk ragyogtatta fényét.

II. Ramszesz fiára bízta újjászületési ünnepségének megszervezését, amelynek során az Óbirodalom hagyományának megfelelően tehénfarkat erősítettek a fáraó ágyékkötőjére, így jelezvén, hogy az istenek testülete mágikus erővel ruházta fel őt. A szokás úgy kívánta meg, hogy a *szed*-nek ezt az ünnepét az uralkodás harmincadik évében üljék meg. Egyes uralkodók, akik úgy ítélték, nem lesz

[1] Ez az istenség segített a léleknek „alábújni" a föld alatti világba, hogy ott elnyerje Ozirisz örökkévalóságát.

ennyi idejük, előrébb hozták az ünnep időpontját. A kor egyre nehezebb terhei alatt görnyedő II. Ramszesz életében több alkalommal is megülte az újjászületés ünnepét, s ezek időben egyre közelebb estek egymáshoz.

Haemuaszet amellett, hogy Ptah főpapja és a kézművesek elöljárója volt, élénk érdeklődést mutatott a memphiszi nekropolisz emlékei iránt. Figyelmesen megvizsgálta, s szükség esetén helyreállíttatta őket, ilyen módon téve tiszteletét az ősök előtt. Ezért tartják őt „régiségbúvár hercegnek", noha indítékaiban semmi tudományos jellegű nem volt a szó mai értelmében. Haemuaszet nem a modern szakember szemével tanulmányozta a régiségeket, hanem egyszerűen meghosszabbította az erővel felruházott, eleven kövek életét.

Ő, aki oly gyakran felügyelte a bányákat, mindenekelőtt Gebel-el Silsilehben, nagyon jól ismerte a hegyek belsejéből világra hozott kőtömbök értékét és a régiek által emelt épületek jelentőségét. Tökéletesen áttekintette a szakkarai szent együttest, az újjászületés valamennyi templomának Imhotep által megalkotott mintáját, és tisztelte az ő emlékét. Áldozati medencét szentelt neki, ezáltal is megörökítve a zseniális építőmester nevét.

Haemuaszet figyelme I. Pepi (VI. dinasztia) piramisa és a környező emlékek felé fordult, amelyek közül néhány nagyon rossz állapotban volt. Ő alapította meg eme uralkodó kultuszát, de nem feledkezett meg a korábbi, V. dinasztia korabeli építményekről sem, mint a Faraun-masztaba,[1] Neuszerré naptemploma vagy Szahuré piramisa. Haemuaszet visszahozta a feledésből ezeknek az uralkodóknak a nevét, újjáalapítva a szertartásokat, amelyek emléküket őrizték és hagyományozták át az utókorra.

A piramisok aranykorának e nagy szakértője természetesen nem feledkezett meg Uniszról sem, aki elsőként tárta fel a nagy átváltozásnak a héliupoliszi bölcsek által lejegyzett szövegeit. Emlékművének déli oldalán felirat

[1] Így nevezik Sepszeszkaf fáraó (IV. dinasztia, Kr. e. 2504–2500 k.) síremlékét.

szól Haemuaszet restaurálásáról, aki minden bizonnyal alaposan tanulmányozta a *Piramis-szövegek*-et, az egyiptomi gondolkodás alapjait is.

A memphiszi ősi emlékek helyreállítója fedezte fel egyszersmind *A napvilágra jövetel* egyik fejezetét is. Ez a 162. fejezet olyan varázsigét tartalmaz, amely lángot emel a megtisztult ember feje fölé. Ez a természetfölötti tűz a fénytestet még külön is megvilágítja, s ez a távoli eredete a keresztény szentek fejét körülvevő dicsfénynek is.

Haemuaszet apja uralkodásának 55. évében halt meg, miután már öt újjászületési ünnepséget szervezett apja számára. Vajon apja ezt a tudásszomjas herceget szemelte-e ki utódjául, a titkos szövegek és a szent épületek ismerőjét? Haemuaszetet, úgy tűnik, nem érdekelte a hatalom, annak ellenére, hogy valójában az állam egyik legelső embere volt. Azt kívánta, hogy Memphiszben temessék el, a Serapeum egy föld alatti kápolnájában, kedves Ápisz-bikái közelében. Megelégedett egy fából készült szarkofággal, ám múmiájának arcát aranymaszk fedte, így tanúskodván *ká*-jának átváltozásáról és az égi világba való belépéséről.

Tisztelete halála után sem csökkent, s egészen az egyiptomi civilizáció végéig tartott. Sőt Szetna Hamuesz néven még egy regénynek is hősévé lett.[1] Nagy bölcs volt, páratlanul művelt ember, aki el tudta olvasni az Élet Házának, a sztéléknek és a templomok feliratainak szent szövegeit. Ismerte az amulettek és talizmánok erejét, s a legnagyobb volt a mágusok között. Tudta, hol rejtőzködik *Thot könyve*, amely magában foglalja az ég, a föld és a csillagok titkait. Ebből a kincsből áradt a fény, amely a bölcseket bevezette az istenek misztériumaiba, ám egy halhatatlan kígyó köréje tekeredett a könyvet őrző ládának, úgy, hogy senki sem férhetett hozzá... kivéve Szetna Hamueszt! Őneki sikerült

[1] A Szetna név a *szem, szetem* „a *szem* papja" kifejezésből lett. Ez a pap végezte el a száj megnyitásának szertartását. Funkcióját gyakran Ramszesz fia töltötte be. A „Hamuesz" pedig pusztán a Haemuaszet név fonetikai változata.

minden akadályt legyőzve kiemelnie azt a ládából. S amikor felemelte ezt a nagy értékű varázskönyvet, a fény megindult előtte.

A regény szerzője nem járt messze a valóságtól. Haemuaszet valóban bölcs volt, írnok, és az Élet Házának titkaiba beavatott mágus, akinek hasonló próbákat kiállva sikerült felfedeznie a valóban létező *Thot könyvé*-t.

Haemuaszet a ramszeszi hatalom tetőpontján újra megtestesítette a bölcsességnek a piramisok korában megfogalmazott eszményét. Neki köszönhetjük az aranykor továbbhagyományozódását.

IRODALOM

BARBOTIN, C.: „L'inscription dédicatoire de Khâemouaset au Sérapeum de Saqqara", *Revue d'Égyptologie* 52 (2001), 29–56.

FISHER, M. M.: *The Sons of Ramesses II*, 2 kötet, 2001 (I 89–105; II. 89–127).

GOMAÀ, F.: *Chaemwese Sohn Ramses II und Hoherpriester von Memphis*, Wiesbaden, 1973.

MAYSTRE, C.: *Les Grands Prêtres de Ptah de Memphis*, Fribourg/Göttingen, 1992, 147–156.

24. AMENEMOPE

EGY MEZEI ÍRNOK BÖLCSESSÉGE

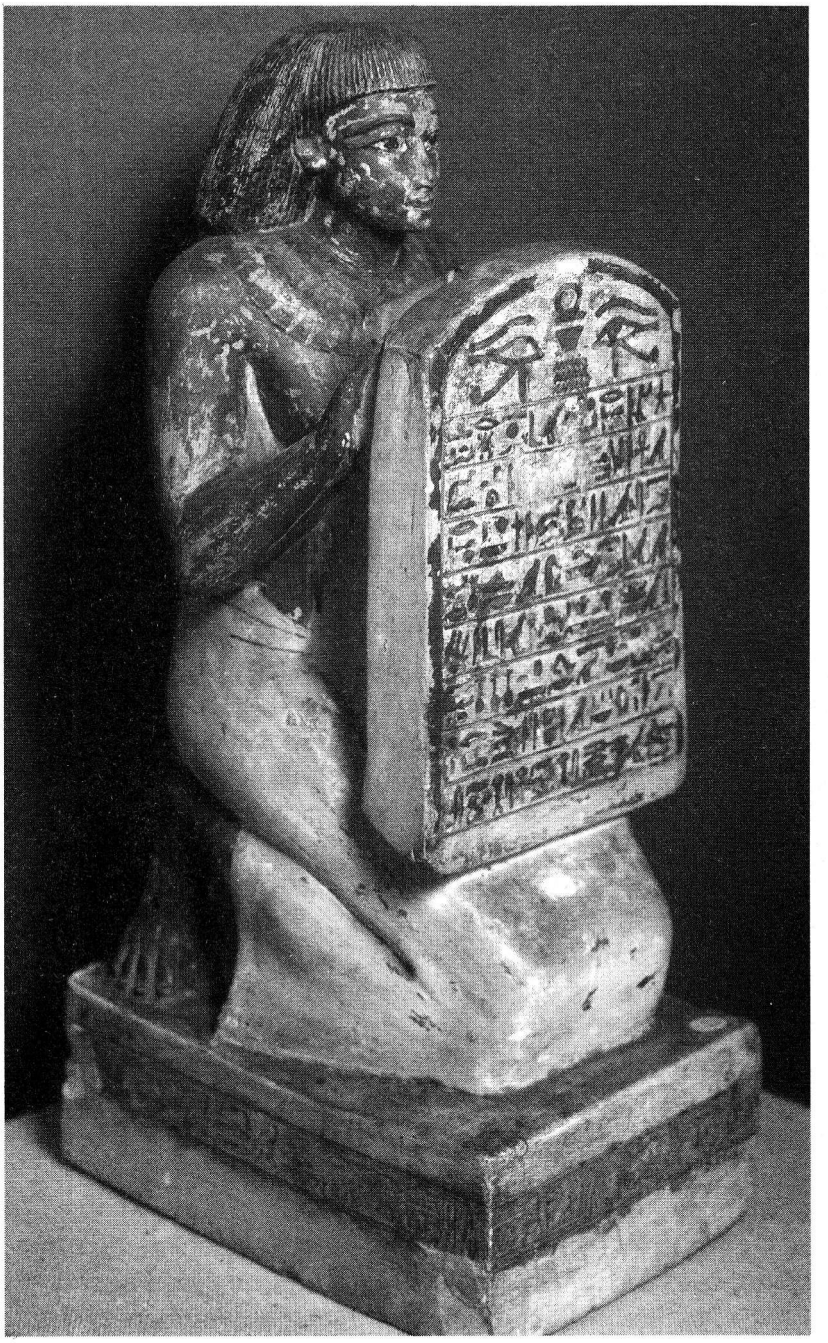
A ramszeszi kor vége felé[1] élt Közép-Egyiptomban, Abüdosz tartományban egy írnok, aki a földeket felügyelte, Amenemope, Kanaht fia.

A korszak nem tartozott a legbékésebbek közé. A gazdaság válságban volt, a hivatalnokok között elharapózott a korrupció, és fosztogató bandák járták kincsek után kutatva a thébai sírokat. A központi hatalom meggyengült, az értékek elvesztése világosan láthatóvá vált.

Ebben a zűrzavaros korban Amenemope igyekezett a lehető legalaposabban végezni munkáját, hogy biztosítsa a jó termőföldek kellő mértékű hozamát. Az ő feladata volt a gabona felügyelete, a mérés figyelmes ellenőrzése és a begyűjtés megtervezése. Ez a feladat magában foglalta a földek pontos határainak ellenőrzését, a világos közigazgatási rendeletek megszerkesztését és a gazdagság újraelosztási folyamatának gördülékeny megszervezését.

Ez az írnok, Thot tanítványa csupán jószágfelügyelő volt. Ám a templomot látogatva és a hieroglif írás művészetét gyakorolva elhatározta, hogy harminc fejezetből álló verses *Intelmek*-et állít össze, hogy így adja át az utókornak tapasztalatát és harcoljon a gonoszság és becstelenség ellen. Nem tudván elviselni, hogy a gonosztevők lábbal tiporják a Maat törvényét, Amenemope olyan jeles ősök példáját követte, mint Ptahhotep és Ani. Így született meg a *Tanítás az életről és üdvös iránymutatás, hogy az ember az élet útját kövesse és így virágozzék a földön, és hogy kormánylapátként szolgálva számára segítsen neki elkerülni a rosszat.*

[1] Kr. e. 1070 tájékán.

© akg-images / Nimatallah

Amenemope intelmei megmutatják olvasójának, miként nyissa meg a nagyok fülét, s miként tegyen szert tiszteletre a köznép előtt. Ám a bölcsnek soha nem szabad elfelejtenie, hogy az ember tervei mindig nevetségesek az isteni tervhez képest. *Az ember agyag és nád, Isten az ő készítője, aki nap nap után elpusztítja és újjáteremti őt.*

Az isteni tervet senki nem ismeri. Fölösleges tehát aggódni a holnap felől. Az igazi boldogság az, ha az ember Isten kezének oltalmában éri el a Szép Nyugatot. Ami megvalósul, az az isteni gondolat: az ember csupán visszhangját ismerheti meg ennek. Az emberek beszélnek, Isten cselekszik. Az Ő szemében nem létezik sem siker, sem bukás, és aki az ő terveit figyelmen kívül hagyva akarna sikerre jutni, azt gyors bukás várja.

A legfontosabb értékek az egyenesség és becsületesség. Amenemope, a mérlegekre ügyelő Thot hűséges tanítványa azt kívánja, hogy senki ne hamisítsa meg sem a mérlegeket, sem a súlyokat, sem a vékát. Az írnok, a gabona mértékének szakértője itt különösen pontosan fogalmaz: ne legyen túlcsorduló a mérték, sem behorpadt, hanem a pontos mennyiségnek megfelelő térfogatú.

A véka Ré szeme. Láthatjuk, milyen szimbolikus jelentősége és spirituális súlya van egy mindennapos használati tárgynak, amely az embereket összeköti a mítosszal. A tisztességtelen mérő foltot ejt ezen a szemen, azaz az isteni fényen, s ezáltal a sötétséggel szövetkezik. Akkor pedig ez a szem megégeti majd őt tüzével.

Amenemope a becsület dolgában nem ismer megalkuvást. Egyetlen határkövet sem szabad arrébb tenni, egyetlen barázdát sem elszántani, sem szemet vetni egy özvegy tulajdonára, akármilyen kevéske legyen is az.

Amikor az embert ülnöknek hívják, tekintete legyen tiszta, hogy el ne utasítsa a becsületes és igaz embert. Vajon nem az igazság-e Isten legnagyobb adománya? Tisztán kell ezt megőriznünk, nem szabad vesztegetésnek engednünk, sem a nagyok pártját fogni a gyengékkel szemben. Ne törleszkedjünk senkihez, amiért gazdag, és ne vessük meg őt akkor sem, ha szegény sorba jut.

Amenemope, mint előtte annyi más bölcs Ptahhoteppel kezdve, hangsúlyozza, mennyire fontos a hallgatás. „Fordítsd oda mindkét füledet, szívedet nyisd meg az elmondottak előtt", tanácsolja. A bölcsesség szavai hasonlóak a teli raktárhoz, s olyanok, mint a kikötő cölöpje: nem engedik, hogy az üres szavak áradata elsodorjon bennünket.

A templom világában a szenvedélyes és forrongó ember olyan fához hasonlít, amely nem kap fényt. Növekedése megáll, nem hoz több levelet, és végül tűzre vetik. A csöndes és békés ember viszont olyan, mint a fényre ültetett fa. Szépen zöldell, levelei ragyognak, és tulajdonosa – a szentély istene – örömét találja látásában. Gyümölcsei édesek, neve üdvösséges. És fáját, amely faragni jó, végül szobrász kezébe adják, aki szobrot készít belőle.

Amenemope azt tanácsolja, hogy tartsuk távol magunkat a heves és izgatott emberek társaságától. Ha összeütközésbe kerülünk velük, ne vegyük fel a kesztyűt, hanem válasz nélkül várjuk meg, míg elvonul a vihar. Az okosság azt tanítja, hogy ne harcoljunk az ilyennel és kerüljük őket, s Isten majd keményen megfelel nekik.

A csend társa a tisztelet, amelynek nem szabad lármás és hivalkodó módon megnyilvánulnia. Tekintsük a krokodilt, mondja Amenemope: ennek a mítosz szerint kivágták a nyelvét, s így nem tud hangot kiadni. Ám épp ez a csöndes állat kelti a legnagyobb félelmet, és senki sem meri háborgatni.

Ha ki akarjuk érdemelni mások tiszteletét, ne teregessük ki érzelmeinket akárki előtt, s kerüljük a fecsegőket. A csend nem csupán a beszédtől való tartózkodás, hanem egyszersmind a kifejezésre való előkészület. Ha a nyelv a hajó kormánylapátja, úgy a hajó kalauza az örökkévalóság mestere. Ne engedjük, hogy életünket nyelvünk irányítsa, hanem sokkal inkább a szilárd lélek, az erős szív és a szellemi középponthoz való ragaszkodás.

Ha elfog a vágy, hogy rosszat mondjunk, némuljunk el, és fogjuk vissza a romboló szavakat. Nyelvünk építő szavak kimondására való, hogy betölthessük valódi helyünket a templomban. Emlékezzünk rá, hogy Isten gyűlöli az

álnok szavakat és a hamisságot. Ezért bünteti a hazugokat és az esküszegőket.

Az írnok kezében nem csekély hatalom van. Amit ír, annak súlyos következményei lehetnek. Ügyeljen tehát rá, hogy ujjai, amelyek Thot isten íbiszmadarának csőrét jelképezik, ne hibázzanak semmiképp.

Miként viszonyuljunk az anyagi javakhoz? Mindenekelőtt kerüljük a fösvénység halálos betegségét. A kapzsi hajója menthetetlenül pusztulásra van ítélve, míg a békességes emberé kedvező széllel halad előre.

Megbocsáthatatlan vétek eltulajdonítani azt, ami a templomhoz tartozik. S a jómód olyankor köszönt ránk váratlanul, ha ellenállunk a mindenáron való meggazdagodás vágyának.

A becstelen úton elnyert gazdagság kihívja Isten rosszallását, s amihez az ilyen ember aranyként jut, az ólommá változik. Az ebül szerzett jószág ebül vész el. Többet ér egyetlen mérő, amit Isten áldásával kaptunk, mint ötezer olyan, amihez igazságtalan úton-módon jutottunk. Többet ér a becsületes munkával szerzett egyszerű lepény, mint a becstelenül felhalmozott, s mások szenvedésén nyert nagy gazdagság. A csalárd vagyon, mondja Amenemope, egy éjszakát sem tölt a tolvaj tulajdonában. Elnyeli a föld, eloszlik az égen vagy a föld mélységeiben.

A bölcs nem gúnyolja ki sem a vakot, sem a törpét, sem a sántát. Mindenki Isten kezében van, s ennélfogva tiszteletet érdemel, akármilyen állapotban leleddzen. Akinek csónakja van, csak a gazdagtól szedjen révpénzt, s ne a szegénytől. Senki ne bántalmazza durván az öreget és a gyengét.

Amenemopénak ez a tanítása hosszú életűvé vált, még jóval későbbi korokban is másolták. Különös utóéletéhez tartozik, hogy még a Biblia egyes részeire is hatással volt, egészen pontosan a Példabeszédek könyvére. A kutatók olykor késhegyre menő vitái nyomán ma már tudjuk, hogy a zsidók sok más egyiptomi szöveg mellett Amenemope munkájának harminc fejezetét is olvasták. Egyiptom ihlette tehát a Biblia egy részét, s nem fordítva. A vi-

déki írnok számos gondolatát belefoglalták az Ószövetségbe. „Többet ér kevés az Úr félelmével mint a nagy kincs nyugtalansággal",[1] mondja a zsidó bölcs, egyiptomi mesterének tanítását visszhangozva.

IRODALOM

GRIFFITH, F. Ll.: „The teaching of Amenophis the Son of Kanakth", *Journal of Egyptian Archaeology*, 12 (1926), 191–231.

GRUMACH, I.: *Untersuchungen zur Lebenslehre des Amenemope*, München, 1972.

VERNUS, P.: *Sagesses de l'Égypte pharaonique*, Párizs, 2001, 299–346.

WASHINGTON, H. C.: *Wealth and Poverty in the Instruction of Amenemope and the Hebrew Proverbs*, Atlanta, 1994.

[1] Péld 15,16.

25. PIANHI

A NAGY DÉLRŐL JÖTT EGYESÍTŐ

A ramszeszi kor Kr. e. 1070 körül ér véget, homályos körülmények között. Ekkortól számítjuk a „harmadik átmeneti időszakot", amelynek során a Két Föld darabokra szakad. Északon a királyok csupán néhány tartomány fölött uralkodnak. Délen Théba a papkirályok fővárosává válik, majd az 1000. év tájékától egy papnő-dinasztiáé, az Isteni Imádóké, akik a hagyományok megőrzésén fáradoznak. Intézményük az „isteni hitveséből" ered, amelyet, mint már láttuk, Ahmesz-Nefertari alakított ki. A Hatsepszut egyik nevét felvett Maatkaré papnő[1] lesz Théba első Isteni Imádója.

Jelentős változás az isteni hitvesekhez képest, hogy Théba uralkodónőinek nevét immár cartouche-ba írják, akár a királyokét. Az Isteni Imádók spirituális és materiális értelemben is uralkodói a gazdag thébai tartománynak, melynek központja Karnak, Amon szentélye. Nem állnak szemben az északi királyokkal, még akkor sem, amikor a líbiaiak kerülnek trónra, átvéve a fáraók szokásait.

Kr. e. 730 körül a helyzet megváltozik. A Delta egyik hercege, Tefnaht vezetésével koalíció szerveződik a Dél meghódítására, ahol az „etióp", azaz núbiai király, Pianhi seregei állomásoznak. A két nagy fáraó, III. Thotmesz és II. Ramszesz példáját követő Pianhi, „az Élő" egy független és virágzó tartomány, Kus földje fölött uralkodott a Nílus negyedik kataraktája mellett. Itt, Gebel Barkal templomában tisztelte Amont, s itt találták meg azt a sztélét, amelyre csodás eposzát feljegyezték.[2]

[1] I. Pszuszennész fáraó (Kr. e. 1040–993) lánya volt. Fából készült szarkofágját aranylemezre vésett képmásával 1875-ben találták meg a deir el-bahari rejtekhelyen.

[2] Ennek egy regényes változatát már elbeszéltük *A fekete fáraó*-ban.

„Pianhi, akárcsak az utána következő etióp királyok", írja N. Grimal, „egyiptomi, és nem kusita királyként lép fel. Azt is mondhatnánk, hogy egyiptomibbnak mutatkozik az egyiptomiaknál." Tefnaht váratlan támadása felbőszítette a fekete fáraót, aki „a Két Föld megbékítőjének" hirdette magát. Parancsot adott tehát seregének, hogy állítsák meg a szövetségesek előrenyomulását, amely már Thébát, Amon legfőbb szentélyét fenyegette.

Pianhi csapatai visszafogták ugyan az ellenség lendületét, ám nem sikerült megfékezniük azt. Az elégedetlen király, aki úgy érezte, isteni küldetéssel van felruházva, uralkodása 21. évében kivonult fővárosából, Napatából, hogy személyesen irányítsa az egyiptomi hadjáratot. Ő, „Atum, a Teremtő élő jelképe" nem engedhette, hogy szentségtelen láb tiporja az istenek által szeretett földet.

Pianhi könnyedén eljutott Thébába, amelyet szerencsére még érintetlenül talált. Ahogy visszafoglaló hadjárata során mindenütt, itt is helyreállította az ünnepek és szertartások rendjét, s gondoskodott róla, hogy a papok és papnők helyesen végezzék feladatukat. Ezáltal megerősítette Maat jelenlétét, a rendet állítva a zűrzavar és a harmóniát a káosz helyébe.

Thébában megülte Opet istennő ősi ünnepét, majd Hermopolisz, Thot városa felé indult, amelyet a szövetségesek egyike, Nemrod fejedelem tartott megszállva. Pianhi beszéde fellelkesítette kimerült katonáit, s isteni erőtől támogatva bevette a várost. Miután áldozatot mutatott be a templomban, sorra látogatta az istállókat, mert aggasztotta a lovak állapota. Ő, aki az isteni tojásból született, ama isten *ká*-jának erejéből cselekedett, aki minden tettét vezérelte.

Ettől a perctől fogva Pianhi szakadatlanul szorítja vissza a szövetségeseket észak felé. Ellenségei akár az élőhalottak. Ha egy kis bölcsesség szorult volna beléjük, bizonyára megadnák magukat, hogy létük kapui örökre be ne záruljanak. Miért nem fogadják el, hogy Pianhi mint Isten képmására teremtett fáraó jött el Egyiptom földjére?

Pianhi egy-egy városhoz érkezve rövid üzenetet intéz hozzájuk: „Nyissátok meg és élni fogtok; zárjátok be és meghaltok." A Két Föld egyesítője nem haladhat el egyetlen bezárt város mellett sem, amely visszautasítja fennhatóságát.

A visszafoglaló hadjárat döntő mozzanata Memphisz ostroma. Egyiptom gazdasági központja jól megerősítve, kihívóan várta a fekete fáraó seregeit. Ám semmi nem törhette meg Pianhi lendületét, aki elfoglalta a kikötőt, és a város a kezébe került. Megtisztulva és egyeduralkodónak elismerve tiszteletét tette Ptah, az építők istene előtt, és a királyi palotában állította fel székét, ahová számos szövetséges jött, hogy megalázkodjon előtte.

Pianhi nagy gondot fordított a hagyományos szertartások elvégzésére, amelyek összekapcsolták őt az istenekkel és az ősökkel. Ré, az isteni fény mossa meg és tisztítja meg az uralkodó arcát a Nun folyójában, eltöltve őt az ősidők erejével. Pianhi tárja fel a héliupoliszi homokdombot, a világ kezdetén elsőként kiemelkedett hegyet, és ökrökkel, tejjel, mirhával és tömjénnel áldoz Rének. És a *benben*, az obeliszkkel jelképezett alapkő templomában szemléli az isteni fényt. Itt üli meg az isten kultuszát, megnyitva a naosz kapuját, előhozva a szobrot, feltárva a reggel és az este bárkáit, majd ismét lepecsételve a szentély kapuit, hogy megőrizze a misztérium titkát.

A fekete fáraó ezeknek az alapvető szertartásoknak az elvégzésével elődei útját követi. Hogy ezen az úton továbbhaladjon, meg kell valósítania a Két Föld egységét, s ezért felhatol egészen a Deltában fekvő Athribiszbe. Itt fogadja számos szövetséges hódolatát, akik lovakat, aranyat, ékszereket, drágaköveket és amuletteket hordanak elébe. Pianhi mindezt a gazdagságot a templomoknak adományozza.

Ekkorra már Tefnaht is megértette, hogy elveszítette a háborút. Követet küld Pianhihoz, hogy életéért könyörögjön. A fáraó bölcs módon elfogadja a megadást, azzal a feltétellel, hogy a legyőzött fejedelem eljön a templomba, megtisztul, és esküvel ígéri, hogy soha többé fel nem lázad.

Egyiptom újra egységes és békés országgá vált, élén Pianhival, az egyeduralkodó fáraóval. Pianhi felállíthatta volna udvarát akár a Delta valamely városában, akár Memphiszben, akár Thébában. Ám döntése meglepő volt: visszatért az Egyiptomtól távol lévő Napatába.

Thébában az Isteni Imádó spirituális leányaként és leendő utódaként fogadta örökbe Pianhi leányát, Amenirdiszt. A fekete fáraó, „Amon kedveltje" pedig hazatért szudáni országába, miután gondoskodott a Hagyomány folytonosságáról, és helyreállította Egyiptom rendjét. Ez a rend nem pusztán a katonai erőn alapult, hanem mindenekelőtt a hagyományos szertartások tiszteletén és végzésén, minthogy Pianhi szemében egyedül ezek biztosíthatták a Két Föld harmóniáját.

Kusba visszatérve Pianhi felékesítette Amon templomát és a többi szentélyt, és elkészíttette piramis formájú örök nyughelyét El Kourrouban. Ő, a győztes nem igyekezett győzelméből politikai vagy anyagi hasznot kovácsolni. Nem szédítette meg a siker, bármilyen ragyogó volt is az, hanem beérte annyival, hogy újra napvilágra hozta az ősi értékeket, a fáraók civilizációjának alapjait.

IRODALOM

GOEDICKE, H.: *Pi(ankh) in Egypt. A Study of the Stela*, Baltimore, 1998.

GRIMAL, N.: *La Stèle triomphale de Pi(ankh)y au musée du Caire JE 48862 et 47086-47089*, Kairó, 1981.

LECLANT, J.: „Pi(anch)i, Peye", *Lexikon der Ägyptologie* IV/7, 1982, 1045–1052 és VII/1, 1989, 69.

26. ANHNESZ-NEFERIBRÉ

ISTENI IMÁDÓ, THÉBA URALKODÓNŐJE ÉS AMON ELSŐ PRÓFÉTÁJA

Kr. e. 594-ben Nagy Nitókrisz „Anya" a „Leány" és Isteni Imádó méltóságára emelte II. Pszammetik fáraó lányát, akinek neve, Anhnesz-Neferibré annyit tesz: „általa él a Fáraó, és tökéletes az égi fény forrása". Második neve, amelyet szintén cartouche-ba írtak, azt jelenti: „Mut kedveltje, a tökéletesség helytartója".

A két nő együtt kormányzott kilenc éven át, Nitókrisz haláláig, amely Apriesz fáraó uralkodásának 4. évében, Kr. e. 585-ben történt. Anhnesz-Neferibré, aki már régóta felkészült feladatára, egyszersmind Amon első prófétája is lett. Ezt a posztot addig hagyományosan férfiak töltötték be. A tizenegyedik Isteni Imádó ezáltal Théba és Karnak egyeduralkodójává, a hagyományok és rítusok legfőbb őrévé vált, miközben a XXVI. dinasztia szaiszi székvárosa Amaszisz király politikája folytán egyre nyitottabbá vált a görög befolyás és a külvilág iránt.

Anhnesz-Neferibrét valósággal fáraó módjára koronázták uralkodóvá. Ahogy a fáraót, őt is megtisztították, és elvégezte a „királyi felemelkedés" rítusát, a nagy misztériumokba való beavatást. Az isteni könyv írnoka és kilenc tiszta pap öltöztették be a funkciójának megfelelő díszruhába, és Amon isten maga koronázta őt a napkorong által bejárt égi kör teljességének monarchájává.

Immár ő uralkodott valamennyi élő fölött. Az Isteni Imádónak, aki dicséretre méltó volt, szerelemmel édes, nagy énekesnő és Amon nemzetségének vezető zenésze, nem volt más hitvese, mint maga az isten, és más gyermeke, mint örökbe fogadott spirituális leánya. Nem tett tisztasági fogadalmat, de ritualizált életet élt Amon szolgálatában, aki áthatotta hitvesét, megosztotta vele erejét,

és Mut istennő földi megtestesülésévé tette őt, a legfőbb Anyáévá, a teremtés folytonosságát fenntartó női elvévé.

Amon és az Isteni Imádó egységét az ábrázolások sokféle módon idézik fel: átölelik egymást, a feleség átfogja isteni hitvesének vállát, megérinti koronáját, vagy Karnak urának térdére ül. Amon szíve örvend, és élettel ajándékozza meg hitvesét.

Az Isteni Imádó nemcsak Mut, hanem Tefnut megtestesülése is, aki nem a nedvesség istennője, mint azt újra meg újra tévesen hangoztatják, hanem az ősi tűzé. Suval, a fénylő levegővel együtt ők alkotják a Kezdetek első párját, akiket gyakran hím és nőstény oroszlán formájában ábrázolnak. Az Isteni Imádó ilyenformán nemcsak „a templom bájos, szép arcú, kecses járású, rózsaillatú uralkodónője", hanem egyszersmind olyan félelmetes hatalom képviselője is, amely fölött teljes uralommal rendelkezik. Valamennyi szertartást, amelyet elvégez, „mintha Tefnut végezné el az első alkalommal". Tefnut, a teremtő tűz pedig a Maathoz kapcsolódik, a harmónia Törvényéhez, amelynek földi záloga az Isteni Imádó.

Az Imádó rangja nem egy királynőé, inkább egy királyé, aki egyeduralkodóként kormányozza gazdag birodalmát. Nevét, mint már említettük, cartouche-ba írják, akárcsak a fáraókét. Címei: „a Két Föld Úrnője" és „a koronák Úrnője". Az Isteni Imádó elvégezheti a legfőbb szertartást, a Maat felajánlását, és újjászületési ünnepséget tarthat. A harcos királyhoz hasonlóan megkötöző varázsigéket mondhat a látható és láthatatlan ellenségek ellen. A szent teret négyszer körbejárva, majd a négy égtáj felé egy-egy nyilat kilőve megszenteli a világ minden dimenzióját.

Az isteni erők előtt a szisztrumot megszólaltatva szétfoszlatja az ártalmas hullámokat, és helyreállítja az isten megnyilvánulásához nélkülözhetetlen harmóniát. Ebből a zenei áldozatból fakad a templomnak az isteni örömtől táplált teljessége.

Az Isteni Imádó e világi javait egy nagy intéző kezeli, akinek hivatalnoki pozíciója különös helyzetről tanúskodik. Miközben „a fáraó által ismert igaz ember, akit a fáraó

becsül" címet viseli, egyszersmind példaszerű hűséggel szolgálja Théba uralkodónőjét. Másfelől a király *ká*-jához hasonlítják, minthogy ő nyújtja az Isteni Imádó számára az Amon megelégedéséhez szükséges energiát. E kettős királyság nem került ugyan nyílt ellentétbe egymással, ám minden bizonnyal hozzájárult a konzervatív Dél és a külső hatások iránt nyitott Észak eltávolodásához.

Az Isteni Imádók, amennyire hatalmukban állt, olyan kápolnák építése révén erősítették meg királyi szerepüket, amelyeket a fáraó mindennemű közreműködése nélkül alapítottak és önmaguknak szenteltek, mégpedig kizárólag a thébai régióban.

Anhnesz-Neferibré Medinet Habouban épített egy kápolnát önnön örök nyughelyéül, míg Karnakban egy ünnepi kaput és három Ozirisz-kápolnát, kettőt közülük a Ptah templomához vezető út mentén. Ozirisz, az élet ura és az örökkévalóság helytartója, „az örökkön újjászülető élet" egyúttal „az élelem ura" is. Anhnesz-Neferibré mindenfajta spirituális és földi táplálékból adományt ajánlott fel neki, és az isten misztériumának részesévé tette őt. A kápolna falán istenségeket, őrző-géniuszokat – krokodilfejű vagy kettős madárfejű embereket – és tüzet okádó kígyókat látunk. Mindannyian a legfőbb titkot vigyázzák, Abüdosz „fétisét", amelyet Ozirisz feltámadásának jelképeként a kis szentély közepén rejtettek el.

Anhnesz-Neferibrének Medinet Habouban, a thébai nyugati parton állt egykori sírkápolnáját sajnos később elpusztították. A két Isteni Imádónő kápolnái[1] azonban máig érintetlenek, és szép meglepetéssel szolgálnak: falaikat hieroglifák oszlopai borítják, amelyekben a *Piramis-szövegek* részleteit ismerhetjük fel! E nagy papnők tehát a Héliupoliszban megfogalmazott legősibb hagyományhoz nyúltak vissza, s a századokon átlépve a megismerés legelső formuláihoz folyamodtak, amelyek lehető-

[1] Ezeket a kápolnákat a dzseméi dombra építették, az ősidők isteneinek pihenőhelyére, akiket bizonyos szertartások során a napvilágra idéztek.

vé tették a fáraók számára, hogy élve induljanak a túlvilág felé, „megölvén a halált".

Anhnesz-Neferibré több mint fél évszázados hosszú uralkodás után fogadta örökbe spirituális leányát, II. Nitókriszt, az utolsó Isteni Imádót. Kr. e. 525-ben ugyanis a perzsa Kambüszész seregei megtámadták Egyiptomot. A görög Halikarnasszoszi Phanésznek, az egyiptomi seregek főparancsnokának árulása folytán a támadók könnyű győzelmet arattak. Észak meghódítása után Délnek vették útjukat, anélkül hogy bárhol ellenállással találkoztak volna.

Kambüszész a hagyomány szerint különösen kegyetlennek bizonyult Thébában. Megölette a papokat és papnőket, számos emlékművet megcsonkított, eltörölte az Isteni Imádók hivatalát, és elégette Anhnesz-Neferibré múmiáját.[1] Míves szarkofágja azonban csodálatos módon megmenekült a pusztulástól. 1832-ben fedezték fel, de a francia kutatókat nem érdekelte. Az angolok viszont méltónak ítélték rá, hogy elszállítsák a British Museumba.[2]

Igazi kő-könyv ez, amely leírja az Isteni Imádó átalakulását fénylő lénnyé, a fáraó mintájára és a piramisok korának tanításai szerint. Ez a csodálatos szöveg, amelyet az egyiptológusok nem sok figyelemre méltatnak, felfedi Anhnesz-Neferibré gondolkodásának nagyságát, amelynek révén méltónak bizonyult példaképeihez, a nagy egyiptomi bölcsekhez.

Hogy az újjászületés folyamatát beteljesítse, az Isteni Imádónak közösségre kellett lépnie az Ég istennőjével, Nuttal. Alámerül a kozmoszban, és Ré szemeként, a fény új forrásaként születik újjá, az ő teremtésének titkában lakozva. Ártó szél nem támad fel ellene, senki nem látja őt, de ő mindent lát.

[1] Manapság egyes történetírók igyekeznek kisebbíteni a pusztítás mértékét.

[2] British Museum, 32. sz. szarkofág.

Az Isteni Imádó által járt minden úton ezernyi lángnyelv lobog. Ő azonban nagy főnixszé, valamennyi istenné, nappallá és éjszakává válva nem retteg tőlük. *Bá*-ja, lélekmadara az égi fény követői között átszeli az egeket. Nut a csillagképek közé emeli őt, és az Isteni Imádó az élő csillagok között él tovább. Arca a sakálé, amely sebesebb a szélnél, trónját mennyei fémből kovácsolták. Az ég kapui megnyílnak előtte, és a Nagy isten befogadja őt a fény városába, ahol örökkön-örökké a világegyetemet bejáró bárkán utazva feltárja az istenségek titkait.

Az Isteni Imádó elérte a teljesség birodalmát, az áldozatok földjét, mert ismerte az isteni fény neveit. Ré legfinomabb olajával felkenve nincs már többé szüksége illatszerekre. Találkozik Ozirisszal, az örökkévalóság helytartójával, az istenek, a csillagok és emberek formálójával, mindazon dolgok teremtőjével, amelyek vannak és amelyek még nincsenek. Az isteni fény leányaként maga is Ozirisszá válik, örökösen újjászületve, s valamennyi istenség megajándékozza őt szeretetével, tiszteletével és teremtőerejével. Ptah, a teremtő szó ura és Nut, az Ég istennője égi bikának és fáraónak ismerik el Anhnesz-Neferibrét.

A szarkofágon fennmaradt csodálatos szövegeknek ez a rövid felidézése jól mutatja Théba spirituális életének gazdagságát röviddel a perzsa invázió előtt, valamint az Óbirodalom idején megfogalmazott titkos hagyomány továbbélését. Ez a nagy erejű hagyomány még sokáig dacolni fog a különféle csapásokkal, idegen megszállókkal és az egyre szélesebb körben terjedő materializmussal.

Az Isteni Imádó, Anhnesz-Neferibré, a spirituális fáraó és Théba uralkodónője két világ határán élt, ám a rítusok által meghatározott élete még az aranykor papnőjéé volt.

GITTON, M. és LECLANT, J.: „Gottesgemahlin", *Lexikon der Ägyptologie* II. 1976, 792–815.

LEAHY, A.: „The Adoption Stela of Ankhnesneferibre at Karnak", *Journal of Egyptian Archaeology* 82 (1996), 145-165.

LECLANT, J.: „Anchnesneferibrê", *Lexikon der Ägyptologie* I. 1973, 264–266.

NAGUIB, S. A.: *Le Clergé féminin d'Amon thébain*, Louvain, 1990.

SANDER-HANSEN, C. E.: *Die religiösen Texten auf dem Sarg der Anchnesneferibrê*, Koppenhága, 1937.

27. PETOZIRISZ

HERMOPOLISZ URA

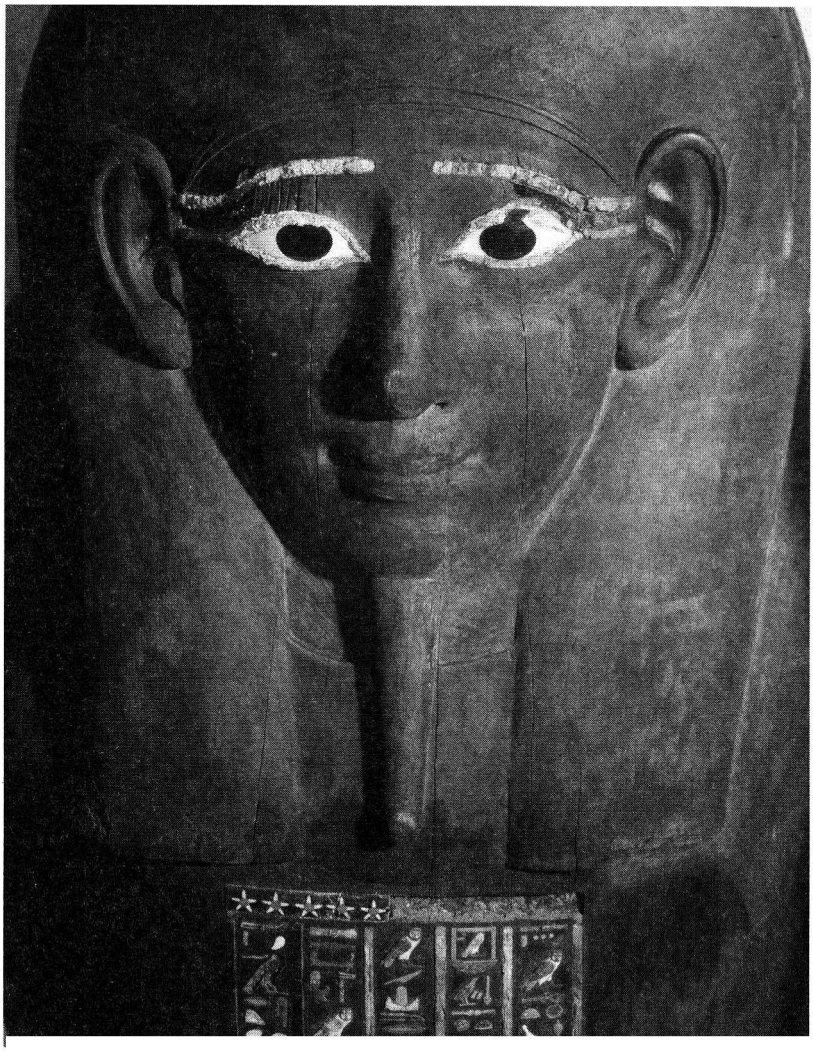
Az első perzsa megszállás Kr. e. 525-től 399-ig tartott. A felszabadító mozgalom, amely ennek véget vetett, az utolsó két valóban egyiptomi dinasztiát segítette trónra, ám 342-ben III. Nektanebész vereséget szenvedett a perzsáktól, akik ismét elözönlötték Egyiptomot, és kemény kézzel érvényesítették hatalmukat. Pénzrendszerük véget vetett a hagyományos cserekereskedelemnek, és a Két Földet katonailag leigázták.

Ugyanakkor bizonyos helyeken, így például Hermopoliszban[1] a papi családok a maguk módján tovább folytatták a harcot a megszállók ellen, és igyekeztek megőrizni a Hagyományt.

Ezen az elpusztított helyen különös emlékmű magasodik, a bölcs Petozirisz sírja, e zűrzavaros kor utolsó tanújáé. Építtetője ezzel állított emléket magának és kortársainak, s azoknak a szellemi értékeknek, amelyeken a fáraók civilizációja alapult.

Petozirisz atyját Szisunak hívták, „aki Su istenhez (a fénylő levegőhöz) tartozik". Ő királyi írnok lévén elnyerte azt a kiváltságot, hogy együtt lakomázhatott II. Nektanebésszel, az utolsó egyiptomi fáraóval, akinek teljes őszinteséggel a szemébe mondhatta az igazságot. Szisu, városa lakóinak pártfogója és tartományának védelmezője Thot főpapja és templomának igazgatója lett. Felesége Thot hitvesének, Nehemet-auinak – „aki kigyomlálja a gonoszt" – papnője volt, s számos gyermekkel ajándékozta meg férjét. Petozirisz, „Ozirisz adománya" a második fiú volt közöttük.

[1] Thot városa, Hemenu, „a *Nyolc* – a teremtő istennyolcasság – székhelye", arab nevén Asmunein.

© Corbis / Gianni Dagli Orti

Szisu az alatta szolgálók által nagyra becsült, kiváló jószágigazgatóként a Maat útját követte, s egyenességét és őszinteségét a fáraó aranygyűrűvel honorálta, és abban az örömben részesült, hogy a király legidősebb fiát, Dzsedthotefanhot nevezte ki Thot új főpapjának.

A perzsa megszállás felbolygatta a tartomány békés életét, ám Petozirisz családja tovább folytathatta Thot isten szolgálatát. A tizennyolc éves korában „tiszta papnak" kinevezett Petozirisz csodálatos nőt vett feleségül, Rempet-Neferetet, „a Jó Évet", aki „bájjal és szerelmi édességgel teljes, ügyes szavú, kellemes társalgó és hasznos tanácsadó. Minden, amit ajka mond, a Maat műveihez hasonlatos. Tökéletes asszony, nagy tiszteletnek örvend városában, mindenki felé kiterjeszti kezét, azt mondja, ami jó, azt ismétli, ami szeretetre méltó, mindenkinek tetszésére van, ajkán rossz szó meg nem fordul, s szeretettel teljes mindenki szemében."[1]

Petozirisz bátyja fiatalon halt meg, s ő lett utána a helyi papság feje, „az Ötök Nagyja, a Nyolcasság támasza, Szehmet papjainak elöljárója", aki megláthatta az istent naoszában, és irányíthatta Hermopolisz templomait.[2]

A második perzsa megszállás még az előzőnél is kegyetlenebb volt. A hódító nem kímélte Hermopoliszt sem, és „a Kard", ahogyan az Egyiptom élén álló perzsa szatrapát nevezték, kíméletlenül öldökölt, kifosztotta a nekropoliszokat és elpusztította a kerteket.

Petozirisz nem menekült el, s a megszállók megtartották őt hivatalában. A jövőtől való szorongás ellenére három leányt neveltek fel. A főpapra nagy gond nehezedett: miként végezze el a szertartásokat, a lehető leginkább megőrizve a szent helyeket, mindenekelőtt Ré birodalmát, a fény bölcsőjét, az ősi tojás őrzőhelyét, ahonnét egykor a teremtő hatalmasságok elősorjáztak. Hiszen nem a meg-

[1] Petozirisz sírjának szövegeit Gustave Lefebvre fordítása nyomán közöljük.

[2] A görög szóhasználat szerint *leszónész* volt, „Thot gondviselője". Erre a tisztségre évenként választották meg.

tisztító szertartások hiányából, a szentségtelenségből származik a baj? Az istenek haragja lesújtott Egyiptomra, és Petozirisz, Thot tanítványa azáltal kísérelte meg mérsékelni a csapást, hogy hűségesen ellátta főpapi feladatait.

Majd váratlan esemény történt. 332-ben Nagy Sándor szétverte a perzsa sereget. Egyiptomban felszabadítóként fogadták, „Ré kedveltjeként, Amon választottjaként", és fáraónak ismerték el őt. Thébában a teológusok megállapították, hogy III. Thotmesz és III. Amenhotep, a XVIII. dinasztia két legjelesebb királyának leszármazottja. Még új naoszt is építettek Sándor nevének, az ősi szimbolika teljes tiszteletben tartásával.

Végre ismét a béke és – legalább bizonyos mértékű – szabadság uralkodott Egyiptomban. A hadsereg természetesen görög kézben volt, de még mielőtt Nagy Sándor eltávozott volna az országból, hogy Keleten folytassa a háborút, egyiptomi tanácsadói rávették őt, hogy bízza rájuk az ország irányítását. A kétnyelvű főméltóságoknak a görög főparancsnokokkal is sikerült bizalmas légkört kialakítaniuk.

Petozirisz Hermopoliszban gyorsan megértette, hogy a helyzet gyökeresen megváltozott, s hogy az új hódító nem akadályozza őt abban, hogy teljes mértékben ellássa Thot főpapjaként viselt hivatalát. Helyreállította az összes szertartást, s megszervezte, hogy az isten szolgálói ismét eleget tegyenek valamennyi feladatuknak a megfelelő időben. Ő maga irányította a hajnali megtisztulás szertartását, ébresztette az isteni hatalmat szentélyében, megismételte Ozirisz feltámadását, majd megtömjénezte és fénybe borította a templomot. Ő szervezte és irányította a számos ünnep felvonulásait, amelyeket végre megülhettek, s ő maga hordozta urának, Thot istennek szobrát.

„Isten lelke egész éjjel lelkemmel volt", jegyzi fel Petozirisz, „és hajnaltól fogva azt tettem, amit szeret... Cselekedeteimért uram, Thot fölébe emelt valamennyi társamnak. Elhalmozott minden jóval, ezüsttel és arannyal, magtáraimban felhalmozott gabonával, földekkel, nyájakkal,

szőlőkkel, mindenfajta gyümölcsöt termő fákkal és bárkákkal a vizeken."

Ez a gazdagság egyfajta helyi király rangjára emelte Petoziriszt, oly mértékben, hogy a fáraó számára fenntartott „Élet, teljesség és szentség"[1] formulát is hozzátehette nevéhez! Hermopolisz ura azonban nem csak saját hasznára halmozta fel mindezeket a javakat. Mindenekelőtt ellátta belőlük városát, s figyelme emellett szüntelenül az istenekre irányult, és szüntelen cselekedett értük.

Egy felvonulás alkalmával megjelent előtte Heket békaistennő, akinek temploma elfeledve, romokban állt. Petozirisz haladéktalanul előkereste az eredeti tervrajzot, melynek alapján helyreállította az épületet. Ezt követően Imhotep nagy hatású szövegétől, *Az első istenek lakóhelyének tervei*-től megihletve Thot templomát is restauráltatta. „Felépíttettem az isteni hitvesek szentélyét a hermopoliszi templomban", pontosítja, „mert elöregedett állapotban találtam". A mérőzsineget kifeszítve Ré új templomának alapját vetette meg egy park közepén, amelyet fallal vett körül, hogy a sokaság ne tiporhassa a szent földet. Ezen a helyen született Ré a világ kezdetén, amikor a föld még az erők óceánjának mélyén hevert. Itt volt valamennyi isten bölcsője, akiknek „léte a kezdetekkel vette kezdetét", itt őrizték az ősi tojást. „Elértem, hogy itt lakozzék Ré, a tűz szigetének gyermek ura", jelenti ki Petozirisz.

Ám valamennyi siker és szerencse ellenére minden más emberhez hasonlóan Petozirisznak is meg kellett érnie szerettei halálát, ami nagy szomorúsággal töltötte el őt. Látta meghalni bátyját, majd idős apját, Szisut, aki számára elvégezte az oziriszi szertartásokat, új szívet adva neki, megnyitva száját és szemét, és igaz szavúvá téve őt; s ezután még megérte legifjabb, tizenkét év körüli fia halálát.

Hogyan másként válaszolhatott volna ezekre a megpróbáltatásokra, mint olyan szép örök nyugvóhely építésével, ahol saját feltámadását összekötötte szeretteiével?

[1] *Anh, udzsa, szeneb,* amelyet gyakran „Élet, egészség, erő" formában fordítanak.

Az istenek jóvoltából Petozirisz sírja máig fennmaradt, miközben Thot nagytemplomát az utolsó kőig elbontották és széthurcolták.

Az iszlám fundamentalisták miatt a vidék nehezen megközelíthető, s csak kevés látogatónak van alkalma fefedezni ezt a meglepő emlékművet, amely kis szentélyre hasonlít. Előtte egy „szarvas" oltár áll, amelynek geometriai mintáiban a teremtés harmóniája ölt testet.

Kívülről nézve az egyiptomi és a görög stílus keveredése kelti a legmeglepőbb benyomást. A lábazatokon a figurák hellenisztikusak, a témák egyiptomiak. A mindennapi élet jeleneteit látjuk, akárcsak az Óbirodalom masztabáin, munkaábrázolásokat, lenaratást, pásztorokat, aranyműveseket, napszámosokat, illatszerkészítőket. Petozirisz birodalmának urát minden egykori szolgálója körülveszi boldog örökkévalóságában. Egy figyelemre méltó felirat tanúskodik róla, milyen nagy tisztelettel viszonyultak a régi egyiptomiak az állatokhoz: „A tápláló ige *(hou)* az ökrökben található, a teremtő intuíció *(szia)* a ragyogó tehénben." Ezek az élőlények, akárcsak az ember, isteni erőket testesítenek meg anélkül, hogy eltorzítanák őket.

A voltaképpeni kápolna hatszor hétméteres alapterületű, s terét kétszer négy pillér tagolja. A falakat hagyományos szövegek borítják, és az ikonográfia a régi idők örök nyugvóhelyeinek szimbolikáját folytatja, békét és összeszedettséget sugározva. Három kőlap fedi a sírkamra folyosójának bejáratát, ahonnét tágas termekbe érkezünk, nyolc méterrel a föld alatt. Itt nyugszik Petozirisz és minden hozzátartozója.

Akárcsak egyes fáraóknak, ennek a bölcsnek is három koporsója volt: egy kőből, kettő fából. Sajnos a kriptát kifosztották, s így a halotti berendezésnek csak töredékei tanúskodnak egykori magas színvonaláról. Az egyik szarkofág tetejét sokszínű hieroglifákkal díszítették, amelyek mindegyikét egy vagy több türkizt, lapis lazulit, jáspist, smaragdot vagy korallt utánzó üvegdarabkával

rakták ki. E csodás mű elkészítéséhez rendkívül pontos munkára volt szükség. A színeknek ez a szimfóniája Petozirisz lelkét táplálta, s utat nyitott számára az istenek királyságába. Thot főpapjának minden testrésze egy-egy isteni hatalmassághoz tartozott: haja Nunhoz, az erők óceánjához, arca Réhez, a teremtő fényhez, szeme Hathorhoz, az égi szeretethez, füle Upuauthoz, a túlvilági utak mesteréhez, ajkai Anubiszhoz, nyaka Íziszhez, karja Oziriszhoz, háta Nuthoz, az Égistennőhöz és így tovább. Petozirisz kozmikus lénnyé vált, és ő is elmondhatta *A napvilágra való feljövetel* 42. fejezetével együtt, amellyel szarkofágjára vésetett: „Nincs egyetlen tagom, amely ne lenne valamely istené, és Thot minden testrészem védelmezője... Az vagyok, aki a lehunyt szent szemben volt, világra jöttem, ragyogtam, visszatértem, és újra látok. Én vagyok az, aki szemét megalkotja."

A „szem" szó az *ir*, „tenni, cselekedni, teremteni" gyökből származik, s a Teremtő mindenekelőtt az, aki lát, és tekintetével megteremti a valóságot. Petoziriszt, aki éles látása folytán emelkedett a bölcs rangjára, holta után is tisztelet övezte, és sírja zarándokhellyé vált. A pronaosz déli falának lábazatán görög rítust látunk, amelynek résztvevői bikát áldoznak a megistenült hérosznak tartott főpap tiszteletére. A felirat pedig azt mondja: „Megidézem Petoziriszt, aki már az istenek között van, mint bölcs, egyesült a bölcsekkel."

A sír bejáratánál Petozirisz szózatot intéz az élőkhöz. Felszólítja őket, hogy mondják ki nevét, majd tegyék hozzá fennhangon: „Kenyér-, bor-, ökör-, lúd- és minden egyéb kedves áldozat legyen e nyugvóhely mestere *ká*jának." E szertartásért cserében a bölcs kieszközli, hogy megtudjuk Isten akaratát, és hogy előrehaladhassunk szellemének megismerésében. Hasznos dolog ugyanis előrehaladni Isten útján, és nagy előnyre tesz szert, aki megteszi ezt az utat. Petozirisz ezt az emlékművet önmagának emelte, s örömben tölti léte minden napját, mert Isten vizein haladni boldogsággal tölti el őt. Ezek az élet vizei, amelyek felé a szív vezérli az embert, és boldo-

gok azok, akiknek szíve szilárdan kitart az isteni úton. Ezek méltók lesznek a tiszteletre, és életük megtelik örvendezéssel.

„Jöjjetek", mondja Petozirisz, „én vezetőtök leszek az élet útján. Kedvező széllel hajóztok, nem fenyeget szerencsétlenség, és biztonságban eljuttok lakóhelyetekre a nemzedékek városában, anélkül hogy szívetek megkeseredne." Az örökkévalóság e városába úgy lehet eljutni, ha az ember jót tesz a földön, szívében minden éjjel Isten lelke lakozik, és reggel azzal a vággyal kel fel, hogy azt tegye, amit Ő szeret. „Ki mint cselekszik, vele is úgy bánnak majd."

Aki a földön rosszat tesz, azt a túlvilágon is büntetéssel sújtják az igazság urai. Hogy ezt elkerülhessük, ki-ki járjon Thot útján, a megismerés istenéén, akinek tudtán kívül semmi sem történik. Ő, a páratlan istenség változatlan a kezdetek óta.

Az igazságossághoz, az igaz szívhez és Maat szolgálatához nélkülözhetetlen, hogy elválasszuk a jót a rossztól, s az igazságot a hamisságtól. Ahhoz pedig, hogy eljussunk a Szép Nyugatra, igaz szívre van szükségünk, amely azt cselekszi, ami helyes. Odaát, ahol majd az ítélet mérlegére helyeznek minket, nem lesz különbség gazdag és szegény között.

Isten útjának követése nem zárja ki a föld gyönyörűségeinek és az élet örömeinek megízlelését. Az egyiptomi szellemiség nem hirdet sem önsanyargatást, sem aszkézist valamely morális dogma vagy fanatikus eszme nevében. Minden a helyes mértéken, a harmónián és Maat tiszteletén múlik. S Maat csak egy feltétellel költözik az ember szívébe: ha elvégzi a szertartásokat és részt vesz az ünnepeken. Ha így tesztek, ígéri Petozirisz, „szeretni fogjátok az életet, és megfeledkeztek a halálról".

Sírjának központi jelenete Íziszt és Nephthüszt ábrázolja, amint feltámasztják a halottat, aki egyszerre Ozirisszá és szkarabeusszá, az újjászületett nap jelképévé változik. Belőle sugárzik az arany, amelyet Ízisz kiáraszt az iste-

nekre. Hiszen maga a sírbolt sem más, mint az Arany Lakóhely, az alkímiai laboratórium, amelyben a holtat holttá tevő, majd élővé alakító legfőbb átváltozás zajlik. Ozirisz az igazi arany, az átváltozott és változhatatlanná lett élet.

A szövegek, amelyek e misztériumot kifejtik, kellőképpen összetettek ahhoz, hogy a kívülálló ne tudja elolvasni őket. Petozirisz tudatában volt, hogy olyan kor következik, amelyben a politikai hatalom egyre inkább elveti majd a Maat törvényét és a régi Egyiptom ősi értékeit. A bölcsnek ezért részben titkos és az előző koroknál jóval nagyobb számú hieroglifával írt írás függönye mögé kell rejtenie gondolatait.

Petozirisz e lenyűgöző örök nyugvóhely megépítésével kívánt tanúskodni a jövőbe vetett hitéről. A görög és az egyiptomi stílus vegyítése a két kultúra összebékítésére tett kísérlet, s kifejezi azt a reményt, hogy az öreg Egyiptom, az alapvető rítusok letéteményese táplálni fogja majd a fiatal Görögországot. Hiszen Püthagorasz és Platón is hosszú időt töltöttek az egyiptomi templomokban, hogy a görög filozófiát a szavakkal való játszadozásból a bölcsesség hordozójává tegyék.

Ez az igyekezet bizonyos mértékben sikeres volt, hiszen mint hamarosan látni fogjuk, Thot tudománya a hellenisztikus világ hermetizmusává vált, amelynek túlnyomórészt egyiptomi tartalma jóval később majd a nyugati középkori művészet egyik fontos forrásává válik.

Petozirisz őseihez méltó igazi bölcs módjára az idegen megszállás és a bizonytalan jövő ellenére is kiállt az alapvető értékek mellett, amelyekre civilizációja épült. Tanítása, akárcsak Imhotepé és Ptahhotepé, túlélte az évszázadokat, és fényes tanúbizonyságként áll előttünk mindmáig.

IRODALOM

DAUMAS, F.: „La scène de résurrection au tombeau de Pétosiris", *Bulletin de l'Institut Français d'Archéologie Orientale* 59 (1960), 63–80.

LEFEBVRE, G.: *Le Tombeau de Petosiris*, I–III. Kairó, 1923–1924.

MENU, B., „Le tombeau de Petosiris. Nouvel examen", *Bulletin de l'Institut Français d'Archéologie Orientale* 94 (1994), 311–327; 95 (1995), 281–295; 96 (1996), 343–357; 98 (1998), 247–262.

NAKATEN, S.: „Petosiris", *Lexikon der Ägyptologie* IV. 1982, 995–998.

SCHMITZ, J.: „Impressionen der Wirklichkeit (Petosiris, Inschrift Nr. 61, 31–41)", *Chronique d'Égypte* LXVII/133, 1992, 41–55.

SUYS, E.: *Vie de Petosiris, grand prêtre de Thot à Hermopolis la Grande*, Brüsszel, 1927.

THÉODORIDÉS, P.: „La condition humaine en Égypte d'après les inscriptions du tombeau de Pétosiris", *Acta Orientalia Belgica* IV. (1991), 83–116.

28. ANHSESONKI

A BEBÖRTÖNZÖTT BÖLCS

A British Museum egy papirusza beszéli el Ré héliupoliszi papjának, Anhsesonkinak drámai történetét. Sajnos nem ismerjük pontosan a kort, amelyben élt, de kétségtelenül a Kr. e. IV. század volt az, valamelyik Ptolemaida uralkodása idején.

Az országot a görögök kormányozták az egyiptomi tisztviselők támogatásával. A Két Föld többé már nem nyeri vissza szabadságát, még ha a fáraó intézménye, legalább formálisan, fenn is marad. A Ptolemaidák, majd az őket követő római császárok nevét még cartouche-ba írják, mintha csak valódi fáraók lennének. Később a cartouche üresen marad, majd az arab hódítás után teljesen el is tűnik.

Anhsesonki az ország északi, nagymértékben hellenizált részén született, ahol azonban az ősi kultuszok még elevenen éltek. Héliupolisz ősi szent városa, ahol a *Piramis-szövegek*-et megfogalmazták, továbbra is ünnepelte Ré teremtőerejét. A cserekereskedelmet a pénzforgalom váltotta fel, a magán- és közerkölcsök meglazultak, a görög materializmus tért hódított és háttérbe szorította az ősi értékeket. Ám a papi testületek megőrizték viszonylagos függetlenségüket, s nagy templomokat építettek, melyeknek falát szövegekkel borították. Ezek az önálló élettel rendelkező hieroglifák alkotta kő-könyvtárak hagyományozták ránk azokat a rítusokat, amelyek a fáraók Egyiptomának elmúltával is közvetítik számunkra az istenek szavait.

Anhsesonki meglátogatta barátját, Harszieszét, aki Memphiszben a királyi orvos irigyelt posztját töltötte be. Beszélgetésük azonban mélyen megdöbbentette őt. Harszieszé elmondta, hogy több udvaronctársával összefog-

tak az uralkodó megbuktatására. Az elhűlt és megzavarodott Anhsesonki visszautasítja a részvételt az összeesküvésben, és barátját is arra biztatja, hogy mondjon le erről az esztelen és bukásra ítélt tervről.

Egyikük sem vette észre, hogy egy szolga kihallgatta beszélgetésüket, s a királyhoz sietett, aki letartóztatta és kivégeztette az összeesküvőket. Anhsesonkit pedig börtönbe vettette, amiért nem értesítette azonnal az uralkodót. Hiába bizonygatta ártatlanságát, s hogy távol áll tőle a lázadás minden formája. A szerencsétlennek be kellett látnia, hogy fogsága minden bizonnyal hosszú időre szól.

Mi egyebet is tehetett volna, mint hogy a régi bölcsek mintájára fiához szóló intelmeket fogalmazzon? Papiruszt kért, de nem adtak neki mást, mint íróvesszőt és agyagcserepeket. Anhsesonki, aki szolgát tarthatott és elégséges ellátást kapott, még így is munkához látott, hogy minden különösebb sorrend nélkül leírja tanácsait, amelyek nemcsak a magas rangúakhoz, de mindenkihez szólnak.

Börtönőre összegyűjtötte a cserepeket, és bemutatta őket a királynak, aki elég érdekesnek ítélte tartalmukat ahhoz, hogy önálló *Intelmek*-kötetben gyűjtesse össze őket. A népszerűvé vált írás napjainkig fennmaradt.

A gyakorlatias szerző jó íráskészséggel és a régiektől ihletett morális érzékkel rendelkezett. Amikor Ré, az isteni fény megharagszik egy országra, írja a bebörtönzött szerző, a király figyelmen kívül hagyja a törvényt, a harmónia, a rítusok, a papság és az igazság eltűnnek, az értékek szétfoszlanak. Az ostobákat a bölcsek fölé helyezik, és rosszul bánnak a néppel. Az ostobák és bolondok egy dologban hasonlítanak egymásra: hogy lehetetlen őket tanítani és nevelni. S ha valaki mégis megpróbálja, azt megvetik és gyűlölik. „Ne tanítsd azt, aki nem akar meghallgatni téged", tanácsolja Anhsesonki. Többet ér utódnak egy néma szobor, mint egy ostoba fiú.

Miként viselkedjünk egy nehéz helyzet vagy történelmi korszak idején? Vizsgáljunk meg alaposan minden problémát, és értsük meg gyökereit. Minden elsietett ítélet

káros. Ostobaság megvetni valakit külseje miatt, ha semmit nem tudunk róla. Az önmérséklet és türelem a nyugodt és igazi megértésre kész szív forrása.

Az embernek, aki méltó e névre, mindenekelőtt szolgálnia kell. De kit? Elsősorban Istent, mert Ő védelmezi őt; azután, ha valamely misztérium beavatottja, testvéreit és a misztérium élén álló bölcset; végül apját és anyját. Anhsesonki realista módon azt tanácsolja: „Szolgáld azt, aki szolgál téged."

Azt állítani, hogy valaki mindent tud, az ostobaság tetőfoka. Az ember kötelessége, hogy keresse a bölcsességet, s hogy maga is igyekezzék bölccsé válni. A bölcs valódi gazdagsága a szó. Ám ha egy bölcstől tanácsot kérünk, nem szabad a nagy dolgokról megfeledkezve apróságokról faggatni őt. De még ennél is szánalmasabb az, aki egy ostoba véleményét kéri ki fontos dologban, amikor egy bölcs is kéznél van. S ha leányod van, tudd, hogy többet ér számára egy bölcs és körültekintő férj, mint egy gazdag ostoba.

Anhsesonki azt tanácsolja, hogy beszédünk ne legyen soha elsietett, mert azzal megsérthetünk másokat. Mondjuk mindig mindenkinek az igazságot, és beszédünk ne legyen soha kétféle.

A bölcsek tanítása nélkül zűrzavaros az élet. A tanítás elnyeréséhez azonban érettség kell, a lustaság és elkényeztetettség kerülése, különösen a fiatal embernél, akiből máskülönben elpuhult és állhatatlan felnőtt válik.

„Ne hajíts lándzsát, ha nem vagy biztos a pályájában és hatásában", mondja Anhsesonki, s konkrét példát is hoz: ha nem vagyunk biztosak a sikerben, ne kezdjünk pert olyasvalaki ellen, aki erősebbb eszközökkel rendelkezik nálunk.

A bölcs elítéli a lopást, a mohóságot, a kapzsiságot. Súlyos bűn megkívánni más tulajdonát, s tervet szőni kirablására. A magunk javait magunknak kell megszereznünk. És többet ér tulajdon kunyhónkban lakni, mint mások tágas palotájában.

A birtoklás haszontalan, ha nem szolgálja sem Isten, sem az emberek javát. A vagyon elfogyhat, s a valódi gazdagság csak Isten szolgálatában áll.

„Ne fogj semmilyen ügybe", tanácsolja Anhsesonki, „ha nem vagy képes jól végbevinni azt, s ne foglalkozz idegen ügyek sokaságával, elhanyagolván a magadét." Aki rosszul bánik szamarával, s megrakja téglával, azaz túlságosan nagy teherrel, az végül megöli őt. Annyit vegyünk magunkra, amennyit el tudunk hordozni, ne többet.

A bölcs nem vesz olyan feleséget, akinek volt férje még életben van, hiszen az szükségszerűen ellenségévé lesz. Nem beszél lenézéssel a szeretett nőről, s nem zengi annak dicséretét, akit lenéz.

Anhsesonki ezekkel a gondolatokkal tette elviselhetővé fogságát. S a király, aki gyönyörűséget talált olvasásukban, minden bizonnyal szabadsággal jutalmazta őt.

IRODALOM

GLANVILLE, S. R. K.: *The Instructions of Onchsheshonqy*, London, 1955.

LÉVÊQUE, J.: *Sagesses de l'Égypte ancienne*, Párizs, é. n. 71–92.

LICHTHEIM, M.: *Ancient Egyptian Literature*, III. Berkeley, 1980, 159–184.

THISSEN, H. J.: *Die Lehre des Anchscheschonqi (P. BM 10508)*, Bonn, 1984.

AZ ÓKORI EGYIPTOM BÖLCSEI

BEFEJEZÉS

A BÖLCS ÚTJA: IMHOTEPTŐL HERMÉSZ TRISZMEGISZTOSZIG

Noha idegenek zsarnoki uralma alatt állott, a görög–római Egyiptom mégis olyan csodálatos templomokat emelt, mint Edfu, Dendera, Kom Ombo vagy Eszna. Ezek a szent új kifejezései voltak az ősi helyeken. A papi testületek igyekeztek távol tartani magukat a politikai és hatalmi játékokban való részvételtől, és elég ügyesek voltak, hogy rávegyék a hódítókat: engedélyezzék, hogy továbbra is megülhessék ünnepeiket és elvégezhessék szertartásaikat, az ország békéjének zálogát.

Egyiptom utolsó bölcseit csupán egyetlen kérdés foglalkoztatta: miként adják tovább a beavatási hagyományt és az ősök gondolkodását? A válasz egyértelmű volt: úgy, hogy a szertartások ábrázolásaival és élő jelképekkel borítják a templomok falát.

E stratégia középpontjában Thot isten állt, az írnokok pártfogója és a szent nyelv mestere. Ré, az isteni fény titkára lévén ismerte az isten titkait. A csillagok kormányzójaként ő szabályozta az időt, az évek, évszakok, hónapok és napok egymásutánját. A bölcsesség, a megismerés és a szent tudományok uraként „háromszorosan nagy" volt, sőt „háromszorosan igen nagy", egyszerre lévén nagy király, nagy bölcs és nagy főpap. A görögök Herméssze azonosították, s azt az ősi bölcsességet testesítette meg számukra, amely nélkül a létnek nem lenne értelme, s az emberi társadalom fenntarthatatlanná válna.

Thot könyvet is írt mindazoknak, akik gyönyörűségüket lelték a megismerésben és a felfedezés vágya hajtotta őket. Kevesen vannak csupán, akik arra törekszenek, hogy felfogják az istenek üzenetét és a világegyetem misztériumát. Thot-Hermész a valódi keresők előtt feltárta tanítását, további erőfeszítésekre sarkallva őket.

Egyiptom új fővárosa, Alexandria olyan kulturális központ volt, ahol sokféle tudás találkozott egymással. Az ősi egyiptomi bölcsességnek sikerült valamennyit átadnia tudásából a fiatal görög filozófia számára, amelyről Thot úgy nyilatkozott: „szavak zsibongása és végeérhetetlen fecsegés, amely csupán érzelemnyilvánításra szolgál".[1] A fénnyel és spirituális erővel teli hieroglifák magukban foglalták minden dolog lényegét. A bölcsek megkísérelték görög nyelven is átadni ezek üzenetét a *Hermeticá*-n, a szertartásokon, az istenekhez intézett és az istenek természetét feltáró himnuszokon, a szent királyság dicséretén, a filozófiai, alkimista, mágikus és asztrológiai traktátusokon keresztül, amelyeknek ismeretét Hermész-Thot egy tanítványának, Aszklépiosznak, azaz Imhotepnek adta át.

Mestert és tanítványát eggyé forrasztotta a lényeg tudása, s így a háromszorosan nagy Hermész lett végső megtestesülése Imhotepnek, az ősi Egyiptom első és egyedülálló építőmesterének, aki több mint háromezer éven át meghatározta utódai templomainak terveit.

„Egyiptom az ég mása, avagy jobban mondva az a hely, ahol e földön megjelennek és kivetülnek mindazok a dolgok, amelyek az égi erőket kormányozzák és mozgatják. S az igazat megvallva a mi földünk az egész világ temploma."[2]

Egyiptomban, „az egyetlen földön, ahol az istenek lakoznak" fogalmazták meg a legragyogóbb bölcsességet. Püthagorasz, Platón, sőt Mózes is megkapták a Thot-Hermész tudományaiba való beavatottak tudását. „A kezdet műve volt, hogy minden dolog megjelenjen, de ő maga nem jelent meg; ő szülte őket, de őt magát nem szülték. Az erők olyanok, mint Isten sugarai." A mágikus erő[3] szétárad a világegyetemben, s általa kering az élet.

[1] P. Festugière, a hermetizmus specialistája már régóta csökönyösen fáradozik annak bizonyításán, hogy a hermetikus írások minden egyiptomi gyökeret nélkülöznek. Manapság azonban már kimutatták ennek ellenkezőjét.

[2] *Aszklépiosz*, 24.

[3] Az ókori egyiptomiak *heká*-ja.

Mi más lenne a megismerés, ha nem ama minden dolgot és az egész világot elrendező isteni terv intuitív felfogása, amely túlságosan nagy ahhoz, hogy elemezhessük és darabokra bonthassuk? A piramis tökéletes illusztrációja ennek a tervnek. A tetraéder az élet megnyilvánulásához szükséges egységet jelképezi, a mű csúcsán pedig az Ige trónol.

Thot-Hermész két évezreddel az ezzel kapcsolatos behatható kutatások előtt már kijelentette: „Az idő egyszerre születik folytonosnak és széttagoltnak, miközben e kettő egy és ugyanaz." Ha – mint reméljük – ki-ki elfogadja, hogy „a lélek bűne a tudatlanság", úgy a humanisták megütődve vehetik tudomásul, hogy „a születés eredménye nem az élet, hanem az öntudat". Természetesen fizikai születésekor minden ember megkapja a megismerés képességét, ám ezt a lehetőséget kinek-kinek a maga életformája szerint kell megvalósítania. Nincs rosszabb utópia, mint az egalitarizmus, amely annyira ellentétes az élet törvényével, hogy szükségszerűen káros az egyén és a társadalom számára is.

A Thot tudománya által ihletett hermetikus szövegek szerint a valódi születésre a misztériumokba való beavatással kerül sor. „Képzeld el, hogy egyszerre vagy jelen mindenütt", javasolja Thot-Hermész, „a földön, a tengerben, az égen, hogy még nem születtél meg, hogy az anyaméhben vagy, hogy egyszerre vagy serdülő és öreg, hogy meghaltál és túl vagy a halálon. Ha gondolatban egyszerre átölelsz minden dolgot, helyet, időt, szubsztanciát, minőséget és mennyiséget, akkor megértheted Istent."[1]

Lehetetlen volna a jelen műben a hermetizmus minden olyan vonását felidézni, amely folytonosságot mutat az ókori Egyiptom szellemisége és a nyugati ezoterikus gondolkodás között. A székesegyházak építői jól ismerték a hermetikus írásokat, és felhasználták őket, mind az

[1] Hermész egyik tanítványa, Ptolemaiosz mondta: „Tudom, hogy halandónak születtem, egyetlen napra teremtettem. Ám ha lelkemben a csillagok forgó spirálját szemlélem, lábaim immár elválnak a földtől, Zeusszal ünneplek, eltelek ambróziával, az istenekéhez hasonló lakomában van részem."

épületeken, mind a szobrokon.[1] A sienai dóm 1488-ból származó padlózatának közepén, a hajó bejáratánál szakállas öregembert látunk, fején püspöksüveggel, hosszú ruhában és köpenyben. A felirat feltárja kilétét: Hermész Triszmegisztosz az. A XVI–XVIII. század folyamán az alkimisták nem feledkeztek meg róla, hiszen a szabadkőművesség, legalábbis beavató szertartásaiban megőrizte üzenete egy részét. És 1822-ben Jean-François Champollion a hieroglifák kulcsának felfedezésével felnyitotta Thot nagy könyvét.

Thot-Hermész látnok és próféta volt. Megjósolta azt a kort is, amikor Isten majd elhagyja Egyiptomot és visszatér az égbe. S ami még rosszabb, „a föld, amely szentségre és jámborságra tanította az embereket, a legszörnyűbb kegyetlenség példájával jár elöl". A bölcset bolondnak tekintik majd, a bolondot bölcsnek, s a legutolsó gonosztevőt tartják a legjobb embernek. Az emberiség mindennapjait háborúk, erőszak, fosztogatás és hazugság tölti ki. Az emberek megvetik a világegyetemnek, a Nagy Építész művének harmóniáját, és többre tartják a sötétséget, mint a fényt. A bölcs még az ökológiai katasztrófát is megjósolja: „A föld elveszti egyensúlyát, a tenger nem lesz többé hajózható, az égen nem ragyognak a csillagok, minden isteni hang elnémul: a föld gyümölcsei elrothadnak, a föld nem lesz termékeny többé, s még a levegőre is súlyos bénaság nehezedik." Özönvíz, pusztító tüzek és járványok tizedelik majd a reményvesztett emberiséget.

Ám Thot-Hermész jelenlegi világunk minden komor kilátását meghazudtolva úgy véli, hogy az istenek visszatérnek majd, és letelepszenek Egyiptom legszélén, a lenyugvó nap irányában. Oda özönlik hozzájuk mindaz, akit a különféle csapások megkíméltek.

De hol találnak menedéket az istenek ezen a földön addig is, amíg ez a csodás pillanat el nem jön? A bölcs

[1] Lásd C. Jacq: *Le Message des constructeurs de cathédrales*, 1. fejezet. [A fordító megjegyzése: A nevek és évszámok helyenként eltérnek a Kákosy László műveiben megadott királylistáktól.]

válasza világos: Memphisz nekropoliszában, egészen pontosan Imhotep sírjában.

Abban a sírban, amelynek helyét máig nem találták meg.

IRODALOM

BOYLAN, P.: *Thoth, the Hermes of Egypt: a Study of some aspects of theological thought in Ancien Egypt*, London, 1922.

DERCHAIN-URTEL, M.-T.: *Thot à travers ses épithètes dans les scènes d'offrande des temples d'époque gréco-romaine*, Brüsszel, 1981.

FEWDEN, G.: *Hermès l'Égyptien*, Párizs, 2000.

Hermès Trismégiste, I–IV. Párizs, 1954–1960.

JASNOW, R. és ZAUZICH, K.-T.: *The Ancient Egyptian Book of Thoth*, I–II. Wiesbaden, 2005.

MAHÉ, J.-P.: „Hermétisme", in *Dictionnaire critique de l'ésotérisme*, Párizs, 1998, 602–610.

QUAGEBEUR, J.: „Thot-Hermès, le dieu le plus grand!" *Hommages à François Daumas*, Montpellier, 1986.

REITZENSTEIN, R.: *Poimandres: Studien zur griechischägyptischen und frühchristlichen Literatur*, Lipcse, 1904.

AZ ÓKORI EGYIPTOM BÖLCSEI

ÁLTALÁNOS BIBLIOGRÁFIA

Bonhême, M.-A. és Forgeau, A.: *Pharaon, les secrets du pouvoir*, Párizs, 1988.

Daumas, F.: *La Civilisation de l'Égypte pharaonique*, Párizs, 1965.

Eggebrecht, A. et al.: *L'Égypte ancienne*, Párizs, 1986.

Frankfort H.: *La Royauté et les dieux*, Párizs, 1951.

Goyon, J.-C.: *De l'Afrique à l'Orient. L'Égypte des pharaons et son rôle historique (1800–330 avant notre ère)*, Párizs, 2005.

Grimal, N.: *Histoire de l'Égypte ancienne*, Párizs, 1988.

Husson, G., és Valbelle, D.: *L'État et les institutions en Égypte, des premiers pharaons aux empereurs romains*, Párizs, 1992.

Jacq, C.: *L'Égypte des grands pharaons. L'histoire et la légende.* Párizs, 1981.

Kemp, B. J.: *Ancient Egypt. Anatomy of a Civilisation*, London és New York, 1989.

Leclant, J. et al: *Le Monde égyptien. Les pharaons*, I–III. Párizs, 1978–1980.

Legras, B.: *L'Égypte grecque et romaine*, Párizs, 2004.

Schulz, R. és Seidel, M. (szerk.):, *L'Égypte, sur les traces de la civilization pharaonique*, Köln, é. n.

Vercouter, J.: *L'Égypte et la Vallée du Nil*, I.: *Des origins à la fin de l'Ancien Empire*, Párizs, 1992.

Vandersleyen, C.: *L'Égypte et la Vallée du Nil*, II.: *De la fin de l'Ancien Empire à la fin du Nouvel Empire*, Párizs, 1995.

Európa Könyvkiadó
Budapest, 2009

DINASZTIÁK ÉS FÁRAÓK[1]

Az egyesítés előtti idők
Kr. e. 3300-tól 3150-ig
(a kronológia és a királyok nevei hipotetikusak)

„Skorpió" (Szerek)
Ra (vagy Iri)
Zehen (vagy Ka)
Narmer

Archaikus kor

I–II. dinasztia, 3150–2690 k.
(az évszámok hipotetikusak)

Ménész (3150–3125)
Aha (3125–3100)
Atoti (?)
Dzser (3100–3055)
Uadzset (3055–3050)
Den (3050–2995)
Adzsib (2995–?)
Szemerhet (?–2950)
Ka (2960–2926)

[1] C. Jacq: Initiation à l'Égypte ancienne, La Maison de la Vie, 2001 nyomán.

II. dinasztia (2925–2700)

Hotepszehemui (2925–?)
Nebre
Ninutjer
Uneg
Szehemib
Peribszen
Szenedzs
Neferkaré
Neferkaszokar
Hudzsefa
Haszehemui (2700 k.–?)

Óbirodalom

III–VI. dinasztia, 2690–2181
(az évszámok hipotetikusak)

III. dinasztia (2690–2613)

Nebka-Szanaht (vagy Nebka, Szanaht) (2690–2670)
Dzsószer (2670–2650)
Szehemhet (2650–2643)
Szedzsesz (Haba?) (2643–2637)
Neferkaré
Huni (2637–2613)

IV. dinasztia (2613–2498)

Sznofru (2613–2589)
Kheopsz (Hufu) (2589–2566)
Dzsedefré/Rédzsedef (2566–2558)
Khephren (Hafré) (2558–2532)
Baka (?)
Mükerinosz (Menkauré) (2532–2504)
Sepszeszkaf (2504–2500)

V. dinasztia (2500–2345)

Uszerkaf (2500–2491)
Szahuré (2491–2477)
Noferirkaré (2477–2467)
Sepszeszkaré (?)
Noferefré (2460–2453)
Neuszerré (2453–2422)
Menkauhór (2422–2414)
Dzsedkaré-Iszeszi (2414–2375)
Unisz (Unasz) (2375–2345)

VI. dinasztia (2345–2181)

Teti (2345–2333)
Uszerkaré (?)
I. Pepi (2332–2283)
I. Merenré (2283–2278)
II. Pepi (2278–2184)
II. Merenré (2184?)
Nitókrisz (Menkaré) (2184–2181)

Első átmeneti kor

VII. dinasztia – XI. dinasztia első fele

A különböző szerzők véleménye e kor hosszát illetően száz és százkilencven év között mozog. Nehéz pontos határvonalat húzni e zűrzavaros korszak és a Középbirodalom voltaképpeni kezdete között. Általában úgy tartják, hogy a XI. dinasztia első fele, amikor az uralkodók hatalma csupán Thébára terjedt ki, még az Első átmeneti korhoz tartozik, s hogy a Középbirodalom csak a dinasztia második felétől kezdődik, amikor Mentuhotep egyesíti a Két Földet.

VII. dinasztia

Számos fáraó ismeretlen, uralkodásuk időpontját lehetetlen meghatározni.

VIII. dinasztia

Körülbelül huszonöt fáraó, akiknek sorrendje és uralkodásuk időpontja bizonytalan.

IX. és X. (hérakleopoliszi) dinasztia

Körülbelül tizennyolc fáraó; ugyanaz érvényes rájuk, mint az előző dinasztia uralkodóira. Két királyt kell név szerint is megemlítenünk, Hetit (2160 k.) és Merikarét (2070 k.)

XI. dinasztia

I. Mentuhotep (2133–?)
I. Antef
II. Antef (2188–2069)
III. Antef (2069–2060)

Középbirodalom

XI. és XII. dinasztia
(bizonytalan évszámokkal)

XI. dinasztia (2. fele)

II. Mentuhotep (2060–2010)
III. Mentuhotep (2009–1997)
IV. Mentuhotep (1997–1991)
(és egyéb fáraók, egyelőre vitatott sorrendben)

XII. dinasztia (1991–1785 k.)

I. Amenemhat (1991–1962)
I. Szeszósztrisz (1962–1928)
II. Amenemhat (1928–1895)
II. Szeszósztrisz (1895–1878)
III. Szeszósztrisz (1878–1842)
III. Amenemhat (1842–1797)
IV. Amenemhat (1797–1790)
Szobeknoferu (1790–1785)

Második átmeneti kor

XIII–XVII. dinasztia

A hükszósz hódítás kora északon, míg délen tovább uralkodnak az egyiptomi királyok. Ez a zűrzavaros és rosszul ismert kor 1785-től 1570-ig tart.

A XIII. dinasztia több mint hatvan fáraót foglalt magában, köztük Szobekhotepet és utódait; a XIV. több mint hetvenet (bár egyes nevek valószínűleg fiktívek); a XV. hat hükszósz királyt, míg a XVI. vazallusaikat.

Vernus és Yoyotte szerint a XVII. dinasztia 1650 táján követte a XIII.-at, és Felső-Egyiptom fölött uralkodott, míg az ország többi része a hükszószok kezén volt. A XVII. dinasztia Kamosze uralkodásával kezdődik. Ő indította meg azt a felszabadítási harcot, amelyet a XVIII. dinasztia első fáraója, Ahmószisz visz győzelemre 1570-ben.

E. Hornung szerint a List és Felső-Egyiptom fölött uralkodó XIII. dinasztia és a Deltában székelő XIV. dinasztia még a Középbirodalom korához tartoztak. Ezt a megoldást azért nem fogadjuk el itt, mert az ilyen szakadások és zűrzavaros idők már az „átmeneti" korok jellemzői, amelyeket egyszerre okoznak belső feszültségek és külső támadások.

Újbirodalom

XVIII–XX. dinasztia
(vitatott évszámokkal)

XVIII. dinasztia (1570–1293)

Ahmószisz (Jahmesz, Ahmesz) (1570–1546)
I. Amenhotep (1551–1524)
I. Thotmesz (1524–1528)
II. Thotmesz (1518–1504)
Hatsepszut (1498–1483)
III. Thotmesz (1504–1450)
II. Amenhotep (1453–1419)
IV. Thotmesz (1419–1386)
III. Amenhotep (1386–1349)
IV. Amenhotep/Ekhnaton (1350–1334)
Szemenhkaré (1336–1334)
Tutanhamon (1334–1325)
Eje (Az) (1325–1321)
Horemheb (1321–1293)

XIX. dinasztia (1293–1188)

I. Ramszesz (1293–1291)
I. Széthi (1291–1278)
II. Ramszesz (1279–1212)
Merneptah (1212–1202)
II. Széthi (1202–1196)
Amenmessze (1202–1199)
Sziptah (1196–1188)
Tauszert (1196–1188)

XX. dinasztia (1188–1069)

Széthnaht (1188–1186)
III. Ramszesz (1186–1154)
IV. Ramszesz (1154–1148)

V. Ramszesz (1148–1144)
VI. Ramszesz (1144–1136)
VII. Ramszesz (1136–1128)
VIII. Ramszesz (1128–1125)
IX. Ramszesz (1125–1107)
X. Ramszesz (1107–1098)
XI. Ramszesz (1098–1069)

XI. Ramszesz uralkodásának tizenkilencedik évében (1080-ban vagy 1079-ben) hirdette meg „a születés megújulását" Herihor thébai főpap, aki thébai fáraóvá lett (1080–1072). Őt követte délen Pianh (1072–1070), míg XI. Ramszesz tovább uralkodott északon.

Harmadik átmeneti időszak

XXI–XXV. dinasztia
(évszámok bizonytalanok)

XXI. dinasztia (1069–945)

Szmendész (1069–1043)
Amenemneszut (1043–1039)
I. Pszuszennész (1040–993)
Oszorkhór (984–978)
Sziamon (978–959)
II. Pszuszennész (959–945)
I. Pinedzsem (1054–1032) király, korábban thébai főpap

XXII. („líbiai") dinasztia (945–730)

I. Sesonk (945–924)
I. Oszorkon (924–889)
II. Sesonk (890–889)
I. Takelóth (889–874)
II. Oszorkon (874–850)
Harsziészisz (870–860) társuralkodó, korábban thébai főpap

II. Takelóth (850–825)
III. Sesonk (825–773)
Pamai (773–767)
V. Sesonk (767–730)

XXIII. („líbiai") dinasztia (818–715)

Alsó- és Felső-Egyiptom a fáraók más-más leszármazási vonalát ismeri el. A kronológia pontatlan és vitatott, s az egyes királyok uralkodásának hossza sem állapítható meg teljes bizonyossággal.

I. Petubasztisz (818–793)
I. Juput
III. Oszorkon (787–757)
III. Takelóth (764–757)
Rudamon (757–754)
II. Juput
Pefdzseuauibaszt (740–725)
Dzseutiemhat
Nemalot
Padinemti
IV. Oszorkon (730–715) (?)

XXIV. dinasztia (730–715) (a Deltában)

Tefnaht (730–720)
Bokkhórisz (Bakenrenef Uahkaré) (720–715)

XXV. („etióp") dinasztia (750–656)

Kahta (750–747) (Théba ura?)
Pianhi (747–715)
(715-ben Pianhi meghódítja egész Egyiptomot)
Sabaka (715–702)
Sabataka (702–690)
Taharka (690–664)
Tanutamon (664–656)

és a Delta kis urai:

Gemnef-Honsz-Bak (Tanisz)
II. Petubasztisz (Tanisz)
Penamon (Nyugati Delta)
Nesepszsosz (Szaisz)

Hanyatlás kora

XXVI. dinasztia Nagy Sándor hódítása idején
(megbízható időpontokkal)

XXVI. („szaiszi") dinasztia (672–525)

I. Nekó (672-664)
I. Pszammetik (664–610)
II. Nekó (610–595)
II. Pszammetik (595–589)
Apriész (589–570)
Amaszisz (570–526)
III. Pszammetik (526–525)

XXVII. dinasztia, az első perzsa hódítás kora

II. Kambüszész (525–522)
I. Dareiosz (522–486)
I. Xerxész (485–465)
I. Artaxerxész (465–424)
II. Dareiosz (424–405)

XXVIII. dinasztia

Amürtaiosz (404–399)

XXIX. dinasztia (399–380)

I. Nepheritész (399–393)
Pszammuthisz (393)
Hakórisz (393–380)
II. Nepheritész (380)

XXX. dinasztia

I. Nektanebész (380–362)
Teósz (362–360)
II. Nektanebész (360–342)

342–333: második perzsa hódítás kora
(olykor XXXI. dinasztiának is nevezik)
333–30: a Ptolemaioszok uralma
Kr. e. 30–Kr. u. 395: Egyiptom római provincia
639 arab hódítás

NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ

(A HIVATKOZÁSOK SZÁMA A FEJEZETEKRE UTAL)

A

Abu Szimbel: 22
Abüdosz: 12, 21
Ah: 16, 21
Ah-menu: 16
Ahmesz-Nefertari: 14
Alkímia: 11, 14, 15, 16, 21, 22, 27
Amarna: 19
Amduat: 16
III. Amenemhat: 3, 13
Amenemope: 24
Amenhotep, Hapu fia: 17
Amon: 15, 26
Anhnesz-Neferibré: 26
Anhsesonki: 28
Ani: 18
Ápisz: 23
Arany: 15, 27
Arany Lakóhely: 23
Aranyvár: 16
Aton: 19
A Völgy Szép Ünnepe: 11, 15

B

Beavatás: Befejezés
Bihamu: 13
Botanikus kert: 16
Bölcsesség: Bevezető, 28

C

Csönd: 5, 18, 24

D

Dahsur: 2, 12, 13
Deir el-Bahari: 11, 15, 16, 17
Dzsedefhór: 3
Dzsedi: 3

E

Edfu: 7
Edfui Iszi: 7
Edfui Kar: 7
Ehnaton: 19
Elephantine: 8
Élet: 6, Befejezés
Élők könyve: 3, 23, 27

F

Fa: 24
Fajjúm: 13
Fáraó: Bevezető, 10, 12, 13, 15
Fekete: 14
Fény: 6

G

Gazdagság: 24, 28
Gebel Barkal: 16, 25
Gebelein: 11.
Gurna: 21

H

Haemuaszet: 23
Halál: 6
Hathor: 4, 11, 22
Hatsepszut: 15
Hawara: 13
Heka-Ib: 8
Héliupolisz: 25
Hermész: 17, Befejezés
Hermetizmus: Befejezés
Hermopolisz: 27
Heti: 10
Hitves: 18
Horemheb: 20
Horemheb rendelete: 20
Hükszósz: 14
Hüposztil csarnok (Karnak) 21

I

Igaz szavú: 6
Igazság: 5, 20, 24
Imhotep: 1, 17, 27, Befejezés
Ipuwer: 9
Isteni hitves: 24
Isteni Imádók: 25, 26

K

Ka: 21, 23
Kagemni: 2
Kapzsiság: 5, 24
Karnak: 15, 16, 20, 21, 26
Kheopsz: 3
Királyi gyermek: 22
Királyi pár: 17
Királynő-koronázás: 22
Királynők Völgye: 22
Királyok Völgye: 16, 20, 21
Királyság: 10
Kozmikus lény: 27
Közegészségügy: 16
Krokodil: 24
Kus: 25

L

Labirintus: 13
Lótusz: 4
Luxor: 17

M

Maat: Bevezető, 20, 27
Medamud: 12
Medinet Habou: 26
Medinet Maadi: 13
Megismerés: Befejezés
Meidum: 2
Mennyei tehén könyve: 21
II. Mentuhotep: 2, 11
Mereszanh: 4
Merikaré: 10

N

Nagy piramis: 3
Nagy Sándor: 27
Napbárka: 16
Napi szertartás: 21
Nefertari: 22
Neferti: 2
Nefertiti: 19
II. Nektanebész: 27
Núbia: 12

O

Obeliszkek: 15
Osireion: 21
Ozirisz: 12, 26
Ozirisz és Ré: 16, 22

Ö

Ősi tojás: 27
Ősök: 16, 21

P

Pahet: 15
Papi beavatás: 16
Papirusz-rázás: 4
II. Pepi: 8
Perzsák: 26, 27
Petozirisz: 27
Pianhi: 25
Piramis-szövegek: 6, 26
Próféciák: 9
Ptahhotep: 5
Punt: 15

R

Ra szeme: 24
Radiesztézia: 21
II. Ramszesz: 22
Ré: 27
Ré és Ozirisz: 16, 22,
Rehmiré: 16
Rempet-Neferet: 27
Rossz: 9

S

Serapeum: 23
Szakkara: 1, 23
Szed-ünnepség: 23
Szeila: 2
Szenenmut: 15
Szenet: 22
III. Szeszósztrisz: 3, 12
Széth: 21
I. Széthi: 21
Szetna Hamuesz: 23
Sznofru: 2
Szó: 24
Szobek: 13
Szózat az élőkhöz: 27
Szpeosz Artemidosz: 15

T

Tefnaht: 25
Tefnut: 26
Teti: 7
Théba: 15, 26
Thot: 27, Befejezés
Thot könyve: 23, Befejezés
III. Thotmesz: 15, 16
Tisztelet: 18, 24
Tutenhamon: 20

U

Unisz: 6, 23
Utazás a túlvilágra: 16

V

Véka: 24
Vezír: 7
Vörös kápolna: 15

TARTALOM

Bevezető. Az ókori Egyiptom másfajta története / 9
1. Imhotep. Felügyelő, írnok, mágus és gyógyító / 13
2. Sznofru. A jótevő építő / 21
3. Dzsedefhór. Kheopsz fia,
az ősi szövegek felfedezője és írnok / 27
4. Mereszanh. Királynő, szertartásmester, beavatott / 31
5. Ptahhotep. Vezír, bölcs és népszerű szerző / 34
6. Unisz. A beszélő piramis alkotója / 39
7. Az edfui Iszi. Egy vidéki bölcs / 43
8. Heka-ib. Az elephantinéi bölcs / 46
9. Ipuwer. A próféta / 49
10. Heti. Egy fáraó megtanítja fiát
az uralkodás céljára / 53
11. II. Mentuhotep. Az országegyesítő alkimista / 57
12. III. Szeszósztrisz. A nagyfülű hatalom / 62
13. III. Amenehmat. A paradicsom és a labirintus / 68
14. Ahmesz-Nefertari. Alkimista királynő
és céhalapító / 73
15. Hatsepszut. Királynő, fáraó
és az elrejtett isten szolgálója / 78
16. III. Thotmesz. A Mű fénye
és a rejtett kamra titka / 90
17. Amenhotep, Hapu fia. Munkavezető,
első miniszter, gyógyító és Imhotep Testvére / 99
18. Ani. Egy alacsony sorú írnok bölcsessége / 106
19. Ehnaton. Bölcs vagy bolond? / 110
20. Horemheb. Reformer és törvényhozó bölcs / 121
21. I. Széthi. A Hatalom Mestere / 127
22. Nefertari. II. Ramszesz nagy királyi hitvese
és Abu Szimbel úrnője / 135

23. Haemuaszet. Egy bölcs munkavezető
és régiségbúvár / 141
24. Amenemope. Egy mezei írnok bölcsessége / 146
25. Pianhi. A Nagy Délről jött egyesítő / 152
26. Anhnesz-Neferibré. Isteni Imádó,
Théba uralkodónője és Amon első prófétája / 156
27. Petozirisz. Hermopolisz Ura / 162
28. Anhsesonki. A bebörtönzött bölcs / 172
Befejezés. A bölcs útja: Imhoteptől Hermész
Triszmegisztoszig / 177

Általános bibliográfia / 183
Dinasztiák és fáraók / 185
Névmutató / 195